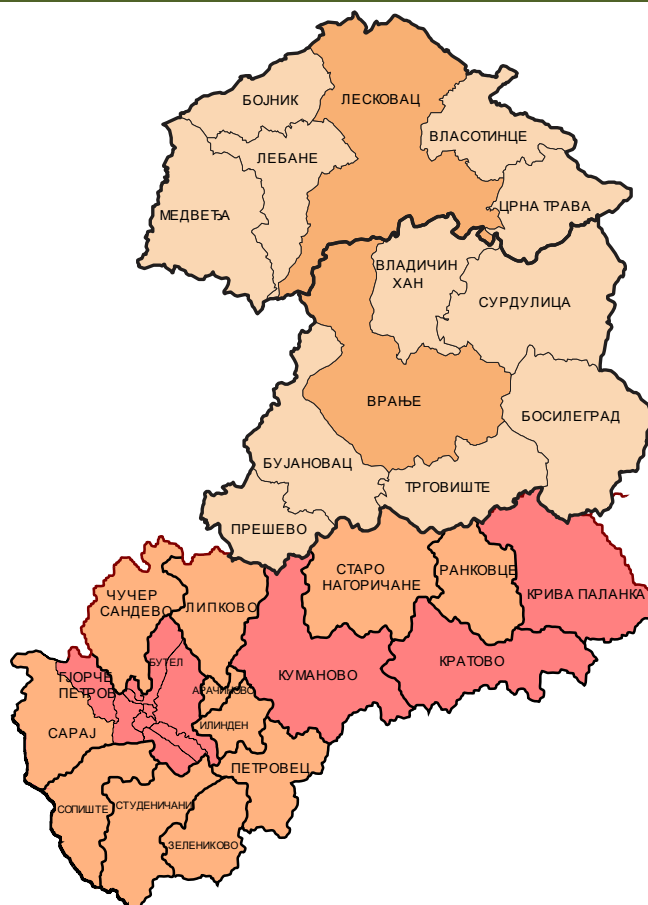

OPPORTUNITY4YOU | ШАНСА ЗА ТЕБЕ

ЗАЈЕДНИЧКА КОМПАРАТИВНА СТУДИЈА ЗАПОШЉИВОСТИ И ПРЕКОГРАНИЧНЕ МОБИЛНОСТИ У ПРЕКОГРАНИЧНОМ ПОДРУЧЈУ СРБИЈЕ И СЕВЕРНЕ МАКЕДОНИЈЕ

Јун 2023. године

ОДРИЦАЊЕ ОДГОВОРНОСТИ:

Ова студија је направљена уз финансијску подршку Европске уније. Њен садржај је искључива одговорност Центра за управљање знањем из Скопља, Северна Македонија, Центра за развој планског региона из Скопља, Северна Македонија, Центра за развој Јабланичког и Пчињског округа Лесковац, Србија и општине Власотинце, Србија и не одражава нужно ставове Европске уније.

Овај пројекат суфинансира Европска унија

Овај пројекат реализују Центар за управљање знањем Скопље, Северна Македонија, Центар за развој планског региона Скопља, Северна Македонија, Центар за развој Јабланичког и Пчињског округа Лесковац, Србија и Општина Власотинце, Србија.

Садржај

Листа скраћеница	3
1. Увод.....	4
2. Методологија.....	5
3. Запошљивост и прекогранична мобилност у Србији	9
3.1. Економија	9
3.2. Предузетништво	16
3.3. Институционални и регулаторни оквир.....	20
3.4. Формално и неформално образовање.....	23
3.5. Тржиште рада	27
4. Запошљивост и прекогранична мобилност у Северној Македонији	34
4.1 Економија	34
4.2. Предузетништво	39
4.3. Институционални и регулаторни оквир.....	43
4.4. Формално и неформално образовање.....	45
4.5. Тржиште рада	47
5. Запошљивост и прекогранична мобилност у прекограничном региону	52
5.1. Предузетништво	54
5.2. Тржиште рада	61
5.3. Запошљивост и прекогранична мобилност.....	64
6. Компаративна анализа запошљивости и прекограничне мобилности	67
6.1. Трендови запошљавања.....	68
6.2. Прекогранична мобилност	72
6.3. Кључни пословни сектори раста и развоја	81
6.4. Кључни актери.....	85
6.5. Актуелни програми запошљавања на националном и локалном нивоу	87
7. Јачање запошљивости и прекограничне мобилности у прекограничном подручју.....	90
7.1. Могућности и ризици.....	91
7.2. Препоруке	94
8. Литература	97
9. Прилози.....	100

ABPM	Агенција за запошљавање Републике Северне Македоније
АОФИ	Агенција за осигурање и финансирање извоза
АПР	Агенција за привредне регистре
БДВ	Бруто додата вредност
БДП	Бруто друштвени производ
БНД	Бруто национални доходак
EQAVET	Европски оквир за осигурање квалитета стручног образовања
ЕУ	Европска унија
ИКТ	Информационо-комуникационе технологије
ИПА	Инструмент за претприступну помоћ
ИПА II	Инструмент за претприступну помоћ II (2014-2020)
ЈЛС	Јединица локалне самоуправе
МСП	Мала и средња предузећа
МСПП	Мала и средња предузећа и предузетници
НВО	Невладина организација
НСЗ	Национална служба за запошљавање Републике Србије
ОЦД	Организација цивилног друштва
РАС	Развојна агенција Србије
РДА	Регионална развојна агенција
РЗС	Републички завод за статистику Србије
СДИ	Стране директне инвестиције
ЦЕФТА	Централноевропски споразум о слободној трговини.
NUTS	Номенклатура статистичких територијалних јединица
OECD	Организација за економски развој и сарадњу
SORS	Републички завод за статистику Србије
SSO	Државни завод за статистику Републике Северне Македоније
VET	Стручно образовање и обука (Vocational education and training)

1. Увод

Развој нових облика пословања створио је флексибилне односе између послодаваца и запослених, као и између пружалаца услуга и корисника. Технолошки развој и дигитализација приморавају послодавце да инвестирају у истраживање и развој и да траже раднике са специфичним занима и вештинама. Због тога запошљивост и прекогранична мобилност добију нову димензију. Прекогранична мобилност радне снаге је важан инструмент који доприноси бољем усклађивању вештина и послова, трансферу знања и технологије, повећању економске продуктивности и отварању радних места. Такође прекогранична мобилност радне снаге подстиче потражњу за робом и услугама и има позитиван утицај на конкурентност и продуктивност радника. Из европске перспективе, прекогранична мобилност фаворизује прераспodelу послова и радника у различитим европским земљама, стварајући ефикасно и интегрисано тржиште, са позитивним ефектима на економски раст¹. Из угла европских интеграција, повећање запошљивости и мобилности радне снаге учиниће привреде Србије и Северне Македоније конкурентним и погодним за инвестирање уз истовремену припрему за будуће чланство у ЕУ. Иницијатива Отворени Балкан која је покренута 2022.г. омогућава прекограничну мобилност радне снаге и проширује приступ већим тржиштима за предузећа која послују у Србији и Северној Македонији. Ово је прилика која може допринети даљем економском јачању обе земље. Због тог су неопходни нови модели, програми и услуге који би унапредили знања о прекограничној мобилности на тржишту рада и отворили нове могућности за запошљавање у перспективним секторима. ИПА II Програм прекограничне сарадње Србије и Северне Македоније (2016-2020) препознаје промоцију запошљавања и мобилност радне снаге као један од тематских приоритета. Нижа могућност запошљавања радне снаге због неусклађености вештина и тржишта рада и ограничено знање о прекограничној мобилности радника представљају дугорочне изазове прекограничног подручја Србије и Северне Македоније. Пројекат Шанса за тебе (енг. Opportunity4You) у оквиру наведеног програма настоји да побољша механизме за подршку запошљивости и мобилности радне снаге у прекограничном подручју Србије и Северне Македоније. Пројекат се фокусира на увођење нових приступа и сарадње између јавног и приватног сектора у циљу подршке запошљивости и мобилности радне снаге у прекограничном подручју и повећању капацитета и компетенција јавног и приватног сектора за спровођење програма запошљавања. Пројекат је заједничка иницијатива 4 прекогранична партнера и то: Центра за управљање знањем из Скопља, Центара за развој планског региона Скопља, Центра за развој Јабланичког и Пчињског округа из Лесковца и општине Власотинце (у даљем тексту: партнери на пројект). Партнери на пројекту покренули су заједничко истраживање о запошљивости и прекограничне мобилности радне снаге у прекограничном подручју Србије и Северне Македоније. Циљ овог истраживања је да се анализирају трендови и могућности запошљавања у кључним привредним секторима као и да се сагледа потенцијал за прекограничну мобилност радника. Налази истраживања су консолидовани у документу под називом "Заједничка компаративна студија запошљивости и прекограничне мобилности у прекограничном подручју Србије и Северне Македоније" (у даљем тексту: Заједничка студија). Заједничка студија састоји се од 9. поглавља. Поглавље 1. пружа кратак увод у пројект и предмет истраживања; Поглавље 2. објашњава примењену методологију. Поглавља 3. и 4. показују каква је запошљивост и прекогранична мобилност у Србији и у Северној Македонији. Поглавља 3. и 4. садрже под поглавља у којима се детаљно даје национални преглед привреде, предузетништва, институционалног и регулаторног оквира, формалног и неформалног образовања и тржишта рада. Запошљивост и прекогранична мобилност у прекограничном региону Србије и Северна Македоније дата је у 5. поглављу. У 6. поглављу дата је компаративна анализа запошљивости и прекограничне мобилности на националном и прекограничном нивоу као и трендови запошљавања, прекогранична мобилност, идентификовани су кључни приведени сектори са потенцијалом раста, кључни актери и текући програми подршке запошљавању на локалном и националном нивоу ниво. Поглавље 7. пружа сумарни преглед налаза, могућности, ризика и препорука за унапређење запошљивости и прекограничне мобилности радне снаге. У поглављу 8. дат је преглед коришћене литературе. На крају дата је листа прилога који су саставни део заједничке студије.

¹ Извор: Parenti A. and Tealdi C. Cross-Border Labour Mobility in Europe: Migration Versus Commuting. The Economic Geography of Cross-Border Migration. Footprints of Regional Science 2021.

2. Методологија

Промоција запошљавања и унапређење прекограничне мобилности радне снаге у прекограничном региону Србије и Северне Македоније (у даљем тексту: прекогранични регион) је заједничка потреба за локалних заједница са обе стране границе. Планирање будућих интервенција на том пољу није могуће без добре аналитичке основе. Партнери на пројекту уз подршку екстерних консултаната у реализовали су заједничко истраживање са обе стране границе. Предмет овог истраживања је одређивање фактора који утичу на запошљивост и прекограничну мобилност радника. Намера је да се након идентификације кредибилних и упоредивих извора и скупова података одреде трендови запошљавања и привредни сектори који имају највећи потенцијал запошљивости и који могу да утичу на повећање прекограничне мобилност радника. С обзиром да је запосленост и мобилност радника комплексна област проматрана је привредни амбијент, тржите рада, образовни сектор и структура привреда у погледу концентрације боја регистрованих привредних ентитета и броја запослених по секторима делатности. Ово заједничко истраживање реализовано је применом квантитативних и квалитативних метода које представљају комбинацију канцеларијског и теренског истраживања. Кључни налази из истраживања омогући су одређивање препорука за јачање запошљивости и прекограничне мобилности у прекограничном региону. Такође идентификоване су будуће заједничке развојне могућности и потенцијални ризици који могу довести до успоравања запошљивости и прекограничне активности. Из аналитичког угла одређена за прекогранично подручје идентификовани су кључни пословни сектори који имају потенција раста запошљивости и развоја, одређени су кључни актери на пољу запошљавања и побројани актуелни програми на локалном и националном нивоу који дају подршку унапређењу запошљивости и прекограничне мобилности. Територија истраживања покрива национални ниво (Србија и Северна Македонија) и прекогранични регион који обухвата Јабланичку и Пчињску област у Србији и Североисточни регион и део Скопског региона који је укључен у програм прекограничне територије. Овај део Скопског региона обухвата општине Арачиново, Чучер Сандево, Илинден, Петровец, Сопиште, Студеничани и Зелениково ко и три општине града Скопља (Бутел, Ђорче Петров и Сарај). Заједничко истраживање је спроведено у периоду од 22.05. до 30.06.2023.г. паралелно са обе стране границе и обухватило је неколико компатибилних и међусобно повезаних фаза.

Припрема истраживања: Пре почетка истраживања дефинисана је свеобухватна методологија, припремљен је план истраживања и дизајнирани су истраживачки алати (упитници и апликација за обраду и анализу прикупљених података). За потребе израде Заједничке студије дефинисан је методолошки оквир који омогућава објективно сагледавање стања привреде, предузетништва и тржишта рада из угла запошљивости и мобилности радне снаге на територијама које су обухваћене истраживањем. Применом квантитативних и квалитативних метода и техника у различитим фазама истраживања створена је поуздана основа за валидну компаративне анализу. Налази из квантитативног истраживања су укрштани са налазима из квалитативног истраживања (триангулација) како би се добила реална слика о стању привреде и тржишта рада у прекограничном региону. Наведене методе су спроведене паралелно са оба стране границе. У току припреме истраживања обављени су консултативни разговори са пројектним партнерима како бу се усагласи око плана и начина реализације теренског истраживања. За потребе теренског истраживања дизајнирани су истраживачки алати и упитници. Упитници за интервју и анкетни упитници дизајнирани су према циљним групама које учествују у пројекту. Укупно је припремљено 4 типа упитника за интервју и 3 типа анкетних упитника на српском и македонском језику. Детаљи о самим упитницима и структури испитаника да ти су наредним фазама истраживања. Заједничка карактеристика реализованих интервјуа и анкетног истраживања је стриктно поштовање личних података учесника истраживања, а који су прикупљани добровољно и обрађивани су у складу са Општом уредбом о заштити података (ЕУ) 2016/679 и релевантним српским и македонским законима о заштити података. Учесници су на почетку интервјуисања /анкетирања упознати са сврхом истраживања као и о правилима поштовања и обраде личних података и када су дали сагласност процес интервјуисања /анкетирања је могао да буде започет. Технички посматрано сви упитници имали су сличан општи дизајн који је садржавао визуализацију Програма прекограничне сарадње и ЕУ као и изјаву о одрицању одговорности.

Прикупљени одговори анализирани су на нивоу циљне групе за шта је послужила посебно припремљена EXCEL апликација за обраду података (Data Processing Application SR (2023) 4.0 .xls). Припрема истраживања је завршена до половине маја 2023.

Квантитативно истраживање (канцеларијско истраживање): Ова фаза обухвата прикупљање и обраду примарних и секундарних података који су релевантни за предмет истраживања. Од квантитативних метода коришћена је метода анализе садржаја докумената, техником директне квантитативне (статистичке) анализе садржаја докумената и метода структуралне анализе техником класичне квалитативне анализе садржаја докумената. Према извору и врсти података посматрани су они подаци који су доступни за територију истраживања, временски се поклапају за обе стране границе и притом су релевантни за предмет истраживања. Прекогранични регион није посебно статистички евидентиран у националним статистичким системима Србије и Северне Македоније. Из тог разлога посматрани су доступни подаци за ниво области у Србији и региона у Северној Македонији. Како би се добила валидна слика прекограничног региона у случају дела Скопског региона посматрани су само подаци за 10 општина (10 ЈЛС) које улазе у састав подручја прекограничне сарадње, што је представљало главно методолошко ограничење приликом прикупљања и анализе релевантних статистичких података. Подаци који нису били доступни за ниво области/региона добијени су груписањем (агрегацијом) података појединачних градова/општина које улазе у састав програма прекограничне сарадње. Као релевантни извори података коришћени су доступни статистички подаци међународних и националних извора, истраживачки извештаји и научни радови релевантни за тему истраживања, архивска документација и интернет презентације националних и регионалних ентитета и других релевантних институција. Главни извори мета-података су међународне и националне доступне базе података Од међународних база података издвајају се OECD база података (<http://stats.oecd.org/>), UNdata (<http://data.un.org>), ЕуроСтат база података (<https://ec.europa.eu/eurostat/>), база података Светске Банке - World Development Indicators (<https://databank.worldbank.org>) и Семафор мобилности (<https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/mobility-scoreboard>). Интензивно су коришћене националне базе статистичких података и то базе података Републичког завода за статистику Србије (<https://data.stat.gov.rs/>), Базе података Државног завода за статистику Републике Северне Македоније (<https://makstat.stat.gov.mk/>), базе података Агенције за привредне регистре Републике Србије – Мере и подстицаји регионалног развоја (<https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/>), Централен Регистар на Република Северна Македонија - Статистички билтен (<https://www.crm.com.mk/mk/otvoreni-podatotsi/statistichki-bilten>) и Аналитички сервис јединица локалне самоуправе Републике Србије (<https://rsip.gov.rs/cir/analiticki-servis/>) и DevInfo база података за Србију - ниво општина (<http://devinfo.stat.gov.rs/Opstine/libraries.aspx/Home.aspx>). Претрага наведених база извршена је у периоду од краја маја 2023.г. до средине јуна 2023.г. Сврха ових претрага селекција података од значаја за истраживање, њихова анализа и консолидација у Заједничку базу знања (више детаља у наредној фази истраживања). Поред наведених база коришћене су публикације националних завода за статистику које се односе на области/регионе и општине, статистички годишњаци, периодичне статистичке публикације и сл. Секундарно прикупљање података је послужило да се извуку закључци из доступних података и сузи скуп информација које треба да буду обрађене током примарног истраживања. Извори за секундарних података представљају национални и локални стратешки и програмски документи који се односе на привреду, предузетништво, институционални и регулаторни оквир, формално и неформално образовање, запошљавање и прекограничну мобилност. Такође консултовани су међународни и национални извештаји и извештаји ЕУ, извештаји националних професионалних организација (Национална Служена за запошљавање Србије и Агенција за запошљавање Северне Македоније), националне и међународне студије, чланци и књиге. На крају извршена је анализа институционалног и правног оквира као и актуелних програма на локалном и националном нивоу који се тичу подршке запошљивости. Извор коришћених података наведен је у одељку Литература. Прикупљени подаци и реализоване компаративне анализе послужиле су као основ за компаративну анализу запошљивости и прекограничне мобилности радника, идентификацију кључних пословних сектора који имају потенцијал раста запошљивости као и кључних актера у прекограничном региону.

Методолошки приступ анализе статистичких података обухвата период последњих 5 година за које су доступни подаци. За ниво Србије и Северне Македоније овај критеријум је углавном поштован и директно је зависио од доступности података у националним базама Србије и Северне Македоније. У случају пограничног региона а посебно дела Скопског региона где су подаци добијани сумирањем податка за ниво општини једина година где су били доступни упоредиви подаци са осталих области/региона прекограничног подручја била је 2021.г. (година пописа у Северној Македонији). Ово је референта година за истраживање јер само за ту годину постоје подаци о секторској концентracији броја привредних субјеката као и броја запослених по привредним секторима. Ова година према наведеним показатељима била је једина упоредива са националним нивоом Србије и Северне Македоније. Канцеларијско истраживање је завршено до половине маја 2023.

Квалитативно истраживање (интервјуи са представницима циљних група): Ово истраживање је реализовано паралелно са обе стране границе у форми интервјуа са представницима циљних група. Сврха истраживања је да идентификује понашање, разуму потребе и идентификује изазове циљних група и главних корисника у области запошљивости и мобилности радне снаге у прекограничном региону. У фази припреме истраживања креирана су 4 типа упитника према циљним групама. Први упитник за интервју односио се на јединице локалне самоуправе. Овај упитник је садржавао 10 питања од чега су 4 отвореног и 6 затвореног типа. Други упитник односио се на пословни сектор. Њиме су обухваћена мала и средња предузећа, фармери (пољопривредна газдинства) и занатлије. Овај упитник је садржао 25 питања од чега су 3 отвореног а 22 затвореног типа. Трећи тип упитника покривао је образовне институције формалног и неформалног образовања. Упитник је садржавао 15 питања од чега су 5 отвореног и 10 затвореног типа. Четврти тип упитника намењен је организацијама цивилног друштва и пословним асоцијацијама. Овај упитник је имао 8 питања од чега су 4 отвореног типа. Заједничка карактеристика ових упитника је да су питања постављена на поједностављен начин како би се избегла тумачења и двосмисленост. Такође сваки упитник осигурава да сви испитаници буду третирани равноправно јер су подвргнути истом садржају и редоследу питања. Упитници су припремљени на два језика српском и македонском. Пре реализације интервјуа упитници су послати путем е-маил циљним групама у прекограничном региону како би се упознали са садржајем интервјуа. У случају пословног сектора упитници су послати оним привредним субјектима који долазе из сектора са највећим потенцијалом за запошљавање, а који су одређени у претходној фази истраживања. Логистику у процесу интервјуисања обезбедили су Центар за управљање знањем из Скопља и Центар за развој Скопског планског региона са македонске стране и Центар за развој Јабланичког и Пчињског округа са српске стране. Интервјуи су реализовани путем телефона или применом онлајн комуникационих средстава (Skype, Viber). Интервјуи са представницима циљних група завршено је до краја маја 2023.г. Сумарно посматрано интервјуисано је 56 организација из прекограничног региона (36 са српске и 23 са македонске стране). У односу на планирани број интервјуа (20) постигнуто је значајно повећање броја учесника чиме је кредибилност резултата повећана. Највећи број долази из пословног сектора (38,98%) и јединица локалне самоуправе (30,51%). Нешто мање су заступљене организације цивилног друштва и пословне асоцијације (23,73%) као и институције из формалног и неформалног образовања (6,78%). Према територијалном распореду 61,02% интервјуисаних учесника је са српске стране прекограничног подручја, а 38,98% је са македонске стране прекограничног подручја. Из наведене чињенице произлази да реализовано квалитативно истраживање има прекогранични карактер. Примена интервјуа омогућила је добијање квалитативних информација и података који су анализирани у контексту истраживања. Њихова анализа и интерпретација завршена је у последњој недељи јуна месеца 2023.г. За потребе обраде прикупљених података дизајниран је алат у Microsoft Excel-у. Овај алат могуће је користити у сличним будућим истраживањима.

Анкетирање циљних група и директних корисника са обе стране границе: Анкетирање је реализовано применом онлајн упитника који је постављен на претраживачу Google (Survey Google Form). Сврха истраживања је да се идентификује понашање, разуму потребе и идентификују изазови директних корисника пројеката у погледу запошљивости и мобилности радне снаге у прекограничном региону. Директни корисници пројекта су незапослена лица, запослена лица, студенти и неактивно становништво (15-65.г.).

Пре почетка анкетирања направљено је 3 типа упитника који су прилагођени корисницима пројекта. Први тип упитна односио се на незапослена лица и садржао је 20 затворених питања. Једно питање се односило на дужину тражења посла са циљем одређивања колико је заступљено неактивно становништво у категорији незапослених лица које учествују у истраживању. Реализовано истраживање показује да 58,33% учесника анкетирања из категорије незапослених лица посао траже дуже од годину дана што је један од индикатора активности на тржишту рада. Други тип упитника је намењен запосленим лицима и садржао је 20 затворених питања. Трећи тип анкетног упитника односио се на студенте и он је садржао 19 питања. Као и у случају интервјуа питања су постављена на једноставан начин како би се избегавања тумачења и двосмисленост. Такође сваки упитник осигурава да сви испитаници буду третирани равноправно јер су подвргнути истом садржају и редоследу питања. Упитници су припремљени на два језика српском и македонском. Логистику и постављање упитника на Google обезбедио је Центар за управљање знањем из Скопља. Линк који види до анкетне упитнике постављен је на Фејсбук страницу Пројекта. Укупно је анкетирано 148 лица од чега су 25,53% незапослена лица, 55,32% запослена лица и 19,15% студенти. Обрада прикупљених података извршена је у Microsoft Excel која је коришћена и за обраду интервјуа. Добијени резултати истраживања су табеларно интерпретирани тако што је за свако обележје (одговор) приказан просек према директним корисницима. Њихова анализа и интерпретација завршена је у последњој недељи јуна месеца 2023.г.

Развој заједничке базе знања: У току квантитативног истраживања прикупљен је значајан број информација и статистичких података који се односе на запошљивост и прекограничну мобилност. Прикупљени подаци и информације су консолидовани у заједничку базу знања. Прва база садржи статистичке податке о запошљивости и прекограничној мобилност у Србији и Северној Македонији и прекограничном региону. Подаци су стигматизовани у два засебна excel документа (национални и прекогранични ниво) који садрже тематске сличне делове и то: општи преглед економије, економски трендови, предузетништво, институционални и регулаторни оквир, формално и неформално образовање, трендови на тржишту рада, прекогранична мобилност, запосленост по пословним секторима. Статистички подаци су представљени у временским серијама и на начин да је омогућено компаративно (паралелно) праћење вредности индикатора за Србију и Северну Македонију као и за прекогранични регион. Испод сваке врсте статистичких индикатора наведен је извор података. Ова база садржи значајно већи број статистичких података него што је представљено у Заједничкој студији. Због тога је она намењена циљним групама пројекта како би исту могли користити у свом раду за припрему нових пројеката. Друга база садржи информације од значаја за циљне групе а то су преглед регулатива и прописа у вези запошљавања за обе државе, листу кључних актера на пољу запошљивости из прекограничног региона, акредитоване програме стручног образовања, преглед стратешких докумената који су вези са запошљавањем као и преглед актуелних програма запошљавања на националном и локалном нивоу у Србији и Северној Македонији. Описана база података представља скуп података и информација из јавно доступних извора. Изградња базе завршена је крајем јуна 2023.г. Заједничка база знања налази се у прилогу ове студије.

Консолидација налаза и израда Заједничке студије: Последња фаза истраживања обухвата консолидацију квантитативних и квалитативних налаза у Заједничкој студији. Подаци и налази су наративно, табеларно и графички интерпретирани. Концепцијски посматрано поглавља која се односе на Србију, Северну Македонију и слично су обрађена и садрже сличне табеле и графиконе. У циљу јачања запошљивости и прекограничне мобилности у прекограничном подручју дата је анализа могућности и потенцијалних ризика као и препоруке за унапређење запошљивости и прекограничне мобилности. Израда Заједничке студије је комплетирана крајем јуна 2023.г.

3. Запошљивост и прекогранична мобилност у Србији

3.1. Економија

Србија има отворену и интегрисану привреду, са примарном оријентацијом ка тржишту Европске уније. Посматрајући макроекономске показатеље, у последњих десет година евидентан је тренд раста српске економије. Према доступним подацима (UNdata, The World Bank Database), Србија је у периоду од 2010. до 2021.г. остварила просечни реални раст БДП од 1,88%. БДП изражен у милионима USD по текућим ценама, у 2021.г. повећан је за половину (50,85%) у односу на 2010.г. Раст БДП је у просеку износио 3,6% у периоду 2016-2019, након чега је уследио релативно благ пад од 0,9% у 2020. г. Након благе рецесије у 2020. години, проузроковане пандемијом корона вируса, привреда у Србији је током 2021. године забележила позитивну стопу раста, пре свега услед интензивирања инвестиционих активности и јачања приватне тражње. Опоравак услужних делатности, пораст индустријске производње и наставак експанзије грађевинске индустрије утицали су да раст бруто домаћег производа у 2021. години достигне 7,4%. Интензивирање привредне активности праћено је повећањем извоза за 26,8% и растом увоза од 24,6%, услед неопходности набављања сировина и енергената из иностранства². Према подацима привредне коморе Србије, привредна активност Србије мерена стопом реалног раста бруто домаћег производа у 2022. години износи 2,3%. Индустријска производња је у 2022. години повећана за 1,7% у односу на 2021. годину, док је само у децембру 2022. године међу годишње повећана за 1,8%³.

Табела 1. Србија- Главни економски показатељи

№	Индикатор	Година		
		2010	2015	2021
1	Становништво	7291436	7095383	6834326
2	БДП бруто домаћи производ у милионима USD (текуће цене)	41819	39656	63082
3	Стопа раста БДП (годишњи %, цене из 2015.)	0,70%	1,80%	4,20%
4	БДП по глави становника (текуће цене USD)	5735	5589	9230
5	Економија: пољопривреда (% БДВ)	7,90%	8,10%	7,20%
6	Економија: Индустрија (% БДВ)	30,30%	30,90%	30,90%
7	Економија: услуге и друге активности (% БДВ)	61,80%	61,00%	61,90%
8	Запосленост у пољопривреди (% запослених)	22,30%	19,40%	15,10%
9	Запосленост у индустрији (% запослених)	25,60%	24,50%	27,40%
10	Запосленост у услугама (% запослених)	52,10%	56,10%	57,60%
11	Незапосленост (% радне снаге)	19,20%	17,70%	12,70%
12	Стопа учешћа у радној снази (Пропорција жене/мушкарци у %)	42,9%/59,2%	44,2%/60,4%	47,3%/62,6%
13	Међународна трговина: извоз (милиона USD, текуће цене)	9795	13379	19498
14	Међународна трговина: увоз (милиона USD, текуће цене)	16735	18210	26228

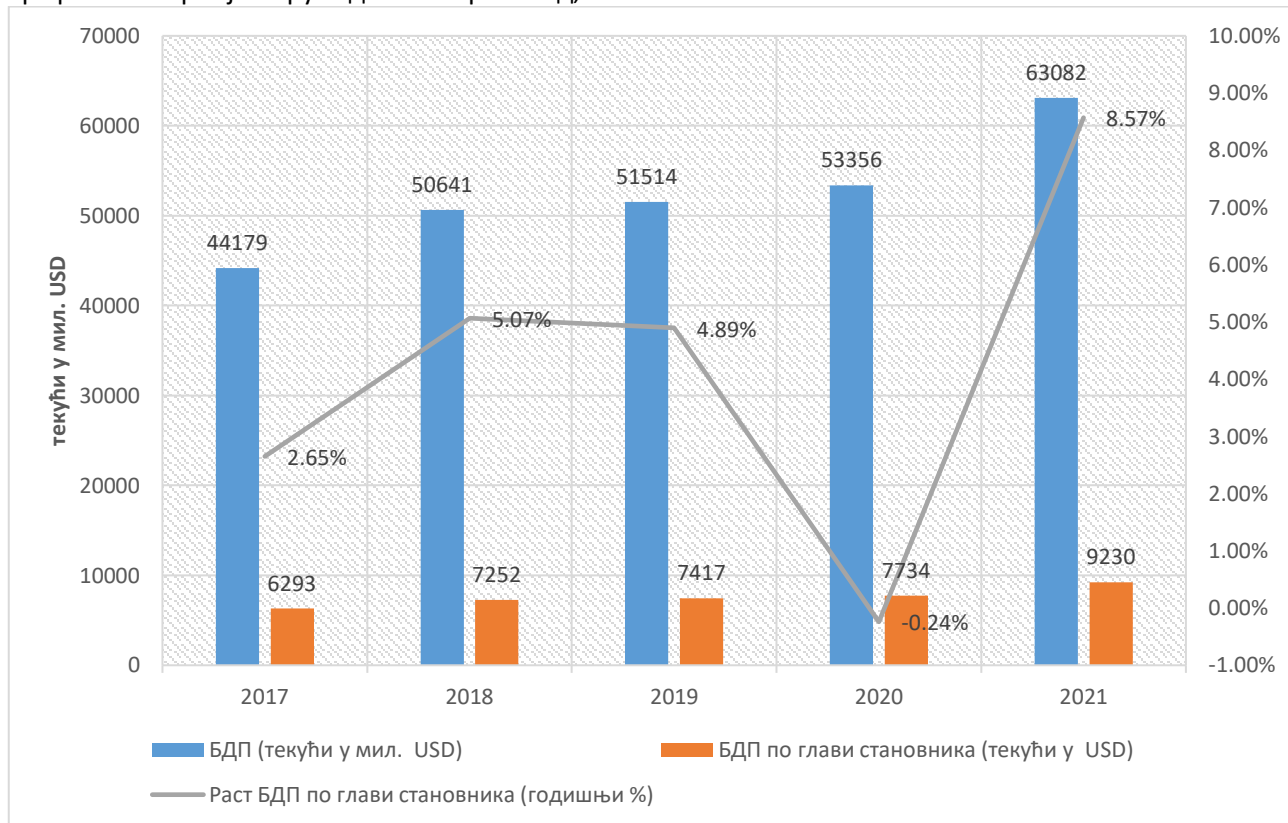
Извор: UNdata (<http://data.un.org>)

² Извор: Агенција за привредне регистре. Годишњи извештај о пословању привреде 2021. Београд 2022.

³ Извор: Привредна комора Србије. Привреда Србије - Макроекономски осврт 2022. Београд 2023.

Индустријска производња је у периоду јануар– март 2023. године повећана за 2,5% у односу на исти период 2022. године. Највећи раст производње забележен је у сектору снабдевања електричном енергијом, гасом, паром и климатизације (18,6%). У истом периоду у сектору рударства остварен је раст производње од 4,5%⁴. Посматрано са производне стране, економски раст у 2022. године био је вођен услужним сектором.

Графикон 1. Србија - Бруто домаћи производ, 2017-2021.г.

Извор: The World Bank Database: World Development Indicators (<https://databank.worldbank.org>)

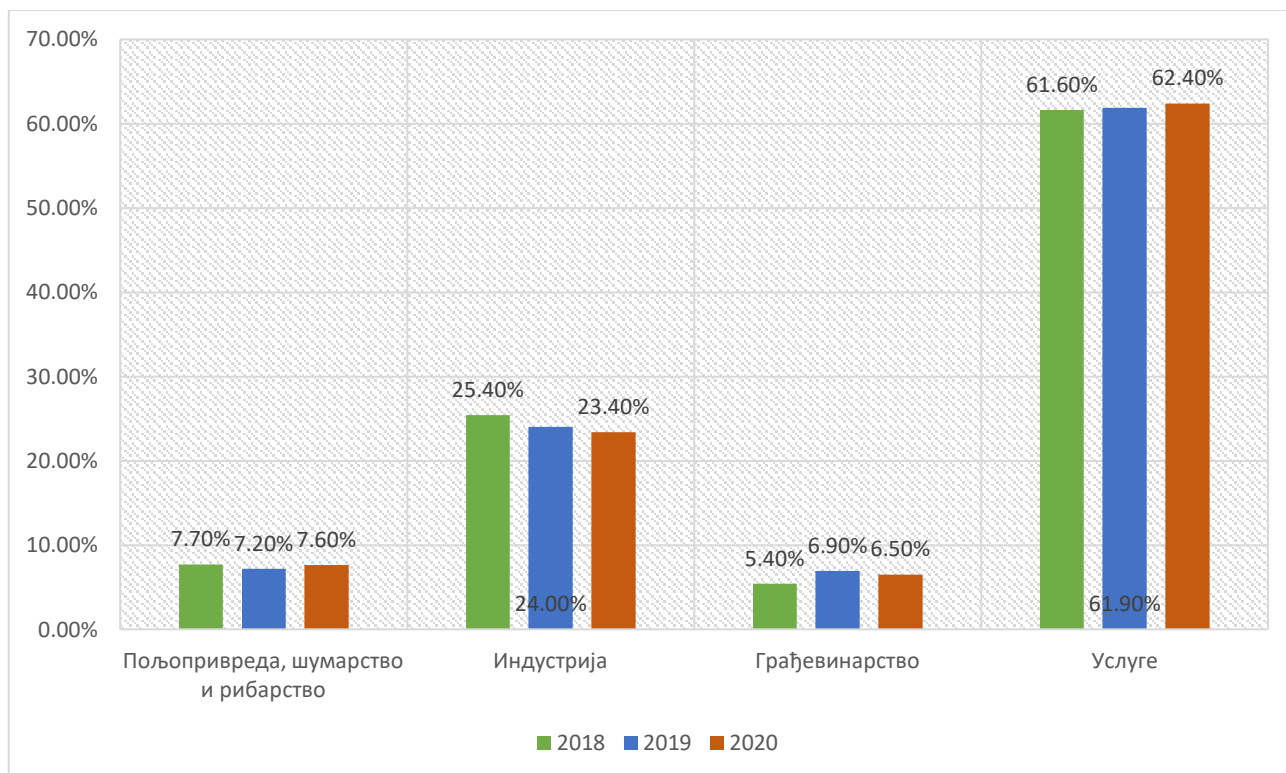
Повећање економске активности забележено је код свих услужних делатности, а најзначајнији допринос дошао је од трговине, саобраћаја, туризма и информационо-комуникационе технологије услуга. Евидентан је константни раст БДП-а по глави становника. БДП-а по глави становника, изражен у USD по текућим ценама повећан је за 33,71% у 2021.г. у односу на 2017.г. Просечан годишњи раст БДП по глави становника за период 2017. до 2021.г износио је 4,19%. Поред евидентног динамичног привредног раста, смањење јаза у животном стандарду Србије у односу на развијеније државе ЕУ одвија се веома споро. Јаз у приходима у односу на ЕУ, мерен БДП-ом по глави становника према паритету куповне моћи, порастао је на 44% просека ЕУ у 2021. години у односу на 41% у 2019. и 39% у 2009. г⁵. Услуге и друге сродне активности остварују највећу додату вредност у БДП-у са 61,90%. Уједно овај сектор остварује 57,60% укупне запослености. Индустрија држи другу највећу додату вредност у БДП-у са 30,90%, од чега је отприлике половина прерађивачка индустрија, док пољопривреда, шумарство и рибарство стварају само 7,20% БДП-а. Запосленост је такође веома разнолика, при чему индустрија чини 27,4% укупне радне снаге, уз највећи раст у сектору информационих технологија (ИТ), док пољопривреда чини 15,10% формалне запослености. Када се погледа структура БДП-а по секторима, пољопривреда, шумарство и рибарство чине 6,30% БДП у 2020.г. Учешће пољопривреде у укупној запослености наставило је константно да опада са око 20% у 2014. години на око 17% у 2017. и даље на око 15% у 2021. години, док је дошло до повећања учешћа запослености у индустрији и услужним секторима. Валоризација пољопривреде лежи у пољопривредно-прехранбеном сектору, који је дубоко укорењеном у традицији и изузетно повољним природним условима.

⁴ Извор: Привредна комора Србије. Привреда Србије - Макроекономски осврт I квартал 2023. Београд 2023.

⁵ Извор: European Commission. Serbia 2022 Report.

Пољопривредно-прехрамбени извоз чини 16,3% вредности укупног извоза и има у себи највећи садржај додате вредности. Грађевинарство и неке услуге повећале су свој значај у привреди. Одражавајући нови инвестициони циклус, грађевински сектор повећао је своје учешће у БДП са 3,0% у 2013. на 5,4% БДП у 2020. години, што је снажно подржано капиталним инвестицијама у инфраструктуру.

Графикон 2. Србија - Бруто додата вредност према главним секторима, 2018-2020.г.

Извор: European Commission. Serbia 2022 Report.

Србија у последњих неколико година бележи раст укупне додате вредности у области производње, која доприноси скоро 20% укупном БДП-у. Међутим, раст производње се бележи у индустријама са ниском технологијом, што указује на ограничен технолошки ниво српске привреде. Продуктивност у производном сектору Србије је три пута нижа у односу на ЕУ просек (ЕУ28=100) што указује на то да је тренутно неопходно три пута више радне снаге да произведе исти производ као просечна ЕУ фирма⁶. Сектор информисање и комуникације бележи константан тренд раста тако да у 2020.г. учествује са 5,40% у стварању националног БДП-а. Индустријска производња бележи константан раст од 2015. године, уз његово успоравање у 2018. години, када је стопа раста укупне индустријске производње (без грађевинарства) износила 1,3%, док је стопа раста производње у прерађивачкој индустрији износила 1,9%⁷. Структура производње Србије је таква да пружа значајне могућности за даљу диверзификацију. На промену структуре привреде, раст индустријске производње и извоза, нарочито у периоду после кризе, значајну улогу имају стране директне инвестиције (СДИ). Оне утичу на усклађивање српске производње са потребама напредних европских економија и самим тим повећавају индекс могућности за српску привреду. Оријентација на стране директне инвестиције, као могућег покретача обнове привреде и привредних активности, била је врло изражена после 2000.г. У 2018. нето прилив СДИ износио је 3,2 милијарди ЕУР.

⁶ Извор: Влада Републике Србије. Стратегија паметне специјализације у Републици Србији за период од 2020. до 2027. године ("Службени гласник РС", број 21 од 6. марта 2020).

⁷ Извор: Влада Републике Србије. Стратегија индустријске политике Републике Србије од 2021. до 2030. године. ("Службени гласник РС", број 35 од 18. марта 2020.)

У оквиру прерађивачке индустрије, највећи приливи СДИ бележе се у металској, аутомобилској и прехрамбеној индустрији. То је резултирало снажним растом запослености, производње и извоза прерађивачке индустрије⁸.

Табела 2. Србија-Структура БДП-а по секторима (%), 2016-2020.

	Сектор	2016	2017	2018	2019	2020
A	Пољопривреда, шумарство и рибарство	6,80%	6,00%	6,30%	6,00%	6,30%
B, C, D и E	Рударство, Прерађивачка индустрија, Снабдевање електричном енергијом, гасом и паром, Снабдевање водом и управљање отпадним водама	21,90%	21,90%	21,00%	19,90%	19,40%
F	Грађевинарство	3,90%	4,10%	4,50%	5,70%	5,40%
G, H, и I	Трговина на велико и мало и поправка моторних возила, Саобраћај и складиштење, Услуге смештаја и исхране	16,20%	16,80%	16,80%	16,50%	15,80%
J	Информисање и комуникације	4,80%	4,90%	4,80%	4,90%	5,40%
K	Финансијске делатности и делатност осигурања	2,90%	2,80%	3,00%	3,10%	3,30%
L	Пословање некретнинама (са импутираном рентом)	7,50%	7,30%	7,00%	6,90%	7,00%
M и N	Стручне, научне, иновационе и техничке делатности, Административне и помоћне услужне делатности	6,00%	6,20%	6,20%	6,10%	6,00%
O, P и Q	Државна управа и обавезно социјално осигурање, Образовање, Здравствена и социјална заштита	10,20%	10,30%	10,70%	11,20%	12,00%
R, S и T	Уметност, забава и рекреација, Остале услужне делатности, Делатност домаћинства као послодавца	2,70%	2,70%	2,60%	2,50%	2,20%
	A. Додата вредност – укупно	82,90%	83,00%	82,90%	82,80%	82,80%
	Б. Порези на производе умањени за субвенције	17,10%	17,00%	17,10%	17,20%	17,20%
	БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД (А+Б)	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Србија је у 2022. години привукла укупно 4,3 милијарди евра нето страних директних инвестиција, што представља међу годишњи раст од 17,7%. У 2022. години удео СДИ у БДП Републике Србије износио је око 7,0%. Од укупно 14,2 милијарде евра СДИ у последње три године, 57,0% је усмерено у разменљиве секторе, а од тога 4,3 милијарди евра у прерађивачку индустрију. Сектор прерађивачке индустрије са највећим приливом СДИ бележе снажан раст запослености, производње и извоза. Србија је привукла око 60% укупних СДИ у регион Западног Балкана. Србија је у прва два месеца 2023. године привукла укупно 401,5 милиона евра нето страних директних инвестиција, што представља међу годишњи раст за 1,5%⁹. Машине, машинске компоненте и уређаји, електрична опрема и метали представљају најперспективније производне категорије за индустријску софистицираност у Србији данас. Извоз роба и услуга се скоро удвостручио и са 26,3% БДП-а у 2010.г порастао на 53,6% у 2021.г. У периоду од 2017-2021.г забележен је просечни годишњи раст извоз роба и услуга од 7,74%.

⁸ Извор: Влада Републике Србије. Стратегија паметне специјализације у Републици Србији за период од 2020. до 2027. године ("Службени гласник РС", број 21 од 6. марта 2020).

⁹ Извор: Привредна комора Србије. Привреда Србије - Макроекономски осврт (<https://pks.rs/strana/makroekonomski-okvir>)

Извоз прерађивачке индустрије порастао је за 52% у односу на 2015.г. Укупан извоз високо-технолошких производа у односу на укупан извоз у 2018. години је износио 1,9%. Према овом индикатору Србија, значајно заостаје за ЕУ просеком (17,9%). ЕУ остаје највећи трговински и инвестициони партнер Србије, са учешћем од 60,3 % у њеној укупној трговини и 47,8% прилива страних директних инвестиција у 2021. години. Укупна билатерална трговина између ЕУ и Србије значајно је порасла за 23,6% у односу на исти период претходне године, са 24,5 милијарди евра у 2020. на 30,3 милијарде евра у 2021. Највећи део индустријских производа Србија извезе у земље ЕУ (64,41%) и земље ЦЕФТА споразума (16,07%). Трговина са потписницама Споразума о слободној трговини у Централној Европи (ЦЕФТА) представљала 16,07% укупног извоза и 4,80% укупног увоза у 2021. години. Укупна спољнотрговинска робна размена Србије у 2022. години износила је 66,6 милијарди евра, што представља раст од 32,7% у односу на 2021.г. Укупна спољнотрговинска робна размена Србије у периоду јануар–март 2023. године износила је 16,7 милијарди евра, што представља раст од 6,8% у односу на исти период 2022. године. Извезено је робе у вредности 7,3 милијарди евра, што представља повећање од 15,8%, док је увоз робе износио 9,4 милијарди евра, уз остварени међу годишњи раст од 0,7%. Најважнији спољнотрговински партнери када је у питању извоз су Савезна Република Немачка, Република Италија, Босна и Херцеговина, Румунија и Руска Федерација¹⁰.

Табела 3. Србија- Структура извоза и увоза по земљама (%), 2021.

№	Производ	Извоз			Увоз		
		Европска унија (28)	Земље ЦЕФТА споразума	Остале земље	Европска унија (28)	Земље ЦЕФТА споразума	Остале земље
1	Храна и живе животиње	58,11%	24,02%	17,87%	67,74%	9,77%	22,49%
2	Пића и дуван	21,02%	27,57%	51,41%	60,90%	8,58%	30,52%
3	Сирови и нејестиви материјали, осим горива	39,75%	11,42%	48,83%	43,69%	10,76%	45,56%
4	Минерална горива, мазира и повезани материјали	44,36%	53,62%	2,02%	31,33%	11,98%	56,69%
5	Животињска и биљна уља, масти и воскови	70,19%	26,19%	3,62%	72,41%	4,53%	23,06%
6	Хемикалије и сродни производи	64,52%	19,53%	15,95%	68,14%	2,26%	29,60%
7	Индустријска роба класификована углавном према материјалу	66,47%	12,07%	21,47%	62,81%	8,28%	28,90%
8	Машине и транспортна опрема	79,91%	9,06%	11,03%	55,06%	0,70%	44,25%
9	Разни производи	70,54%	14,55%	14,91%	42,25%	3,08%	54,67%
10	Роба и трансакције нису класификоване	10,13%	0,43%	89,44%	69,19%	1,26%	29,56%
	Укупно	64,41%	16,07%	19,52%	57,17%	4,80%	38,03%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Увоз у Србију из ЕУ растао је истим темпом као и извоз у ЕУ, при чему је ЕУ бележила суфицит од 2,4 милијарде евра у 2021. После ЕУ, главни трговински партнери Србије у 2021. години су били Кина (8,9 % укупне трговине), Русија (4,7 %) и Босна и Херцеговина (4,7%)¹¹.

¹⁰ Извор: Привредна комора Србије. Привреда Србије - Макроекономски осврт (<https://pks.rs/strana/makroekonomski-okvir>)

¹¹ Извор: European Commission. Serbia 2022 Report

Упркос спроведеним реформама и предузетим потезима усмереним на решавање нагомиланих проблема из прошлости Србија је и даље на средњем нивоу развоја и генерално има проблем да убрза економски раст у мери која би омогућила да сустигне по животном стандарду развијеније економије ЕУ. У области социјалне укључености и заштите, у 2020.г., за 6,9 % становништва се сматрало да живи у апсолутном сиромаштву. Према подацима РЗС, стопа ризика од сиромаштва износила је 21,7 % у 2020.г, док је исти индикатор за ниво ЕУ 17,1 %. За исту годину стопа ризика од сиромаштва или социјалне искључености била је 29,8 % (ЕУ 21,9 %) ¹². У односу на 2020.г. у 2021.г. смањена је стопа ризика од сиромаштва (21,2%), али је значајно виша од нивоа ЕУ (16,8%) за 2021.г. Пад стопе ризика од сиромаштва од 0,5 % у односу на претходну годину приписује се, између осталог, подстицајним мерама током пандемије које су увођене у циљу заштите радних места и прихода, мада је у константном паду од 2015. године. Ризик од сиромаштва варира у зависности од старосних група, радног статуса и типа домаћинства. Најугроженија су лица старости 18 до 24 године (27,7%), а затим лица старија од 65 година (22,7%), док су најнижу стопу ризика од сиромаштва имале особе старости од 25 до 54 година (19,1%). У зависности од радног статуса, код лица старијих од 18 година, најизложенија ризику од сиромаштва су била незапослена лица (48,6%), док је најнижа стопа ризика од сиромаштва код запослених у виду послодавца (5,4%). Према типу домаћинства, највишу стопу ризика од сиромаштва имала су лица у једночланим женским домаћинствима (39,4%), а затим лица у домаћинствима са две одрасле особе са троје или више издржаване деце (38,8%). Праг ризика од сиромаштва је износио 24.064 динара (205 евра) просечно месечно за једночлано домаћинство ¹³. Сиромаштва има више у руралним подручјима него у урбаним. Ризик од стопе сиромаштва показује да су особе до 18 година старости највише изложене овом ризику (24.2 %), као и особе између 18 и 24 година старости (23.6 %). У 2020. години, 46.1 % становништва је само себе оценило као сиромашно (незнатан пад у односу на 47.7 % у 2019.). Неједнакост у расподели дохотка, односно Гини коефицијент је изразито велики и износи 33,3% за 2020.г., што је изнад просека у ЕУ (30,0 %). Према наведеним индикаторима, а посебно према ризику сиромаштва, угроженост у Србији је већа него у земљама ЕУ ¹⁴. Учешће јавних расхода за социјалну помоћ и трансфере из буџета у БДП-у Републике Србије последњих година се постепено смањује, тако да износи 13,6% БДП-а у 2021.г.. У структури расхода доминирају пензије са 71,6% укупних расхода за социјалну помоћ и трансфере или 9,7% БДП-а. Расходи за социјалну помоћ износе 2,7% БДП-а у 2021. години, што је недовољно да би се систематичније усмерили на оне кориснике којима је помоћ најпотребнија. Просечна минимална потрошачка корпа за трочлано домаћинство у Републици Србији износила је 39.623,18 динара (337 евра) у 2021. години, док је праг ризика од сиромаштва за трочлано домаћинство (двоје одраслих и једно дете старости до 14 година) износио 43.315 динара (368 евра). У исто време, износ новчане социјалне помоћи коју остварује трочлана породица (носилац права, додатак за одрасло лице и додатак за дете) износи 17.244 динара (147 евра), што је мање од половине како просечне минималне потрошачке корпе тако и прага ризика од сиромаштва ¹⁵.

Табела 4. Србија- Показатељи сиромаштва и социјалне искључености, 2016-2020.

№	Индикатор	2016	2017	2018	2019	2020
1	Стопа ризика од сиромаштва	25,90%	25,70%	24,30%	23,20%	21,70%
2	Стопа ризика од сиромаштва или социјалне искључености	38,50%	36,70%	34,30%	31,70%	29,80%
3	Неједнакост расподеле прихода, Гини коефицијент	39,80%	37,80%	35,60%	33,30%	33,30%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

¹² ibidem

¹³ Извор: Влада Републике Србије. Програм економских реформи за период од 2023. до 2025. године. Београд, 2023.

¹⁴ Извор: European Commission. Serbia 2022 Report.

¹⁵ Извор: Влада Републике Србије. Програм економских реформи за период од 2023. до 2025. године. Београд, 2023.

Побољшање адекватности социјалних давања за становништво испод прага сиромаштва и прерасподела средстава између постојећих програма представља изазов за Србију. У току је израда законских прописа којим се планира реформа социјалне политике. Редифинисаће се одређена права, врсте услуга, установе и пружаоци услуга, корисничке групе, механизми за контролу квалитета, надлежности у оснивању и финансирању, као и новчана социјална помоћ и додатак за помоћ и негу другог лица, у складу са могућностима.

3.2. Предузетништво

Предуслов за остваривање одрживог друштвено-економског развоја је снажна и развијена привреда, која своју дугорочну конкурентност гради на приватној предузетничкој иницијативи, знању, примени нових технологија и иновативности. Предузетништво је покретачка снага сваке економије и уједно спаја стваралаштво и економију. Због тога је сектор микро, малих и средњих предузећа и предузетника (у даљем тексту: МСПП) је кључан за развој српске економије и повећања запошљивости. МСПП сектор сачињавају приведени субјекти различите економске снаге, иновационих потенцијала и развојних могућности. Према броју запослених они се деле на микро (0-9 запослених), мала (10-49 запослених), средња (50-249 запослених) и велика (250 запослених или више) предузећа. Ова класификација је у складу са стандардном дефиницијом која се користи и примењује у ЕУ (табела испод).

Табела 5. Класификација предузећа у Србији

Величина предузећа	ЕУ	Србија
Микро	< 10 запослених = 2 милиона евра промета или актива/дугорочна имовина	< 10 запослених < 0,7 милиона оперативних прихода < 0,35 милиона евра обртна средства
Мало	< 50 запослених = 10 милиона евра промета или актива/дугорочна имовина	< 50 запослених < ЕУР 8,8 милиона оперативних прихода < ЕУР 4.4. милиона обртних средстава
Средње	≤ 250 запослених = 50 милиона евра промета = 43 милиона евра актива/дугорочна имовина	< 250 запослених < ЕУР 35 милиона оперативних прихода < 17,5 милиона евра обртна средства

Извор: Закон о рачуноводству и ревизији – Србија

МСПП чине 99,8% укупног броја привредних субјеката Србије, генеришу око 2/3 запослености и промета, остварују 59,20% БДВ, учествују са 39,50% извозу, и обезбеђује 51,90% инвестиција у 2020.г. У периоду 2019-2022.г. евидентиран је пораст броја МСПП. Број привредних друштава, односно предузећа је повећан са 129619 у 2019.г. на 136360 у 2022.г. и то је повећање од 4,94%. За исти посматрани период број предузетника је повећан за 11,91%. Предузетника је у 2019.г. било 267432, док њихов број у 2022.г. порастао на 136360. Укупно посматрано у 2022.г. дошло је до повећање броја МСПП за 9,75% у односу на 2019.г. Посматрано по величини предузећа, у оквиру сектора МСПП-а мала и средња предузећа доминирају по свим посматраним показатељима (14903 предузећа генеришу 54,5% запослености, 61,9% промета, 61,1% БДВ, 79,6% извоза и 78,1% увоза МСПП-а). Са друге стране микро предузећа доминирају у односу на величину субјекта према броју запослених. У 2020.г. пословало је укупно 90111 предузећа од чега су 83,47% микро предузећа која имају од 0 до 9 запослених лица. Предузећа без запослених радника чине 34,55% од укупног броја предузећа. Ова предузећа у просеку бележе слабије пословне резултате. Највеће учешће у запослености имају микро предузећа 45,5% (439762 радника), средња предузећа учествују са 28,9% (278816 радника), а мала предузећа са 25,6% (246883 радника). Према облику организовања, 93,7% запослених у МСПП-а ангажовани су у ДОО (632492 запослена - 65,5%) и код предузетника (272446 запослених - 28,2%)¹⁶. У 2021.г. највећи број предузећа регистрован је у сектору прерађивачке индустрије (12,81%), грађевинарства (9,46%), трговине (18,70%), остале услужне делатности (12,50%) и стручне, научне и техничке делатности (10,78%). Највећи број запослених ради у сектору прерађивачке индустрије (22,30%) и трговине (16,25%). Највећи раст запослености по секторима забележен је у прерађивачкој индустрији (13,3%), грађевинарству (41,0%), информисању и комуникацијама (75,4%), стручним, научним, иновационим и техничким делатностима (32,4%) и у трговини на велико и мало (8,2%). Посматрано по делатностима, у сектору информисање и комуникације је забележен највећи раст броја предузетника и броја запослених, као и значајан раст БДВ по запосленом. У осталим делатностима је такође присутан значајан раст БДВ по запосленом и креће се од 4% до 24%.

¹⁶ Извор: Николић М. и Филиповић М. Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву 2020. Министарство привреде. Београд, 2022.

МСП су успела да нађу своје место на међународним тржиштима, са учешћем од 25% у укупном извозу робе. Око трећине домаћег извоза МСП чине пољопривредно-прехрамбени производи. Асортиман извезене робе је широк и на врху листе по конкурентности је воће и поврће. Остатак долази из свих индустрија, али са значајнијим уделом гуме и пластике, готових металних производа, машина, намештаја и производа од дрвета. У погледу извоза намештаја највише је затупљен извоз тапацираног и плочастог намештаја (57%) и намештаја од пуног дрвета (24%). Врло мало се извози у намештај у деловима (8%). За српске произвођаче намештаја је карактеристично да чак и сами продају своје производе на мало. У оквиру прерађивачке индустрије доминирају производи ниске технолошке сложености који стварају производе ниске додате вредности, мале диференцираности и слабе конкурентске позиције на тржишту.

Табела 6. Србија - Активни привредни субјекти и запосленост по секторима, 2021.

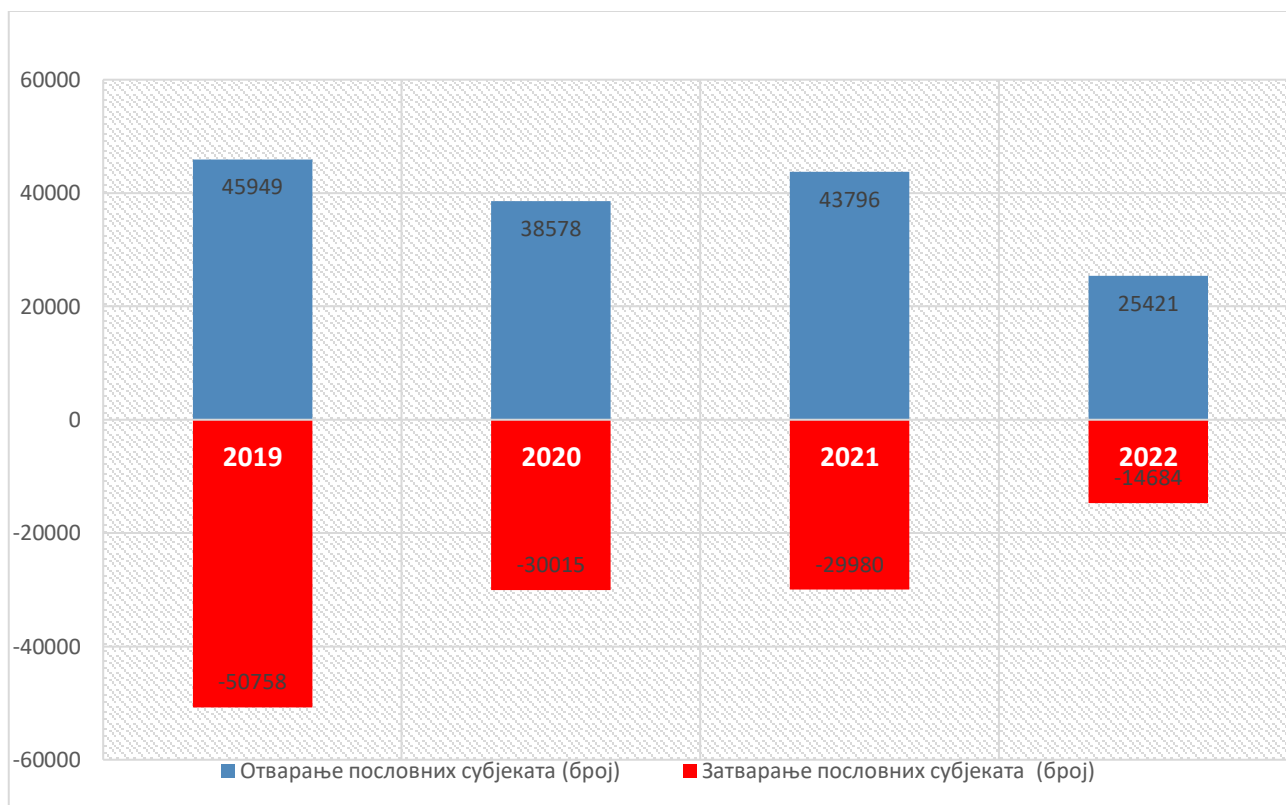
	Сектор	Активни пословни субјекти		Запослени	
		Број	%	Број	%
A	Пољопривреда, шумарство и рибарство	7702	1,56%	29801	1,35%
B	Рударство	534	0,11%	27286	1,23%
C	Прерађивачка индустрија	63459	12,81%	493413	22,30%
D	Снабдевање електричном енергијом, гасом, паром и климатизација	1229	0,25%	25305	1,14%
E	Снабдевање водом; управљање отпадним водама, контролисање процеса уклањања отпада и сличне активности	2234	0,45%	35621	1,61%
F	Грађевинарство	46835	9,46%	120811	5,46%
G	Трговина на велико и трговина на мало; поправка моторних возила и мотоцикала	92618	18,70%	359505	16,25%
H	Саобраћај и складиштење	39164	7,91%	124962	5,65%
I	Услуге смештаја и исхране	31349	6,33%	86738	3,92%
J	Информисање и комуникације	34247	6,92%	82739	3,74%
K	Финансијске делатности и делатност осигурања	2784	0,56%	42889	1,94%
L	Пословање некретнинама	4056	0,82%	7810	0,35%
M	Стручне, научне и техничке делатности	53406	10,78%	115508	5,22%
N	Административне и помоћне услужне делатности	18953	3,83%	105944	4,79%
O	Државна управа и одбрана; обавезно социјално осигурање	12	0,00%	156711	7,08%
P	Образовање	5489	1,11%	155268	7,02%
Q	Здравствена и социјална заштита	6633	1,34%	159353	7,20%
R	Уметност; забава и рекреација	22616	4,57%	39001	1,76%
S	Остале услужне делатности	61878	12,50%	43965	1,99%
	Укупно	495198	100,00%	2212630	100,00%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Сектор МСПП у Србији карактерише уситњеност, бројност, висока фреквенција гашења и оснивања нових предузетничких радњи. Ипак у области пословне демографије забележена су позитивна кретања. У 2022.г. отворено је 25421 нових привредних субјеката, а угашено 14684 привредна субјеката. У апсолутном износу, број предузећа се повећао за 10737. Укупан нето ефекат основаних/угашених привредних субјеката у 2022. г. је позитиван и на сваких 10 угашених привредних субјеката оснује се 13 нових, при чему је тај однос повољнији код предузетника (на 10 угашених предузетништва оснује се 14 нових) у односу на предузећа (на сваких 10 угашених предузећа оснује се 11 нових). Када се посматра период 2008-2022.г. јасно се види да је просечан број отворених пословних субјеката (38436) већи од броја затворених, односно брисаних субјеката из АПР регистра (31359).

Пословна статистика за наведени период бележи позитиван биланс у броју отворених привредних субјеката. Најповољнији однос између основаних и угашених привредних субјеката (нето ефекат) остварен је у секторима образовање (2,8), грађевинарство (2,1) и пословање некретнинама (2,1). Просечна стопа опстанка у 2020. години привредних субјеката који су основани у 2018. години износила је 84,4% (од 100 основаних привредних субјеката пословање су одржала 84 субјеката), а највећа је у секторима снабдевања електричном енергијом (93,3%), информисања (92,7%) и образовања (91,5%). Највећи број нето основаних привредних субјеката је у секторима грађевинарства, стручне, научне, иновационе и техничке делатности и прерађивачке индустрије. Најповољнији однос између основаних и угашених привредних субјеката (нето ефекат) остварен је у секторима образовања, грађевинарства и пословања некретнинама, а просечна стопа опстанка највећа је у секторима снабдевања електричном енергијом, информисање и комуникације и образовање.

Графикон 3. Србија - Пословна демографија, 2019-2022.г.

Извор: Serbian Business Registers Agency. <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/>

Сектор МСПП-а и је непрофитабилнији део привреде. Стопа профитабилности сектора МСПП-а у 2020. години је 37,0% и нижа је у односу на просек нефинансијског сектора (39,0%) и великих предузећа (41,3%)¹⁷. Више од половине МСПП у Србији користи сопствена средства као најзначајнији извор финансирања. За већину предузећа банкарски кредити су једини спољни извори финансирања. Кредити МСПП чинили су 64 % укупних кредита привреди у марту 2022. године. Њихови трошкови задуживања су опали, али су и даље несразмерно изнад трошкова великих компанија. МСПП се и даље суочавају са бројним изазовима, укључујући непредвидљиво пословно окружење и недостатак небанкарског финансирања. Продуктивност МСПП-а у Србији је 3,7 пута нижа у односу на просек ЕУ. Такође је нижи просечан број од 2,5 радника по предузећу од просека ЕУ (3,7 радника) и свих земаља ЕУ из окружења. Постоји значајан простор за повећање броја жена предузетница у Србији, при чему се предузетничка активност на 5%, што је половина просека ЕУ. За унапређење извозне конкурентности српских производа потребан је значајан раст пословне и инвестиционе активности предузећа која имају високе технологије, знање и иновације.

¹⁷ ibidem

Више од половине пословних субјеката у Србији је окарактерисано као иновативно са значајним трендом раста иновативних предузећа у последњи 5 година. Пословни субјекти који се баве производњом су иновативнији у односу на пословне субјекте који се баве услугама. Као најзначајније препреке за увођење иновација у пословање неинновативних пословних субјеката су превелики трошкови или недостатак сопствених финансијских средстава за иновације. Генерално посматрано, пословни сектор има релативно низак ниво запослених са високом стручном спремом. Чак преко 15% предузећа нема ниједног запосленог са високим образовањем с тим да су то углавном мале фирме. Највећи број средњих пословних субјеката запошљава од 1% до 4% високообразованих, док скоро трећина великих пословних субјеката запошљава од 10% до 24% високообразованих кадрова¹⁸. У 2021. години само 1% МСП-а у Србији (3% у ЕУ) достигло је веома висок ниво дигиталног интензитета, док је 10% достигло висок ниво (18% у ЕУ). Већина МСП-а у Србији забележила су низак (31%) или веома низак (58%) ниво дигитализације.

¹⁸ Извор: Влада Републике Србије. Стратегија паметне специјализације у Републици Србији за период од 2020. до 2027. године ("Службени гласник РС", број 21 од 6. марта 2020).

3.3. Институционални и регулаторни оквир

Србија је посвећена сталном унапређењу свог пословног окружења и сврстава се међу три водеће привреде Западног Балкана. У односу на земље Западног Балкана Србија је значајно унапредила оперативно окружење, квалитет услуга подршке и приступ финансијама за МСПП. Покретање пословања постало је доступније и транспарентније захваљујући оптимизованој електронској регистрацији, као и централизованим и дигитализованим процесима лиценцирања пословања у оквиру портала е-Управа. Перцепција предузећа о дигиталним државним услугама у Србији је значајно побољшана. Према истраживању Балканског пословног барометра из 2021.г. 62% испитаника је изразило позитивно мишљење о услугама е-Управе¹⁹. За малу, отворену привреду као што је Србија, повећање доступности дигиталних услуга за МСП, укључујући регистрацију предузећа и лиценцирање као и побољшање ефикасности административних процедура укључујући процедуре поштовања пореских обавеза је кључно за унапређење ефикасности сектора МСП путем уштеде времена и ресурса. Једноставније пословне процедуре довеле су до пораста броја нових правних лица као и запослености. Иако се побољшава, пословно окружење у Србији и даље има неколико кључних препрека за развој пословања, које су препознате у најновијем Програму економских реформи привреде²⁰. То укључује повећање транспарентности и предвидљивости прописа који утичу на пословање, смањење бирократије и корупције и изједначавање услова за све актере у привреди. Српске фирме се суочавају са значајним изазовима у раду са администрацијом, укључујући добијање лиценци и дозвола и рад са пореском администрацијом. Упркос побољшању пореског окружења, парафискални намети остају бројни и нетранспарентни, што нарушава предвидљивост и стабилност пореског система Србије. Штавише, спровођење уговора је и даље слабо и проблематично због преоптерећених привредних судова. Приступ финансијама за МСПП је олакшан у Србији захваљујући утицајним регулаторним мерама за решавање наслеђених препрека у финансијској индустрији, укључујући зајмове индексиране у иностранству и висок ниво обезвређених кредита.

Табела 7. Србија- Start Up Пословање

№	Индикатор	2017	2018	2019	2020
1	Трошкови процедура покретања пословања (% БНД-а по глави становника)	6,50%	2,30%	2,20%	2,30%
2	Лакоћа пословања (0 = најнижи учинак до 100 = најбољи учинак)	73,28	73,75	73,92	75,65
3	Почетне процедуре за регистрацију предузећа (број дана)	5,00	5,00	5,00	7,00

Извор: The World Bank Database: World Development Indicators (<https://databank.worldbank.org>)

Институционални оквир за развој и подршку привреде у Србији чине следеће институције и организације: Министарство привреде РС, Агенција за привредне регистре (АПР), Агенција за осигурање и финансирање извоза (АОФИ), Фонд за развој РС, Агенција за лиценцирање стечајних управника, Привредна комора Србије, Развојна агенција Србије (РАС), Мрежа акредитованих регионалних развојних агенција, Пословни инкубатори, Научно технолошки паркови и Иновациони центри. Својим активностима ове институције и организације доприносе стварању повољног привредног окружења за развој пословања и отварању нових радних места. У том контексту треба поменути индекс Свеске банке (Doing Business index) индекс. Овај индекс даје објективну слику мера и пословних прописа која се односе на мала и средња предузећа и која утичу на њихов животни циклус. Овај индекс се мери у 190 земаља у свету, и у 2020.г. Србија је била на 44 месту са резултатом који је износио 75,7% испуњености дефинисаних критеријума за мерење овог индекса.

¹⁹ Извор: OECD (2022), SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2022: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe, SME Policy Index, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b47d15f0-en>. (у даљем тексту: OECD SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2022)

²⁰ Извор: Влада Републике Србије. Програм економских реформи за период од 2023. до 2025. године. Београд, 2023.

Са становништва запошљивости, уколико рашчланимо овај индекс, најзначајнији су два показатеља, покретање посла и запошљавање радника. Када је у питању покретања посла (процедуре, време, трошкови и уплаћени минимални капитал за оснивање друштва са ограниченом одговорношћу) Србија се налази на 73 месту. У делу запошљавања радника (флексибилност у регулисању запошљавања и трошкови отпуштања) Србија заузима је 41 месту²¹. Правни и стратешки оквир за развој привреде у Србији се константно унапређује у циљу повећања економског раста и стварања доброг пословног окружења за повећање инвестиција, броја запослених. Правни оквир за привлачење директних улагања су Закон о улагањима, Уредба о условима и начину привлачења улагања, Уредба о правилима за доделу државне помоћи и Правилник о обрасцу пријаве за доделу средстава подстицаја. Средства подстицаја у складу са овом уредбом, се додељују према јавним позивима, као и без јавног позива за улагања од посебног значаја. Систем доделе подстицаја је конципиран на такав начин да стимулише највише оне инвестиционе пројекте у сектору производње и услуга које су предмет међународне трговине, који се спроводе у мање развијеним општинама у којима су и најпотребнији. Предуслов за остваривање одрживог друштвено-економског развоја и успешан завршетак процеса европских интеграција РС је развој привреде, која своју дугорочну конкурентност гради на приватној предузетничкој иницијативи, знању, примени нових технологија и иновативности. Србија је донела најзначајнија стратешка документа која имају значајни утицај на развој привреде. У погледу стратешког планирања Србија је 2018.г. донела нов Закон о планском систему ("Службени гласник РС", број 30/2018). Овим законом се уређује плански систем РС, односно управљање системом јавних политика и средњорочно планирање, врсте и садржина планских докумената које у складу са својим надлежностима, предлажу, усвајају и спроводе сви учесници у планском систему, међусобна усклађеност планских докумената, поступак утврђивања и спровођења јавних политика и обавеза извештавања о спровођењу планских докумената, као и примена обавезе спровођења анализе ефеката на прописе и на вредновање учинака тих прописа. Србија улаже велике напоре да поред законодавног обезбеди и адекватан стратешки оквир који омогућава развој привредног амбијента, координацију свих привредних и друштвених актера. Нека од стратешких документа важних за развој привреде су: Стратегија унапређења система инфраструктуре квалитета у Републици Србији 2015-2020. ("Службени гласник РС" број 93/2015). Стратегије индустријске политике Републике Србије 2021-2030. ("Службени гласник РС", број 30/18). Стратегија државног власништва и управљања привредним субјектима који су у власништву Републике Србије 2021-2027. ("Службени гласник РС", број 36/2021.) Стратегија за развој МСПП 2023-2027. ("Службени гласник РС", број 35/2015.). Стратегија паметне специјализације Републике Србије 2020-2027. ("Службени гласник РС", број 21/2020). Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије 2021-2025. ("Службени гласник РС", број 10/2021). Стратегија развоја СТАРТАП екосистема Републике Србије 2021-2025. ("Службени гласник РС", број 30/18). Најважнији стратешки документ у економском дијалогу са Европском Комисијом и државама чланицама ЕУ је Програм економских реформи. Програм садржи средњорочни оквир макроекономске и фискалне политике, као и детаљан приказ структурних реформи које треба да допринесу повећању конкурентности националне економије, јачању привредног раста и развоја, као и креирању нових радних места. Институционални оквир за развој и подршку запошљавању чине: Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Националан служба за запошљавање и јединице локалне самоуправе. Србија има постављен регулаторни оквир за запошљавање. Најзначајнији закони су: Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености ("Службени гласник РС", бр. 36/09, 88/10, 38/15, 113/17 – др. закон и 113/17). Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом ("Службени гласник РС" бр. 36/09 и 32/13. Закон о запошљавању странаца ("Службени гласник РС", бр. 128/14, 113/17, 50/18 и 31/19). Закон о раду ("Службени гласник РС", бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 –УС,113/17 и 95/18 – аутентично тумачење), Закон о поједностављеном радном ангажовању на сезонским пословима у одређеним делатностима ("Службени гласник РС", број 50/18). Закон о агенцијском запошљавању ("Службени гласник РС", број 86/19). Наведени закони, пратећа законска акта и преглед стратешких документима са кратким описима интегрисани су у Заједничкој бази знања која се налази у прилогу. Кровни документ развојног типа је Стратегија запошљавања Републике Србије 2021-2026. ("Службени гласник РС", бр. 18/21 и 36/21 – исправка).

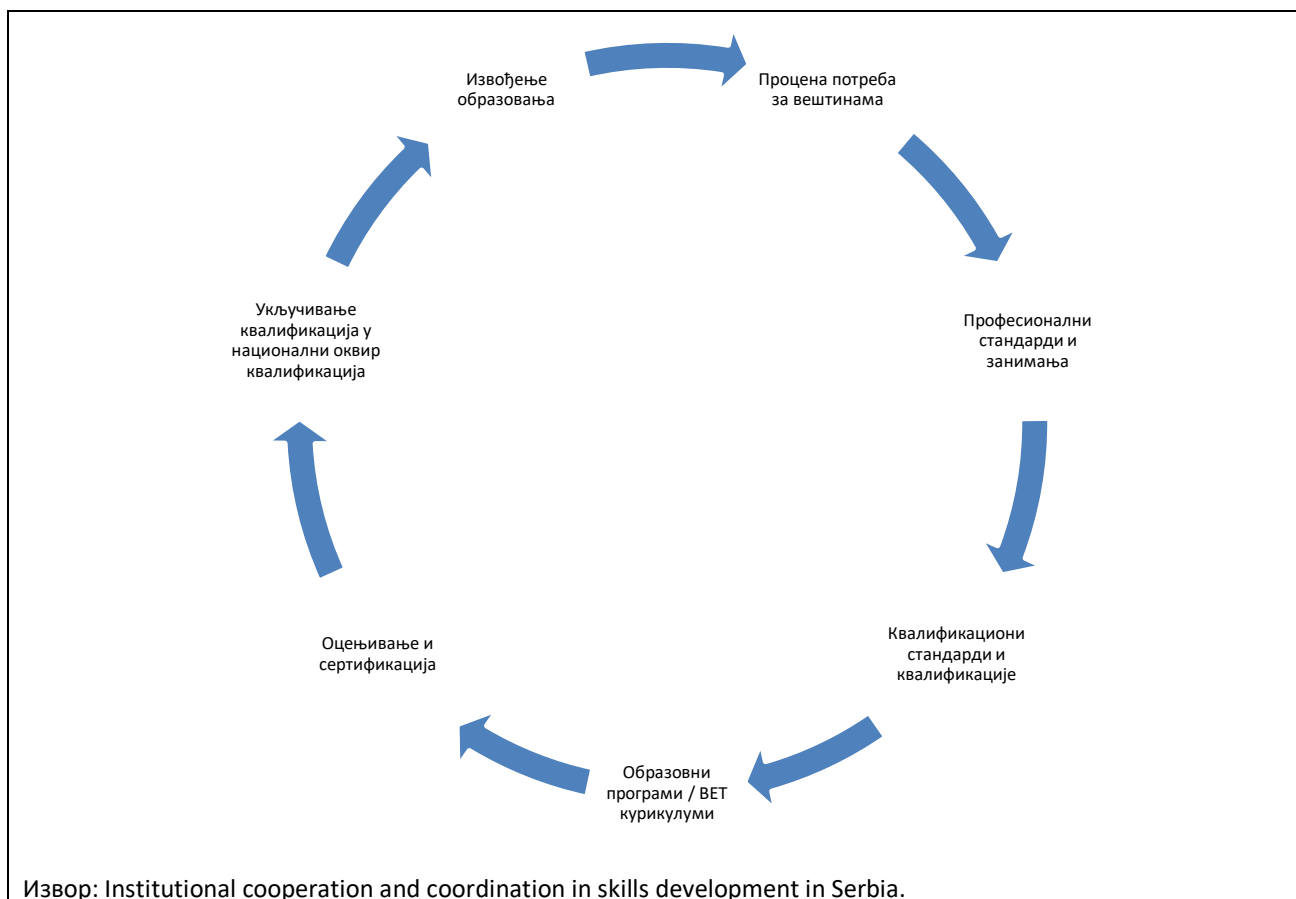
²¹ Извор: Светска банка Економски профил Србије 2020 (Economy Profile of Serbia Doing Business 2020 Indicators)

Ова стратегије одређује приоритете и правце деловања и дефинише конкретне мере које су везане за запошљавање. Остали документи јавних политика а које се директно или посредно односе на област запошљавања су: Национална стратегија за младе 2015-2025. ("Службени гласник РС", број 22/15). Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији 2016- 2025. ("Службени гласник РС", број 26/16). Стратегија о економским миграцијама Републике Србије 2021 – 2027. ("Службени гласник РС", број 21/20). Стратегија развоја дигиталних вештина у Републици Србији 2020-2024. ("Службени гласник РС", број 21/20). У погледу образовања консолидован је систем националног оквира квалификација и предузети кораци за обезбеђивање усклађености система обезбеђења квалитета у високом образовању са препорукама из Европског удружења за осигурање квалитета у високом образовању. Министарство просвете, Национални просветни савет и Савет за стручно образовање и образовање одраслих, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Завод за унапређивање образовања и васпитања и Агенција за квалификације заједнички раде на развоју образовног система и прилагођавању образовања потребама привреде. У наставку су наведени само неки закони и друга документа од важности за развој образовања, односно који заједно чине правни оквир који је релевантан за систем образовања: Закон о основама система образовања и васпитања ("Сл. гласник РС", бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019, 27/2018 – др. закон и 6/2020). Закон о предшколском васпитању и образовању ("Сл. гласник РС", бр. 18/2010, 101/2017, 113/2017 - др. закон, 95/2018 - др. закон и 10/2019). Закон о основном образовању и васпитању ("Сл. гласник РС", бр. 55/2013, 101/2017, 10/2019 и 27/2018 - др. Закон). Закон о средњем образовању и васпитању ("Сл. гласник РС", бр. 55/2013, 101/2017, 27/2018 - др. закон и 6/2020). Закон о образовању одраслих ("Сл. гласник РС", бр. 55/2013, 88/2017 – др. закон, 27/2018 – др. закон и 6/2020 – др. закон). Закон о ученичком и студентском стандарду ("Сл. гласник РС", бр. 18/2010, 55/2013, 27/2018 - др. закон и 10/2019). Закон о дуалном образовању ("Сл. гласник РС", бр. 18/2010, 101/2017 и 6/2020). Закон о високом образовању ("Сл. гласник РС", бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 73/2018, 67/2019 и 6/2020). Закон о дуалном моделу студија у високом образовању ("Сл. гласник РС", бр. 66/2019). Закон о Националном оквиру квалификација Републике Србије ("Сл. гласник РС", бр. 27/2018 и 6/2020).

3.4. Формално и неформално образовање

Између формалног, неформалног и информалног образовања најчешће се праве разлике у погледу институционалног контекста пружања образовних услуга и у погледу природе институционалних процеса и циљева. Формално образовање се одвија у формализованим институцијама које утврђују методе, моделе и облике наставе, а учење је једина мисија. Неформално образовање је организовано, али није формално ни по садржају, ни по методу, ни по облику наставе. Информално образовање се одвија у друштвеним институцијама као што су породица, брак, групе вршњака, радне групе итд. Јавни расходи У Србији за образовање износе 3,42% БДП-а у 2022. г. и испод су просека јавних издвајања на нивоу ЕУ.

Слика 1 Циклус развоја квалификација

Формално образовање у Србији обухвата предшколско образовање, основно образовање, средње образовање, високо образовање, образовање и обуке одраслих. Предшколско васпитање и образовање је први ниво у систему образовања и васпитања, оно даје основ развоја кључних образовних компетенција и тиме обезбеђује континуитет образовања и целоживотног учења. Према подацима РЗС у 2021.г. у Србији је евидентирано 2825 објеката предшколског васпитања и образовања, 216570 деце корисника предшколског образовања и 20.461 васпитача. Основно образовање и васпитање има функцију да обезбеди базично, односно основно квалитетно образовање за све. Основно образовање омогућава развој кључних компетенција знања и вештина, неопходних су за активан и конструктиван живот у савременом друштву. За наведену годину у Србији је евидентирано 3242 основних школа у којима је наставу похађало 509090 ученика. За спрске грађане у иностранству организоване су допунске школе. Према подацима Министарства просвете допунске школе организоване су у 16 држава које похађа 7632 ученика а за њихово образовање је ангажовано 97 наставника.

Носиоци средњег образовања и васпитања су средње школе. Средња школа остварује школски програм општег, стручног и уметничког образовања. У Србији је регистровано 529 средњих школа. Према подацима Министарства просвете, више од 70% свих ученика средњих школа похађа неки од програма стручног образовања. Најновија европска иницијатива, којој је Србија недавно приступила, односи се на имплементацију Европског оквира за осигурање квалитета стручног образовања (EQAVET). Основана је Национална референтна тачка за квалитет стручног образовања чиме је и Србија, као једна од ретких земаља ван ЕУ, постала део EQAVET мреже. У Србији је у примени дуални систем образовања који обезбеђује ефикаснији одговор система образовања на потребе привреде и тржишта рада, технолошке промене и потребе за новим компетенцијама, знањима, вештинама, способностима и ставовима. Развој дуалног образовања уређен је и Мастер планом имплементације Закона о дуалном образовању. Ради обезбеђивања вршења стручних и техничких послова од заједничког интереса за Владу и више органа државне управе, основана је Канцеларија за дуално образовање и Национални оквир квалификација. Према подацима Министарства просвете, у Србији је акредитовано 65 образовних профила, 10500 ученика се налази у програмима дуалног образовања, 150 школа и 700 компанија се налази у систему дуалног образовања. Дуални модел студирања пружа могућности студентима да значајно повећају своју конкурентност на тржишту рада и да имају веће шансе за запошљавање код послодаваца код којих су обавили учење кроз рад, али и код других послодаваца из исте делатности. Према подацима Министарства просвете, дуални модел студија у високом образовању, је започео са реализацијом првих студијских програма од октобра 2021.г. и у овај модел студирања је укључено 9 високошколских установа, акредитовано је 32 студијска програма и 150 студената студира по дуалном моделу. Имплементацијом дуалног образовања обезбеђује се ефикаснији одговор система образовања на потребе привреде и тржишта рада, технолошке промене и потребе за новим компетенцијама. Дуално образовање доприноси јачању конкурентности привреде Србије и смањењу незапослености младих. Послодавци, инвестирањем у образовање, дугорочно решавају проблем недостатка компетентних кадрова. Учењем кроз рад, ученици и студенти имају могућности да остваре све исходе учења који су предвиђени стандардом квалификације. Високо образовање је од посебног значаја за Србију и део је европског образовног и научног простора. Мисија високог образовања јесте да кроз организоване студије и истраживања непрекидно обавља трансфер и креирање научних знања и стручних компетенција којима се омогућава, у првом реду, социјални, културни, економски и други напредак наше земље и њених грађана, у стално променљивим околностима живота и развоја. У Србији делатност високог образовања остварује се на 9 државних универзитета, 9 приватних универзитета и на 21 државној академији и високој школи струковних студија. Такође, високо образовање је могуће и на приватним високошколским установама, које су акредитоване од стране националног акредитационог тела. Неформално образовање (неформално учење) чини допуну формалном образовању. За разлику од формалног образовања, које се увек одвија унутар установа формално образовног система и у крајњем води стицању звања и диплома, али и информалног учења, које је свакодневно, најчешће спонтано и без унапред постављених исхода, неформално образовање младих се спроводи изван формално образовног система, али је у одређеној мери организовано и структурирано. Уз то, најчешће се спроводи уз стручну подршку омладинских радника, ментора, тренера и слично који се старају да унапред зацртани исходи неформалног учења буду постигнути. Закон о младима Републике Србије дефинише неформално образовање младих (особе узраста 15-30 година), подстицање и развијање неформалног образовања у Србији уређено је националном стратегијом за младе. Формално образовање одраслих намењено је особама које нису завршиле школске програме општег или стручног образовања и које су пропустиле могућност да заврше школске програме општег и стручног образовања. Оно се реализује у редовним основним или средњим школама или у школама специјализованим за образовање одраслих. Према подацима РЗС у 2021.г. је евидентирано 76 основних школа у којима се спроводи образовање одраслих, са укупно 6982 полазника. Неформално образовање одраслих намењено је особама које су делимично или потпуно завршиле формално образовање а које желе да унапреде своје вештине или да се преквалификују у друго занимање. Неформално образовање одраслих је регулисано Законом о образовању одраслих.

Посматрајући стопе учешћа младих и одраслих у формалном и неформалном образовању и обуци у периоду од 2017 до 2021.г. може се видети њихово варирање. Стопа образовања младих у 2021.г. је за 1,3% смањена него у 2017.г. али би требало бити опрезан при доношењу закључака јер се и број становника у Србији смањивао током година.

Табела 8. Србија- Стопа учешћа младих и одраслих у формалном и неформалном образовању и обуци

№	Индикатор	Старосне групе	2017	2018	2019	2020	2021
1	Укупно	15-24	65,70%	65,80%	66,90%	66,90%	64,40%
		25-64	4,40%	4,10%	4,30%	3,70%	4,80%
2	Мушко	15-24	61,00%	61,40%	62,40%	60,30%	58,60%
		25-64	4,20%	3,70%	3,80%	3,30%	4,20%
3	Женско	15-24	70,70%	70,40%	71,70%	73,90%	70,60%
		25-64	4,60%	4,50%	4,80%	4,00%	5,40%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Стопа учешћа одраслих је са друге стране само у 2020.г. пала испод 4%, што се може повезати са пандемијом COVID -19. Такође може се приметити да у образовању одраслих, већи удео има проценат жена, сваке посматране године је удео жена у укупном проценту образовања одраслих већи од процента мушкараца. Када је образовање младих у питању, ту се такође може приметити да је веће учешће жена у укупном проценту за сваку посматрану годину. Уколико посматрамо стопу, проценат лица која су незапослена не школују се нити се усавршавају кроз систем обуке (NEET стопа) може се приметити позитивна тенденција пада процента младих. У 2022.г. смањен је за 3,5% број лица који нису запослени, не школују се нити се усавршавају кроз систем обуке. NEET стопа за младе жене иако је смањена у односу на 2017.г. када је била 17% на 12,6% у 2022.г. и даље је изузетно висока. Ова стопа опада и код одраслих особа, са 20,1% у 2018.г. је спуштена на 15,1%. И код одраслих се примећује да је 2020.г., као година у пандемији показала благи пораст NEET стопе, што је и логично услед низа ограничења и рестрикција изазване пандемијом, да би у наредне две године стопа наставила да пада.

Табела 9. Србија- NEET стопа (%), 2018-2022.

Старосне групе	Индикатор	2018	2019	2020	2021	2022
15-24	Укупно	16,5%	15,3%	15,9%	16,4%	13,0%
	Мушко	16,0%	14,8%	17,0%	16,9%	13,4%
	Женско	17,0%	15,8%	14,8%	15,9%	12,6%
15-29	Укупно	20,1%	18,9%	20,0%	18,8%	15,1%
	Мушко	17,8%	17,1%	18,4%	17,3%	13,6%
	Женско	22,5%	20,9%	21,6%	20,4%	16,8%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Кључни актери образовања одраслих у Србији осим надлежних министарстава, државне установе одговорне за пружање, праћење и унапређивање образовања и обука одраслих у Србији су: Национални просветни савет и Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, који су одговорни за утврђивање стандарда кључних компетенција у основном и општем средњем образовању одраслих; Савет за стручно образовање и образовање одраслих и Завод за унапређивање образовања и васпитања, који су одговорни за утврђивање стандарда стручних компетенција у средњем стручном образовању одраслих, компетенција стручног усавршавања и других видова образовања одраслих; Центар за стручно образовање и образовање одраслих (у оквиру Завода за унапређивање образовања и васпитања), који је одговоран и за развој инструмената за процену претходно стечених компетенција, за утврђивање стандарда њиховог признавања и припрему годишњих планова образовања одраслих. У Србији постоје три врсте установа које могу спроводити програме образовања и обука одраслих.

Школе општег и стручног образовања и васпитања могу бити редовне школе лиценциране за рад са одраслима или школе специјализоване за образовање одраслих: основне школе, опште средње школе и средње стручне школе. Јавне службе су установе чији је оснивач држава и/или јединице локалне самоуправе, које поред других циљева и активности нуде неке облике обуке за одрасле. Национална служба за запошљавање са филијалама у тридесет градова и општина широм Србије нуди услуге каријерног вођења, организује стручне праксе, обуке за преквалификацију и друге врсте обука за незапослене. Центар за образовање у Привредној комори Србије нуди континуирано образовање одраслих у области пословања и предузетништва. Центри за професионални развој одраслих налазе се у дванаест градова у различитим деловима Србије. Њихове надлежности су да препознају потребе тржишта рада и образовних приоритета, да сарађују са јединицама локалне самоуправе и другим релевантним установама и да предлажу програме образовања одраслих и њихово спровођење. Национална агенција за регионални развој пружа различите видове подршке за новооснована (start-up) привредна друштва и предузетнике на локалном нивоу, укључујући професионални развој одраслих. Јавно признати организатори образовања могу бити невладине организације, установе културе, удружења, приватне школе или друге установе које су регистроване да спроводе програме образовања, што значи да морају да поседују одобрење Министарства просвете, науке и технолошког развоја и да испуњавају стандарде образовања одраслих које прописује Закон о образовању одраслих. Када су такви стандарди поштовани, установа стиче лиценцу која мора да се обнавља сваке пете године. Листа јавно признатих организатора образовања одраслих налази се у Заједничкој бази знања. Истраживање о континуираном стручном усавршавању и обукама у Србији показује да око половина предузећа (49,2%) спроводи неки облик континуираног стручног усавршавања за своје запослене, док 40,8% предузећа учествује у стручном усавршавању за своје запослене²². У Србији у 2011.г. свега 16,5% одраслих старости 25-64 године је учествовало у програмима образовања, што је значајно ниже од просека земаља ЕУ у којима око 41% одраслих учествује у образовању. Главни узроци ниске партиципације одраслих у образовању су: (а) кашњење у имплементацији Закона о образовању одраслих из административних разлога; (б) недовољно развијена понуда квалитетних програма целоживотног учења, (в) неразвијен систем каријерног саветовања и вођења одраслих који би их усмеравао на програме целоживотног учења, (г) непостојање националног оквира квалификација и система за осигурање квалитета програма целоживотног учења, (д) недовољно развијена свест о важности целоживотног учења међу одраслима и недовољно развијена компетенција за целоживотно учење код одраслих. У пракси постоји широка понуда различитих облика неформалног образовања (нпр. учење страних језика, стицање основних компјутерских вештина и друге кључне компетенције), које се углавном финансира од стране послодаваца или из приватних извора²³.

²² Извор: Влада Републике Србије. Програм економских реформи за период од 2023. до 2025. године. Београд, 2023.

²³ *ibidem*.

3.5. Тржиште рада

Економске и друштвене промене као и привредни раст директно утичу на перформансе тржишта рада. У последњих десет година привреда Србије и поред интерних и екстерних политичких и економских нестабилности показује изванредан раст. Трендови на тржишту рада у Србији имају позитивна кретања која се одражавају кроз раст запослености и зарада. У периоду од 2018 – 2020.г. смањена је стопа незапослености и повећана стопа запослености, број запослених лица је порастао што је утицало и на повећање броја лица која се ангажују на тржишту рада (активних лица) а такође је дошло до смањења броја незапослених и неактивних лица.

Табела 10. Србија- Главни показатељи тржишта рада

№	Индикатор	Година		
		2018	2019	2020
1	Стопа економске активности за лица старости од 20 до 64 година: удео становништва старости од 20 до 64 година које је економски активно (%)	72,50%	72,90%	72,50%
2	Стопа запослености за лица узраста од 20-64 година: удео становништва од 20-64 година које је запослено (%)	63,10%	65,20%	65,90%
3	Стопа запослености мушкараца старости од 20 до 64 године (%)	70,50%	72,10%	72,90%
4	Стопа запослености жена старости од 20 до 64 године (%)	55,80%	58,20%	58,90%
5	Стопа запослености за особе узраста од 55-64 година: проценат становништва од 55-64 година које је запослено (%)	46,50%	50,20%	52,20%
6	Стопа незапослености: проценат радне снаге која је незапослена (%)	12,80%	10,50%	9,10%
7	Стопа незапослености мушкараца (%)	12,10%	10,00%	8,80%
8	Стопа незапослености жена (%)	13,80%	11,20%	9,50%
9	Стопа незапослености младих: проценат радне снаге између 15-24 година која је незапослена (%)	29,70%	27,50%	26,60%
10	Стопа дугорочне незапослености: проценат радне снаге која је незапослена 12 месеци или више (%)	6,70%	5,50%	4,50%
11	Стопа незапослености лица (старости од 25-64 године) са највише нижим средњошколским образовањем (Међународна стандардна класификација образовања нивои 0–2) (%)	13,40%	11,40%	9,60%
12	Стопа незапослености лица (старости 25-64 година) која су стекла терцијарно образовање (Међународна стандардна класификација образовања нивои 5-8) (%)	10,60%	8,10%	7,60%

Извор: European Commission. Serbia 2022 Report.

Према подацима Анкете о радној снази у првом кварталу 2023.г. укупан број запослених лица у Србији је 2835900, док је број незапослених 317800. Стопа запослености за дати период износи 49,6%, а стопа незапослености 10,1%. У односу на први квартал 2022.г. повећана је стопа запослености за 1,1%. док је стопа незапослености смањена за 0,8%²⁴. Поред значајног смањења стопе незапослености и раста укупног броја запослених, забележена су и структурна побољшања на тржишту рада. Побољшан је положај код осетљивијих категорија становништва, односно код популације младих и жена. Тако је смањена стопа незапослености младих са 22,2% на 18,7%, док је код женског дела становништва смањена на 10,2%. Такође, смањена је стопа дугорочне незапослености на 4,5%²⁵. У последњих десет година највећа стопа незапослености, забележена је 2012.г. када је износила 25.9%, док је у 2020.г. она постала једноцифрена и износила је 9,1%. Србија је у 2022.г. остварила најнижу стопу незапослености (9,7%) у односу на све земље Западног Балкана. За наведену годину она је нижа од просека за Западни Балкан (13.7%) али је значајно виша од просека ЕУ (6.3%)²⁶.

Табела 11. Србија- Запосленост по главним секторима

№	Сектор	Година		
		2018	2019	2020
1	Пољопривреда, шумарство и рибарство (%)	15,90%	15,60%	14,60%
2	Индустрија (%)	22,50%	22,60%	22,60%
3	Грађевинарство (%)	4,40%	4,80%	5,40%
4	Услуге (%)	57,20%	56,90%	57,50%
5	Запослени у јавном сектору као удео укупне запослености, лица старости 20-64 (%)	27,30%	26,60%	26,40%
6	Запослени у приватном сектору као удео укупне запослености, лица старости 20-64 (%)	72,70%	73,40%	73,60%

Извор: European Commission. Serbia 2022 Report.

Према подацима Централног регистра обавезног социјалног осигурања, у 2022.г. просечан број запослених био је већи за 1,6%, у поређењу са 2021.г., што је било, пре свега резултат раста запослености у приватном сектору за 1,9%, док је у јавном сектору раст износио 0,9%. Истовремено, најснажнији секторски допринос расту запослености долази од ИКТ, административно-услужних и научно-техничких делатности. У Србији највећи број запослених ради у сектору услуга у коме је запослено 57,50%, на другом месту је индустрија са 22,6%, затим следи пољопривреда, шумарство и рибарство, и на крају грађевинарство са 5,4% у 2020.г. Евидентан је пад запослености у сектору пољопривреде, шумарства и рибарства за 1,3 %, ако се посматра период од 2018 до 2020.г. Повећање запослености је евидентно у сектору грађевинарства где је у 2020.г. било за 1% више запослених него у 2018.г. У осталим секторима је релативно стабилно кретање броја запослених. Занимљив је податак да је број запослених у јавном сектору опао за 0.9% док је број запослених у приватном сектору порастао, 1.1%. Јавни сектор у Србији је смањен, али је и даље предимензиониран. У 2017. регистровано је 611 јавних предузећа, што је смањење у односу на 2016. за 10%. Јавна предузећа су у 2017. чинила 0,6% укупних привредних друштава, запошљавала 155192 радника (14,5% укупно запослених), ангажовала 34,7% капитала, остварила 10,5% добити и 7,5% губитка привреде. И поред тренда смањења броја запослених у јавним предузећима, њихово учешће у привреди је још увек високо (14,5%)²⁷.

²⁴ Извор: Републички завод за статистику. Анкета о радној снази-Кретања на тржишту рада у првом кварталу 2023. Београд 2023.

²⁵ Извор: Влада Републике Србије. Програм економских реформи за период од 2023. до 2025. године. Београд, 2023.

²⁶ Извор: Regional Cooperation Council's (RCC). Observatory on employment in the Western Balkans (<https://www.esap.online/observatory/home#annually-indicators>)

²⁷ Републички завод за статистику. Трендови -Анализа пословања јавних и државних предузећа у Републици Србији, 2015-2017. Београд, 2019.

Секторски распоред је сконцентрисан у три сектора: Снабдевање електричном енергијом, гасом и паром, Снабдевање водом и управљање отпадним водама и Грађевинарство (63% броја предузећа, 67% запослених, 75% прихода, 78% обавеза, 87% добити и 48% губитка)²⁸. Структура запослености у јавном сектору за период 2018 – 2022.г. показује пад броја запослених у свим сферама јавног живота. Оно што забрињава када је тенденција пада запослености у јавном сектору у питању јесте пад запослености и у области здравствене и социјалне заштите.

Табела 12. Србија- Структура запослености у јавном сектору (%), 2018-2022.

№	Модалитет регистроване запослености	2018	2019	2020	2021	2022
1	Јавни сектор	17,69%	17,33%	17,11%	16,87%	16,77%
2	Јавна предузећа	4,34%	4,16%	4,08%	3,98%	3,94%
3	Јавна државна предузећа	2,56%	2,42%	2,36%	2,31%	2,28%
4	Јавна локална предузећа	1,78%	1,74%	1,71%	1,67%	1,65%
5	Буџетски корисници	13,35%	13,17%	13,03%	12,89%	12,83%
6	Администрација - сви нивои	4,70%	4,64%	4,58%	4,46%	4,47%
7	Администрација - ниво државе и аутономне покрајине	3,87%	3,84%	3,78%	3,69%	3,71%
8	Администрација - ниво локалне самоуправе	0,82%	0,80%	0,79%	0,77%	0,76%
9	Здравствени и социјални рад	4,37%	4,32%	4,30%	4,29%	4,27%
10	Образовање и култура	4,29%	4,22%	4,15%	4,13%	4,09%
11	Ван јавног сектора	42,22%	43,37%	44,11%	44,94%	45,22%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Кретање броја запослених према категоријама осигурања за период 2018 до 2022.г. показују да раст броја запослених, и то за 1,48%. Примећује се незнатно смањење запослености оних који самостално обављају делатности, за 0,59%, док је најзначајнији пад запослених у области пољопривреде, 1,24%. Од професионалног статуса у многоме зависи висина и редовност примања, али извесност и сигурност у погледу задржавања посла. Структура запослености према професионалном статусу осцилирала је током времена.

Табела 13. Србија- Запослени према категоријама осигурања (%), 2018-2022.

№	Категорије осигурања	2018	2019	2020	2021	2022
1	Запослени	84,94%	85,21%	85,85%	86,24%	86,42%
2	Самосталне делатности	11,38%	11,48%	11,16%	11,08%	11,13%
3	Пољопривредници	3,69%	3,31%	3,00%	2,68%	2,45%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Структура запослених лица према занимању и полу у периоду 2021 и 2022.г. показује благи пад запослених са војним занимањем, док је садруге стране забележен благи пораст запослених на руководећим позицијама.

²⁸ ibidem

Примећује се незнатно повећање запослених стручњака, уметника, инжењера, стручних сарадника и техничара. Евидентан је пад запослених административних службеника, и запослених са услужним и трговачким занимањима као и пољопривредника. Незнатни пораст запослености се бележи код занатлија и сродних занимања. Такође руковоаоци машинама и постројењима, монтери и возачи бележе пораст док једноставна занимања бележе пад запослености. Ови подаци у потпуности кореспондирају са економским кретањима у Србији и секторима који показују раст производње. Према подацима центра за запошљавање Инфостуд у 2022.г. расписано је 13% више конкурса него годину дана раније. Број радника који су били у потрази за запослењем био мањи за 2% у односу на 2021.г. За исти посматрани период просечан број конкурсисања је у знатном паду и у 2022.г. износи 47 по једном огласу, док је 2021. био 57²⁹.

Табела 14. Србија- Структура запослених лица према занимању и полу (%), 2021-2022.

№	Занимање	2021			2022		
		Укупно	Мушко	Женско	Укупно	Мушко	Женско
1	Војна занимања	0,65%	1,04%	0,00%	0,56%	0,89%	0,00%
2	Руководиоци, функционери и законодавци	3,50%	4,19%	2,63%	3,75%	4,36%	3,00%
3	Стручњаци и уметници	15,26%	11,80%	19,70%	15,33%	11,97%	19,54%
4	Инжењери, стручни сарадници и техничари	11,19%	9,44%	13,44%	11,46%	9,49%	13,94%
5	Административни службеници	8,96%	6,36%	12,28%	8,62%	6,33%	11,50%
6	Услужна и трговачка занимања	15,02%	11,20%	19,90%	14,81%	11,14%	19,42%
7	Пољопривредници, шумари, рибари и сродна занимања	12,83%	13,87%	11,53%	12,65%	13,44%	11,69%
8	Занатлије и сродна занимања	12,45%	18,43%	4,85%	12,48%	18,70%	4,75%
9	Руковаоци машинама и постројењима, монтери и возачи	11,17%	15,11%	6,17%	11,72%	15,83%	6,60%
10	Једноставна занимања	8,97%	8,56%	9,50%	8,61%	7,86%	9,57%
	Укупно	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Родни јаз у економији у Србији видљив је кроз неједнак положај жена и мушкараца на тржишту рада. Разлике су видљиве у висини зарада, предузетничкој активности, учешћу у неформалној економији, разликама у власништву над непокретностима и земљом, као и учешће у одлучивању. Родни јаз у стопи активности (15+) на тржишту рада износи 15,9% у 2021.г. Подаци према полу указују да жене имају нижу стопу активности на тржишту рада (47%) од мушкараца (62,9%). Када се погледају године старости, највишу стопу активности имају жене и мушкарци у групи 25–54 године, која за жене износи 78,9%, а за мушкарце 90,4%³⁰.

²⁹ Извор: Инфостуд (<https://poslovi.infostud.com/vesti/Prethodna-godina-u-znaku-deficita-i-uvoza-radne-snage/56404>)

³⁰ Извор: Влада Републике Србије. Програм економских реформи за период од 2023. до 2025. године. Београд, 2023

Посматрано по дужини радног времена међу запосленима који раде са непуним радним временом жене чине већину у 2021.г. Према дужини радног времена међу запосленима који раде са непуним радним временом жене чине већину (58,3% за рад 1-14 сати; 51% за рад 15-35 сати) у 2021.г. Најчешћи разлози због којих жене раде непуно радно време су брига о деци или неспособним старијим лицима (97,9%), породични или лични разлози (63,5%) и болест или инвалидитет (43,3%). Најчешћи разлози због којих мушкарци раде са непуним радним временом су немогућност налажења посла с пуним радним временом (59,9%), школовање или обука (57,7%) и болест или инвалидитет (56,7%). Најчешћи разлози због којих жене раде непуно радно време су брига о деци или неспособним старијим лицима (97,9%), породични или лични разлози (63,5%) и болест или инвалидитет (43,3%). Најчешћи разлози због којих мушкарци раде са непуним радним временом су немогућност налажења посла с пуним радним временом (59,9%), школовање или обука (57,7%) и болест или инвалидитет (56,7%)³¹. Посматрано према радном статусу samozапослено (са запосленима или без њих) је 22,9% жена и 77,1% мушкараца у 2021.г. Жене су власнице само 31,7% предузетничких радњи и фирми у Србији, а међу предузећима која добијају средства на конкурсима за подршку развоју бизниса тек је свака пета у њиховом власништву. Србија бележи високу стопу неформалне запослености (око 22%) и према појединим налазима сива економија учествује са 30,1% у националном БДП-у³². Највећи проценат неформалне запослености у Србији је забележен у области пољопривреде и он је за 2,5% повећан у 2022.г. у односу на 2021.г. Неформална запосленост бележи благи пораст, за 0,3% и у осталим привредним секторима. У укупној запослености неформално запослене жене учествују са 6,2%, док неформално запослени мушкарци представљају 7% укупне запослености у 2021.г. Највећи проценат неформално запослених жена је у старосној групи преко 55 година (60%), док је највећи проценат неформално запослених мушкараца међу младима од 15–24 године старости (71,4%)³³.

Табела 15. Србија- Удео неформалне запослености у укупној запослености, по секторима и полу (%)

№	Сектор	2021			2022		
		Укупно	Мушко	Женско	Укупно	Мушко	Женско
1	Пољопривреда	49,90%	32,40%	77,60%	52,40%	33,20%	81,10%
2	Ван пољопривреде	6,70%	8,60%	4,40%	6,90%	8,90%	4,50%
	Укупно	13,20%	12,50%	14,10%	13,60%	12,80%	14,60%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Према последње доступним статистичким подацима у априлу 2023.г. просечна бруто зарада износила је 988,30 еура, док је просечна нето зарада без пореза и доприноса износила 716,34 еура. Остварена медијална нето зарада за наведени период износила је 546,62 еура, што значи да је 50% запослених у Србији остварило зараду до наведеног износа. Просечна нето зарада у периоду јануар–април 2023.г. у односу на исти период претходне године, номинално је повећана за 15,3% али је реално мања за 0,4%³⁴. Зараде у Србији прате трендове у окружењу и највеће просечне бруто зараде су забележене у сектору информисања и комуникација, углавном се ово односи на ИТ сектор (2.241,63 еура), следећи сектор по висини зараде је сектор финансијске делатности и делатност осигурања где је висина просечне месечне зараде за 60,88% мања него у претходном сектору. На трећем месту је сектор рударства, а на четвртом стручне, научне и техничке делатности. Сектори са најнижим зарадама у Србији су услуге смештаја и исхране са нето просечном месечном зарадом од 416,86 еура и остале услужне делатности, са најнижом просечном месечном бруто зарадом од 684,02 еура или 492,12 нето просечном зарадом.

³¹ ibidem

³² ibidem.

³³ ibidem

³⁴ Извор: Републички завод за статистику. Саопштење -Тржиште рада – Зараде (26.06.2023) (<https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/statisticalrelease/?p=14044&a=24&s=2403?s=2403>)

Пољопривреда, грађевинарство, трговина и саобраћај су сектори са приближно истом просечном месечном зарадом која се креће у распону од 550 до 599 еура нето просечне зараде.

Табела 16. Србија- Просечне месечне зараде по областима делатности, 2022/2023.

Сектор	Просечне бруто зараде [EUR]					Просечне нето зараде [EUR]				
	2022 Октобар	2022 Новембар	2022 Децембар	2023 Јануар	2023 Фебруар	2022 Октобар	2022 Новембар	2022 Децембар	2023 Јануар	2023 Фебруар
A	734,89	766,17	795,02	780,56	770,22	531,29	555,46	577,62	565,81	558,84
B	1.254,57	1.238,94	1.253,86	1.418,87	1.352,59	900,62	890,00	902,17	1.020,00	977,73
C	760,29	800,58	868,06	827,84	813,61	550,95	580,30	631,79	600,72	590,82
D	1.166,40	1.206,22	1.258,12	1.253,04	1.226,99	835,20	863,07	907,31	898,08	881,38
E	759,76	785,85	862,33	847,01	827,05	551,48	569,90	625,03	613,38	599,35
F	756,43	795,17	904,92	807,08	795,60	549,86	580,20	669,65	586,33	578,16
G	734,17	776,63	862,64	810,14	799,63	532,55	565,17	636,25	588,69	581,55
H	751,63	768,84	820,49	810,24	789,43	549,27	561,09	601,30	588,84	573,32
I	538,99	560,07	587,65	596,44	573,83	390,76	406,68	427,46	433,06	416,86
J	2.231,82	2.300,97	2.484,23	2.308,02	2.241,63	1.633,56	1.687,69	1.841,42	1.692,42	1.640,14
K	1.324,84	1.377,17	1.527,45	1.445,07	1.364,75	955,54	995,84	1.115,25	1.041,79	984,19
L	828,78	830,00	929,40	924,07	877,82	603,13	602,57	680,93	673,78	635,88
M	1.205,03	1.256,03	1.390,29	1.272,01	1.293,53	874,44	914,01	1.022,46	922,37	941,83
N	792,57	828,76	883,28	883,56	859,70	574,29	600,61	643,65	640,55	624,68
O	963,99	972,19	966,51	1.113,38	1.106,19	690,77	697,49	695,38	798,52	793,41
P	808,47	827,27	823,99	893,97	878,99	583,10	596,48	596,00	644,88	634,38
Q	903,37	917,59	927,49	1.030,78	1.001,12	649,52	659,99	668,59	741,03	719,96
R	741,70	748,22	777,21	817,58	795,08	540,32	542,91	565,90	593,37	576,92
S	631,73	661,46	721,25	698,16	684,02	454,30	475,66	522,42	502,43	492,12
Просек	887,06	920,61	982,78	973,85	955,97	642,48	667,65	717,83	705,65	693,12
Легенда:										
A	Пољопривреда, шумарство и рибарство					K	Финансијске делатности и делатност осигурања			
B	Рударство					L	Пословање некретнинама			
C	Прерађивачка индустрија					M	Стручне, научне и техничке делатности			
D	Снабдевање електричном енергијом, гасом, паром и климатизација					N	Административне и помоћне услужне делатности			
E	Снабдевање водом; управљање отпадним водама, контролисање процеса уклањања отпада и сличне активности					O	Државна управа и одбрана; обавезно социјално осигурање			
F	Грађевинарство					P	Образовање			
G	Трговина на велико и трговина на мало; поправка моторних возила и мотоцикала					Q	Здравствена и социјална заштита			
H	Саобраћај и складиштење					R	Уметност; забава и рекреација			
I	Услуге смештаја и исхране					S	Остале услужне делатности			
J	Информисање и комуникације									

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Положај младих (15-24.г.) на тржишту рада у Србији се поправља последњих година, али су њихови показатељи и даље испод просека показатеља младих у земљама ЕУ. Учешће младих у радној снази веома је ниско по европским стандардима. Стопа активности младих износила је 34,1% у 2022.г. што је за 6,4% ниже у односу на просек у ЕУ (40,5%). За исти период стопа запослености младих је 25,4% и она је за 9,3% нижа у односу на просек у ЕУ. Иако је општа незапосленост у паду, она је и даље веома висока међу младима. Стопа незапослености младих (за посматрану годину износи 25,4% и она је већа од стопе незапослености младих у ЕУ (14,4%). Практично посматрано око четвртине укупног броја незапослених у Србији су млади. Према званичним подацима НСЗ из последњег квартала 2022.г., свака четврта особа до 24.г. старости је незапослена (24,3%).

Због тога је НСЗ уз подршку ГИЗ-а покренуо две бесплатне онлајн обуке за незапослене и то "Активно тражење посла" и "Пут до успешног предузетника". На овим обукама је учествовало око 5000 полазника, од којих се највећи број определио за обуку која помаже за покретање сопственог бизниса³⁵. Поред тога што нису запослени, значајан број младих истовремено је и ван процеса образовања и обуке. NEET стопа младих (која представља удео младих који нису ни радили ни студирали у укупној популацији младих узраста 15–24.г.) износи 13,5% и виша је од просека у ЕУ (10,2%).

Табела 17. Србија- Индикатори незапослености, 2021-2022.

№	Индикатор	Старосне групе/ Пол	2021			2022		
			15 и више година	15-29	15-64 године	15 и више година	15-29	15-64 године
1	Незапослени [хиљада]	Укупно	352,4	109,5	351,2	302,2	92,4	300,1
		Мушко	180,4	62	179,5	160,5	52,7	158,8
		Женско	172	47,5	171,7	141,6	39,7	141,3
2	Стопе незапослености [%]	Укупно	11,00%	20,00%	11,40%	9,40%	17,10%	9,70%
		Мушко	10,20%	19,10%	10,60%	9,00%	16,60%	9,40%
		Женско	12,10%	21,20%	12,40%	9,80%	17,80%	10,10%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Према дужини тражења посла скоро половина (47,82%) незапослених лица посао траже дуже од једне године. Индикативан је велики број лица (23,51%) који запослење траже од 4 године. Када се упореде две узастопне године (2021/2022.г.) види се да је порастао проценат оних који посао траже краће од 12 месеци, опао проценат оних који траже посао од 12 до 24 месеца за 2,19%, опао проценат оних који траже посао од 2 до 4.г. за 0,91%, а такође се смањио проценат оних који посао чекају дуже од 4.г. за 1,49%.

Табела 18. Србија- Незапослена лица према дужини тражења посла, 2021-2022.

№	Тражење посла	2021		2022		Просек	
		Број	%	Број	%	Број	%
1	Краће од 12 месеци	176500	50,07%	165100	54,65%	170800	52,18%
2	Од 12 до 24 месеца	62200	17,65%	46700	15,46%	54450	16,64%
3	Од 2 до 4 година	28500	8,09%	21700	7,18%	25100	7,67%
4	Дуже од 4 година	85300	24,20%	68600	22,71%	76950	23,51%
	Укупно	352500	100,00%	302100	100,00%	327300	100,00%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

И поред значајних унапређења на тржишту рада, Србија заостаје за просечним вредностима основних показатеља тржишта рада у ЕУ. Највећи јаз бележи се у стопи запослености становништва радног узраста док је позиција у случају стопе активности и стопе незапослености нешто повољнија. Европска Комисија у свом извештају о Србији за 2022.г. наводи да је она умерено припремљена у области слободе кретања радника и да у овој области треба да настави да унапређује сарадњу са државама чланицама ЕУ на координацији система социјалне сигурности као и да поједностави процедуре за издавање радних дозвола грађанима ЕУ, за које тренутно важе правила за држављане трећих земаља. У погледу мобилности радне снаге главни миграциони центар унутар државе је главни град Београд, док када је реч о прекограничној мобилности то су земље ЕУ.

³⁵ Извор: Националне службе за запошљавање. Извештај о раду националне службе за запошљавање за 2022. годину. Београд 2023.

4. Запошљивост и прекогранична мобилност у Северној Македонији

4.1 Економија

Северна Македонија има малу и отворену привреду са популацијом од 2065092 становника и оствареним и БДП по глави становника од 6695 USD у 2021.г. У наведеној години привреда Северне Македоније остварила је повећање БДП за 46,97% у односу на 2010.г. Привреда је показала стабилан раст од 2010.г. вођен углавном домаћом потрошњом и извозом (посебно основних метала и текстилних производа). Пресечна стопа економског раста износи 3,5%. Пандемија COVID-19 негативно је утицала на привреду Северне Македоније, и довела је до смањење раста БДП-а од 6,1% у 2020.г. У овој години номинални износ БДП износио је 10852 милиона евра. У наредим годинама привреда се опоравила и остварила реални раст БДП-а од 3,90% у 2021.г и 2,10% у 2022.г³⁶. Услед поремећаја глобалних ланаца снабдевања и повећања цена хране и енергената динамика раста је успорила крајем 2021.г. У првој половини 2022.г. раст БДП-а износио је у просеку 2,6%, и вођен је снажним порастом инвестиција. Бруто инвестиције као удео у БДП-у порасле су на 33,8 % у 2021.г. у односу на 29,6 % у 2020.г. Удео инвестиција у грађевинарству чини око 29,5% БДП-а у 2020.г., а затим следи индустрија (22%). Што се тиче власништва, инвестиције јавног сектора чине око 22% укупног износа БДП, углавном на рачун изградње путева. Раст инвестиција и домаће потрошње омогућиле су у условима глобалних поремећаја ланаца снабдевања позитивну стопу раста БДП-а. Ова стопа раста у првом кварталу 2023. године износила је 2,1%. У овом кварталу 2023. године највећи раст је забележен у сектору грађевинарства (12,7%) и трговине туризма (10,6%). Раст је забележен и у индустрији (0,8%) и пољопривреди (0,1%). У истом периоду, извоз роба и услуга је номинално повећан за 13,7%, док је увоз роба и услуга смањен за 1,4%³⁷.

Табела 19. Северна Македонија- Главни економски показатељи

№	Индикатор	Година		
		2010	2015	2021
1	Становништво	2055004	2070226	2065092
2	БДП бруто домаћи производ у милионима USD (текуће цене)	9407	10065	13825
3	Стопа раста БДП (годишњи %, цене из 2015.)	3,40%	3,90%	3,60%
4	БДП по глави становника (текуће цене USD)	4543	4840	6695
5	Економија: пољопривреда (% БДВ)	11,70%	11,10%	10,00%
6	Економија: Индустрија (% БДВ)	24,40%	27,40%	27,40%
7	Економија: услуге и друге активности (% БДВ)	63,90%	61,50%	62,50%
8	Запосленост у пољопривреди (% запослених)	18,60%	17,90%	15,10%
9	Запосленост у индустрији (% запослених)	30,30%	30,50%	31,40%
10	Запосленост у услугама (% запослених)	51,10%	51,60%	53,50%
11	Незапосленост (% радне снаге)	32,00%	26,10%	16,40%
12	Стопа учешћа у радној снази (Пропорција жене/мушкарци у %)	42,8%/68,6%	43,5%/67,6%	43,0%/67,2%
13	Међународна трговина: извоз (милиона USD, текуће цене)	3351	4530	6633
14	Међународна трговина: увоз (милиона USD, текуће цене)	5474	6427	8709

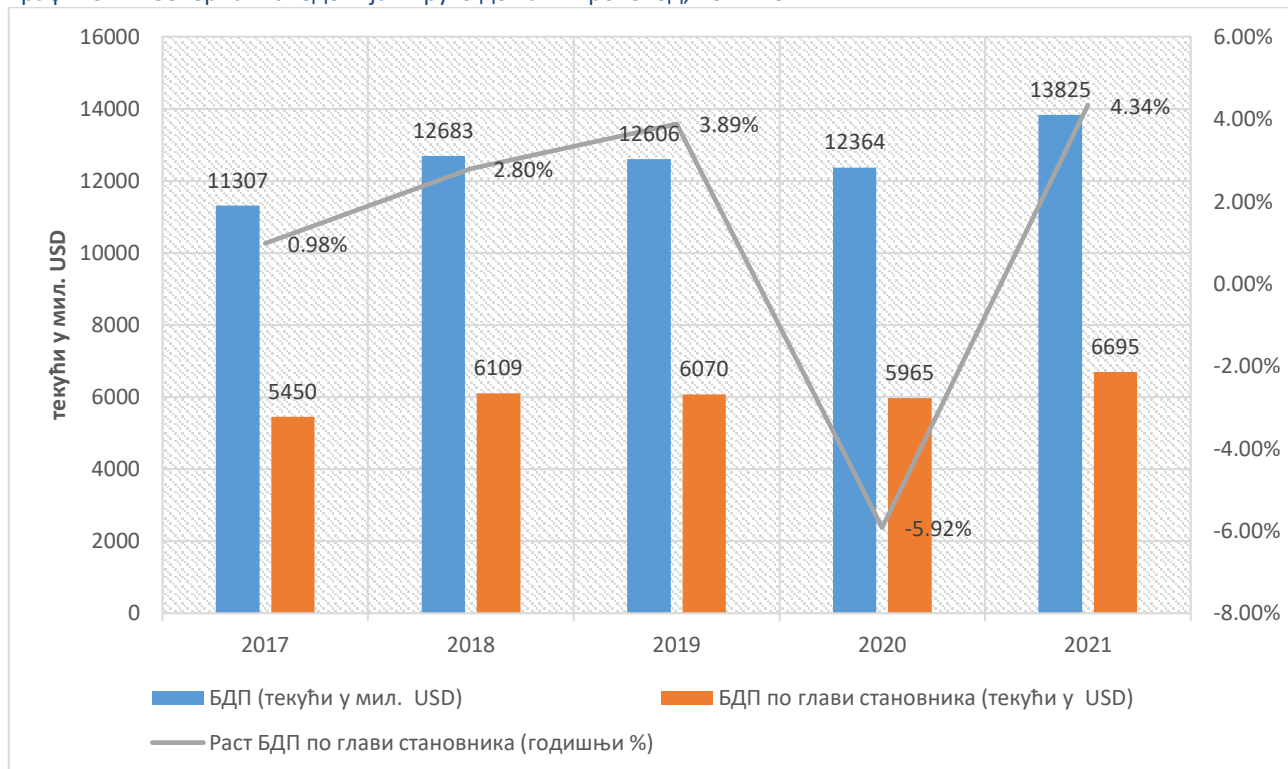
Извор: UNdata (<http://data.un.org>)

³⁶ Republic of North Macedonia-Ministry of Finance.Monthly Newsletter – May 2023. Skopje 2023. (<https://finance.gov.mk/monthly-newsletter/>)

³⁷ Извор: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

БДП по глави становника у односу на просек ЕУ достигао је 42% у 2021.г. У односу на 2015.г. овај индикатор је номинално порастао за 6%. Међутим евидентан је јаз у приходима у односу на ЕУ. Да би затворила јаз БДП-а по глави становника у односу на ЕУ до 2050.г. привреда Северне Македоније треба да постигне пресечну годишњу стопу раста од 5%³⁸. Северна Македонија је на средњем нивоу економског развоја и у будућности мора да убрза економски развој у мери која би омогућила да сустигне по животном стандарду развијеније економије ЕУ.

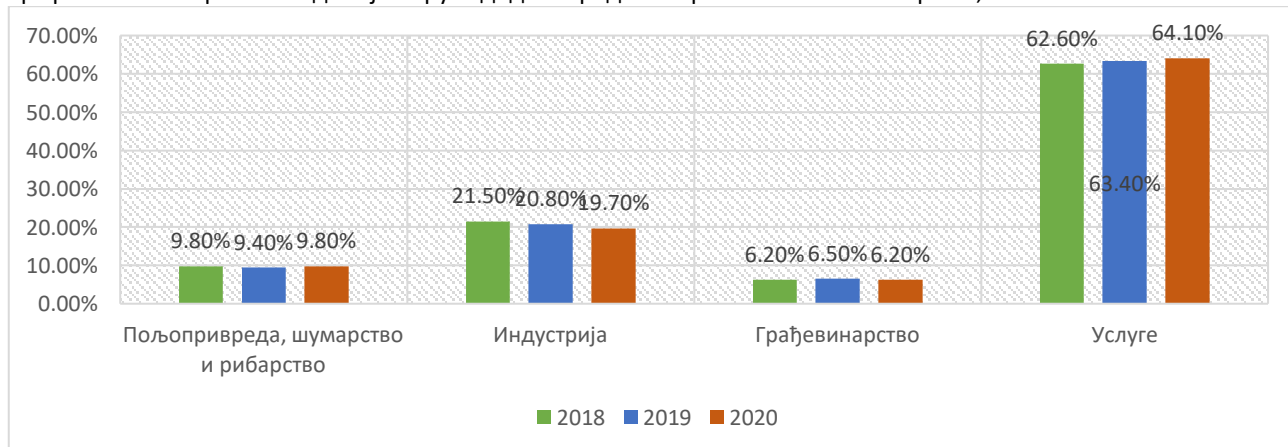
Графикон 4. Северна Македонија - Бруто домаћи производ, 2017-2021.г.

Извор: The World Bank Database: World Development Indicators (<https://databank.worldbank.org>)

У поређењу са суседним економијама привредни сектори Северне Македоније су релативно добро избалансирани, при чему сектор услуга чини 62,50% БДВ-а, индустрија 27,40% и пољопривреда 10,00% у 2021.г. У односу на 2010.г. забележен је пад од 1,40% за услуге и 1,70% за пољопривреду док је за индустрију евидентиран раст од 3,00%. Учешће пољопривреде у укупној запослености наставило је константно да опада са 18,60% у 2010. г. на 15,10% у 2021.г. Са друге стране запосленост у индустрији и услугама је повећана.

Графикон 5. Северна Македонија - Бруто додата вредност према главним секторима, 2018-2020.г.

Извор: European Commission. North Macedonia 2022 Report.

³⁸ Извор: Government of the Republic of North Macedonia. Growth Acceleration Plan 2022-2026. Skopje, 2021.

У периоду од 2016 до 2020.г. десиле су се измене у структури БДП-а по секторима. Према учешћу у БДП најзначајнији сектори у 2020.г. су пољопривреда (8,57%), прерађивачка индустрија, (17,44%), грађевинарство (5,31%), трговина (19,49%), информисање и комуникације (3,99%) и пословање некретнинама (10,45%). За наведени период учешће у структури БДП је смањено у пољопривреди (-0,60%) и грађевинарству (-1,60%) док је код свих осталих сектора забележено повећање. Индустријска производња бележи константан раст. Пољопривреда остаје важна делатност за привреду Северне Македоније, без обзира на њен пад удела у БДП-у и укупној запослености и БДП. Туризам је још увек релативно мала делатност у Северној Македонији по свом доприносу БДП-у, али се у посматраном периоду развио у погледу бруто девизних прихода. У 2021.г. БДВ у индустријској производњи порасла је за 11,4%, чиме наставио позитивни тренд. У првој половини 2021. године извоз роба је порастао за 39,1% на годишњем нивоу, уз повећање увоза робе од 38,7%. Кредитна активност је у 2021.г. порасла за 5,1%, услед већег кредитирања становништва (забележен је раст од 8,7%) и привреде становништва (забележен је раст од 1,2%).³⁹ Индустријски сектор се првенствено заснива на производњи (13% БДП-а), посебно на хемијским производима, основном гвожђу, челику и фери-легурама, машинама и текстилу. Посматрајући базне индексе индустријске производње у периоду 2019-2021.г. у односу на 2015.г. (индекс, 2015=100), види се просечно повећане индустријске производње за 6,50%. Наведене повећање индустријске производње забележено је у прерађивачкој индустрији и то у делатностима производња основних фармацеутских производа и препарата (46,08%), производња производа од гуме и пластике (72,41%), производња производа од осталих неметалних минерала (36,60%) и производња електричне опреме (71,55%).

Табела 20. Северна Македонија- Структура БДП-а по секторима (%), 2016-2020.

	Сектор	2016	2017	2018	2019	2020
A	Пољопривреда, шумарство и рибарство	9,17%	7,87%	8,47%	8,13%	8,57%
B, C, D и E	Рударство, Прерађивачка индустрија, Снабдевање електричном енергијом, гасом и паром, Снабдевање водом и управљање отпадним водама	17,05%	17,78%	18,64%	18,07%	17,44%
F	Грађевинарство	6,91%	6,48%	5,41%	5,63%	5,31%
G, H, и I	Трговина на велико и мало и поправка моторних возила, Саобраћај и складиштење, Услуге смештаја и исхране	19,01%	19,89%	19,93%	20,26%	19,49%
J	Информисање и комуникације	3,05%	3,39%	3,42%	3,52%	3,99%
K	Финансијске делатности и делатност осигурања	2,96%	3,12%	2,92%	2,79%	3,08%
L	Пословање некретнинама (са импутираном рентом)	10,03%	9,62%	10,01%	9,85%	10,45%
M и N	Стручне, научне, иновационе и техничке делатности, Административне и помоћне услужне делатности	3,38%	3,57%	3,60%	3,80%	3,62%
O, P и Q	Државна управа и обавезно социјално осигурање, Образовање, Здравствена и социјална заштита	12,39%	12,12%	11,64%	11,87%	13,29%
R, S и T	Уметност, забава и рекреација, Остале услужне делатности, Делатност домаћинства као послодавца	2,74%	2,83%	2,79%	2,91%	2,62%
	A. Додата вредност – укупно	86,69%	86,67%	86,84%	86,83%	87,87%
	Б. Порези на производе умањени за субвенције	13,31%	13,33%	13,16%	13,17%	12,13%
	БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД (А+Б)	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Извор: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

³⁹ ibidem

Структура привреде Северне Македоније има могућности за диверзификацију. На промену структуре привреде, раст индустријске производње и извоза, нарочито у периоду после кризе, значајну улогу имају стране директне инвестиције (СДИ). Нето приливи СДИ су порасли са приближно 131 милиона евра у 2012. на 621,9 милиона евра у 2018.г. Нето СДИ у 2021.г износиле су 3,70% националног БДП-а. Европска унија је чинила 76,7% улазних СДИ. Скоро половина улазних СДИ (45,2%) је у сектору услуга. Учешће производног сектора у СДИ достигло је 36,8% због инвестиција у производњу транспортне опреме. Земље ЕУ остају најважнији инвеститори у Северној Македонији, што чини око 56% укупних прилива СДИ у 2021.г. Неформална економија и даље представља важну препреку за развој повољног пословног окружења. Процена Државног завода за статистику показује да неформална економија представља 17% БДП-а и 18% укупне запослености⁴⁰. Неформални сектор ствара нелојалну конкуренцију од стране нерегистрованих предузећа, а непријављени приходи и неформално запошљавање угрожавају наплату јавних прихода. Неформална економија посебно је распрострањена у пољопривреди, грађевинарству, услугама у домаћинству, сектору трговине на велико и мало. Сива економија и даље ствара снажну конкуренцију за регистрована предузећа и нарушава потенцијалну основу пореских прихода за финансирање јавних програма.

Табела 21. Северна Македонија- Структура извоза и увоза по земљама (%), 2021.

№	Производ	Извоз			Увоз		
		Европска унија (28)	Земље ЦЕФТА споразума	Остале земље	Европска унија (28)	Земље ЦЕФТА споразума	Остале земље
1	Храна и живе животиње	45,75%	38,65%	15,60%	49,53%	27,71%	22,76%
2	Пића и дуван	59,11%	18,23%	22,66%	47,20%	45,17%	7,63%
3	Сирови и нејестиви материјали, осим горива	63,35%	10,72%	25,93%	23,86%	24,99%	51,15%
4	Минерална горива, мазива и повезани материјали	24,84%	70,93%	4,24%	67,56%	12,65%	19,79%
5	Животињска и биљна уља, масти и воскови	14,14%	85,53%	0,33%	28,98%	52,21%	18,81%
6	Хемикалије и сродни производи	87,74%	8,20%	4,06%	43,01%	4,60%	52,39%
7	Индустријска роба класификована углавном према материјалу	52,55%	22,80%	24,65%	38,70%	6,27%	55,02%
8	Машине и транспортна опрема	92,82%	2,19%	4,99%	52,87%	5,17%	41,96%
9	Разни производи	83,45%	4,69%	11,86%	43,98%	8,03%	47,99%
10	Роба и трансакције нису класификоване	45,19%	3,78%	51,16%	24,30%	17,50%	58,20%
	Укупно	77,37%	11,78%	10,84%	46,22%	9,38%	44,40%

Извор: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Северна Македонија учествује у пет споразума о слободној трговини који заједно чине 95% њеног извоза и 78% г увоза у 2018. У погледу трговине, два су најважнија споразума и то Споразум о стабилизацији и придруживању из 2004. са Европском унијом, и Централноевропски споразум о слободној трговини (ЦЕФТА). Први споразум предвиђа усклађивање правног и регулаторног оквира Северне Македоније са правом ЕУ, како би се припремили за преговоре о приступању. У складу са овим споразумом, двосмерна трговина је потпуно либерализована. Трговина са потписницама ЦЕФТА-чини 11,1% извоза Северне Македоније и 8,9% њеног увоза. Стране ЦЕФТА-е постигле су пуну либерализацију трговине индустријским и пољопривредним производима у 2015⁴¹. ЕУ остаје највећи трговински партнер Северне Македоније, са учешћем од 77,37% у извозу и 46,22% увозу. Земље ЦЕФТА споразума учествују са 11,78% у извозу и 9,38% увоза у 2021.г.

⁴⁰Извор: Ministry of Finance. Draft chapter 5 – Structural reforms economic reform programme 2023-2025 Skopje 2022.

⁴¹ Извор: The World Trade Organization (WTO) Trade Policy Review: North Macedonia (WT/TPR/S/390). WTO 2019.

У укупној структури извоза преовлађују хемикалије и сродни производи (15,11%), индустријска роба (18,92%), машине и транспортна опрема (25,22%). Позитиван економски раст праћен повећањем могућности запошљавања, повећањем плата и социјалних издатака допринео је смањењу стопе ризика од сиромаштва са 27% у 2010.г. на 21,80% у 2020.г. Међутим ова стопа је значајно виша у односу на просек ЕУ (17,1 % у 2020.г.). У 2020.г. стопа ризика од сиромаштва или социјалне искључености била је 39,80% и она је виша од просека ЕУ (ЕУ 21,9 %) ⁴².

Табела 22. Северна Македонија- Показатељи сиромаштва и социјалне искључености, 2016-2020.

№	Индикатор	2016	2017	2018	2019	2020
1	Стопа ризика од сиромаштва	21,90%	22,20%	21,90%	21,60%	21,80%
2	Стопа ризика од сиромаштва или социјалне искључености	41,10%	41,60%	41,10%	39,90%	39,80%
3	Неједнакост расподеле прихода, Гини коефицијент	33,60%	32,50%	31,90%	30,70%	31,40%

Извор: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Неједнакост у расподели дохотка, односно Гини коефицијент је изразито велики и износи 39,80% у 2020.г., што је изнад просека у ЕУ (30,0%). Анализирано по типу домаћинства, стопа сиромаштва домаћинстава која чине двоје одраслих са двоје издржаване деце у 2020. години износи 20,7%. Запослена лица и пензионери имају нижу стопу сиромаштва (10%). Радно сиромаштво, односно део радника који зарађују испод границе сиромаштва, у 2019. години износио око 8,3% и то првенствено због високог удела радника ангажованих у ниско продуктивним и слабо плаћеним пословима. Стопа сиромаштва међу незапосленима је изразито велика и износи 45,1%. Повећање пензија и социјалне помоћи, као и запослености и минималне зараде довело је до побољшања прихода најсиромашнијег дела становништва. Овакве мере су значајније утицале пре свега на сиромаштво старих, док је пораст сиромаштва забележен код деце и младих. У том правцу потребно је подстицати развој програма који омогућавају активирање и професионалну рехабилитацију осетљивих група грађана, посебно младих, што би допринело повећању њиховог учешћа на тржишту рада, а самим тим и изласку из магичног круга. сиромаштва и социјалне искључености ⁴³.

⁴² Извор: European Commission. North Macedonia 2022 Report

⁴³ Извор: Ministry of Finance. Draft chapter 5 – Structural reforms economic reform programme 2023-2025 Skopje 2022.

4.2. Предузетништво

Мала и средња предузећа и предузетници (МСПП) су најповољнији облик предузетништва, захваљујући пре свега њиховим компаративним предностима као што су флексибилност, иновативност и креативност. МСПП имају значајнију улогу како на унутрашњем тако и на међународном тржишту, и перманентно се морају надограђивати, расти, повећавати број запослених, повећавати асортиман својих производа и услуга и на тај начин остваривати већи профит. Са једне стране овај сектор је покретач друштвеног развоја и економског раста и база за отварање нових радних места. Са друге стране због великог броја запослених и ограниченог капитала који могу да акумулирају изразито је осетљив на кризне поремећаје. За повећање отпорности сектора МСПП важне су инвестиције и подршка његовом развоју. Процес доношења инвестиционих одлука је сложен и динамичан процес, који подразумева анализу свих фактора (финансијских, тржишних, техничко-техничких, локацијских, друштвених), предвиђање различитих алтернатива, перцепцију и процену ефеката. Процедура за процену оправданости инвестиционих пројеката разликује се за МСПП од великих предузећа. Разлике произилазе из могућности приступа ових предузећа изворима финансирања и могућности планирања⁴⁴. Без обзира на величину предузећа, њихова инвестициона улагања и иновативност су од пресудног значаја за опстанак на тржишту. Сектор МСПП Северној Македонији обезбеђује значајан удео у запошљавању, при чему од три запослена лица бар двоје ради у овом сектору. МСПП чине 99,9% укупног броја привредних субјеката и остварују 74% укупне запослености у 2021.г. Исто као у случају Србије МСПП сектор У Северној Македонији сачињавају приведени субјекти различите економске снаге, иновационих потенцијала и развојних могућности. Према броју запослених они се деле на микро (0-9 запослених), мала (10-49 запослених), средња (50-249 запослених) и велика (250 запослених или више) предузећа. Ова класификација је у складу са стандардном дефиницијом која се користи и примењује у ЕУ (табела испод). Класификација МСП у Северној Македонији дефинисана је Законом о трговинским друштвима (Сл. лист Републике Северне Македоније, бр. 215/21).

Табела 23. Класификација предузећа у Северној Македонији

Величина предузећа	ЕУ	Северна Македонија
Микро	< 10 запослених = 2 милиона евра промета или актива/дугорочна имовина	< 10 запослених < ЕУР 50 000 бруто годишњег прихода
Мало	< 50 запослених = 10 милиона евра промета или актива/дугорочна имовина	< 50 запослених < 2 милиона евра годишњег прихода или < 2 милиона евра просечне укупне имовине
Средње	≤ 250 запослених = 50 милиона евра промета = 43 милиона евра актива/дугорочна имовина	< 250 запослених < 10 милиона евра годишњег прихода или < 11 милиона евра просечне укупне имовине

Извор: Закон о трговачким друштвима - Северна Македонија Сл. лист Републике Северне Македоније, бр. 215/21).

МСПП се више ослањају на интерно знање о иновацијама него на екстерно знање, тако да је сарадња између МСПП и других заинтересованих страна ограничена. Односи између компанија и универзитета или истраживачких институција су ретки, иако фирме са успостављеним везама са академским институцијама имају тенденцију да буду иновативније. МСПП морају да улажу у вештине, дигитализацију и иновације како би повећала продуктивност и боље плаћено запошљавање. Пословни субјекти који се баве производњом су иновативнији у односу на пословне субјекте који се баве услугама.

⁴⁴ Извор: Group of authors. Analysis of the investment activity of SMEs in North Macedonia. Annals - Economy Series, Constantin Brancusi University, Faculty of Economics (vol. 3). 2022.

Најзначајније препреке за увођење иновација у пословање МСПП су превелики трошкови или недостатак сопствених финансијских средстава за иновације и улагања у обуку. Ово је посебно наглашено када је реч о озелењавању предузећа, на пример, где одрживост животне средине не може да се постигне у оквиру МСПП, пошто је потенцијал ограничен недостатком свести и вештина, као и додатним трошковима. Развој предузетничких вештина је потребан да би се изградили капацитети, одржала радна места и повећао њихов друштвени и економски допринос. Услуге пословне за МСПП су кључни елемент у побољшању њихове продуктивности на националном и међународном нивоу. Постоји много организација, програма и пројеката који подржавају развој МСПП. Међутим, углавном их обезбеђује Влада Северне Македоније, међународни партнери и донатори, а знатно мање приватни сектор. Постоји и велики број пружалаца услуга развоја пословања из приватног сектора и највећи број таквих пружалаца услуга се налази у Скопљу. У последњих неколико година, традиционални модели подршке оснивању предузећа (START-UP) и обуке из домена пословних вештина замењују се новим моделима и услугама као што су интернационализација, иновативна решења улагања у обновљиве изворе енергије итд. Дигитализација привреде споро напредује и даље ниска у поређењу са ЕУ. Од укупног броја предузећа, 54,5% је имало а веб-сајт/почетна страница. Постоји посебна потреба за повећањем доступности е-управе и развију дигиталних вештина МСПП. Према величини предузећа доминирају микро-предузећа и предузетници са мање од десет запослених (90,65%), а потом следе мала (7,76%) и средња предузећа (1,33%). У односу на укупна број привредних субјеката микро предузећа има навише у трговини (35,41%), стручним и техничким делатностима (12,72%) и прерађивачкој индустрији (10,98%). Микро предузећа генеришу 31,8% запослености, 21,60% БДВ и 6,40% извоза у 2020.г. Мала и средња предузећа за исти период остварују 42,20% запослености и 19,60% извоза и креирају 47,30% БДВ. Велика предузећа предњаче само у извозу (74,00%). Збирно посматрано сектор МСПП остварује 74,0% запослености и 68,9% БДВ.

Табела 24. Северна Македонија - Структура активних привредних субјеката према броју запослених (%), 2020.

	Сектор	Величина предузећа према броју запослених лица				
		0 -9	10-19	20 - 49	50 - 249	250+
	Укупно	90,65%	4,89%	2,88%	1,33%	0,25%
B	Рударство	75,49%	13,73%	6,37%	2,45%	1,96%
C	Прерађивачка индустрија	81,64%	7,58%	6,00%	4,04%	0,75%
D	Снабдевање електричном енергијом, гасом, паром и климатизација	90,79%	2,63%	2,19%	3,07%	1,32%
E	Снабдевање водом; управљање отпадним водама, контролисање процеса уклањања отпада и сличне активности	63,78%	9,84%	11,02%	11,42%	3,94%
F	Грађевинарство	88,92%	5,95%	3,91%	1,05%	0,17%
G	Трговина на велико и трговина на мало; поправка моторних возила и мотоцикала	93,53%	3,79%	1,80%	0,74%	0,13%
H	Саобраћај и складиштење	90,44%	5,66%	2,77%	0,97%	0,16%
I	Услуге смештаја и исхране	89,33%	6,71%	3,16%	0,81%	0,00%
J	Информисање и комуникације	86,03%	6,92%	4,49%	2,29%	0,27%
L	Пословање некретнинама	93,64%	2,94%	2,45%	0,82%	0,16%
M	Стручне, научне и техничке делатности	96,30%	2,29%	1,12%	0,27%	0,01%
N	Административне и помоћне услужне делатности	86,47%	5,67%	4,18%	2,55%	1,13%
S95	Поправка рачунара и предмета за личну употребу и домаћинство	98,38%	1,01%	0,61%	0,00%	0,00%

Извор: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Према подацима за 2021.г. највећи број активних приведених субјеката налази се у сектору трговине (30,04%), прерађивачке индустрије (10,89%), стручне, научне и техничке делатности (10,70%), саобраћаја (7,58%), грађевинарства (7,39%), остале услужне делатности (6,86%) и услуге смештаја и исхране (6,42%). За наведену годину највећа запосленост је била у прерађивачкој индустрији (19,85%) и трговини (15,45%). Када се погледа запосленост по секторима у периоду 2018 до 2022.г. види се да је дошло промене структуре запослености. У 2022.г. а у односу на 2018.г. запосленост је највише повећана у секторима попут информисање и комуникације (63,08%), финансијске делатности и делатност осигурања (29,20%), пословање некретнинама (27,44%), административне и помоћне услужне делатности (20,95%), уметност, забава и рекреација (21,44%) и остале услужне делатности (12,78%). Са друге стране дошло је пада запослености у пољопривреди (-42,06%) и прерађивачкој индустрији (-10,17%). Генерално посматрано два најбрже растућа сектора су информационе и комуникационе технологије и професионалне делатности.

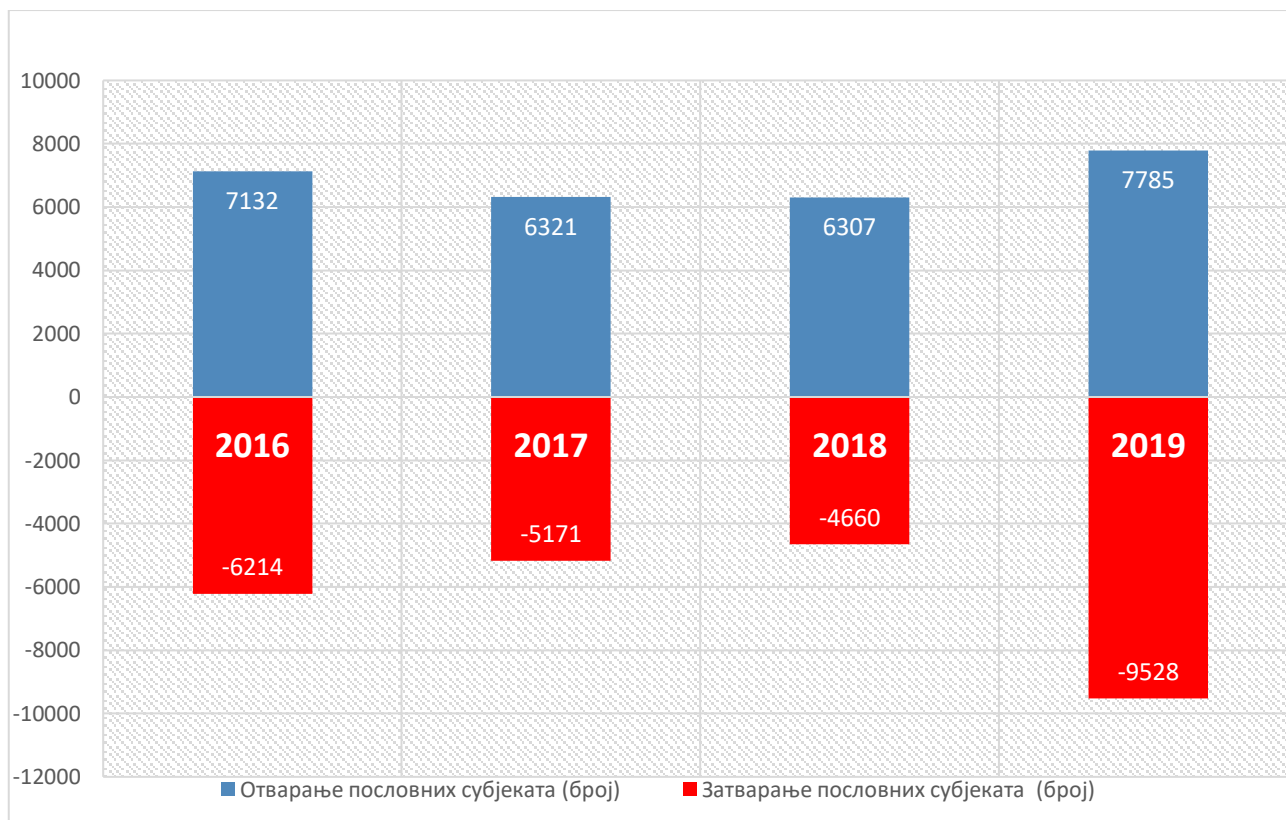
Табела 25. Северна Македонија – Активни привредни субјекти и запосленост по секторима, 2021.

	Сектор	Активни пословни субјекти		Запослени	
		Број	%	Број	%
A	Пољопривреда, шумарство и рибарство	2363	3,24%	91506	11,53%
B	Рударство	198	0,27%	7655	0,96%
C	Прерађивачка индустрија	7943	10,89%	157563	19,85%
D	Снабдевање електричном енергијом, гасом, паром и климатизација	225	0,31%	8250	1,04%
E	Снабдевање водом; управљање отпадним водама, контролисање процеса уклањања отпада и сличне активности	252	0,35%	16706	2,10%
F	Грађевинарство	5386	7,39%	54380	6,85%
G	Трговина на велико и трговина на мало; поправка моторних возила и мотоцикала	21908	30,04%	122626	15,45%
H	Саобраћај и складиштење	5531	7,58%	41080	5,17%
I	Услуге смештаја и исхране	4679	6,42%	28775	3,62%
J	Информисање и комуникације	2199	3,02%	20659	2,60%
K	Финансијске делатности и делатност осигурања	482	0,66%	10190	1,28%
L	Пословање некретнинама	602	0,83%	2177	0,27%
M	Стручне, научне и техничке делатности	7801	10,70%	20148	2,54%
N	Административне и помоћне услужне делатности	1901	2,61%	18886	2,38%
O	Државна управа и одбрана; обавезно социјално осигурање	262	0,36%	59125	7,45%
P	Образовање	1272	1,74%	49871	6,28%
Q	Здравствена и социјална заштита	3307	4,53%	53598	6,75%
R	Уметност; забава и рекреација	1612	2,21%	15999	2,02%
S	Остале услужне делатности	4999	6,86%	14708	1,85%
	Укупно	72922	100,00%	793902	100,00%

Извор: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Сектор МСПП у Северној Македонији карактерише бројност и висока фреквенција гашења и оснивања нових привредних субјеката. У периоду од 2015. до 2019.г. пословна демографија има позитивне тенденције. За наведени период број предузећа, у апсолутном износу, повећао за 1972. Самим тим нето ефекат основаних/угашених привредних субјеката је позитиван и на сваких 7 угашених привредних субјеката оснује се 10 нових.

Графикон 6. Северна Македонија - Пословна демографија, 2016-2019.г.

Извор: State Statistical office of the Republic of North Macedonia (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Прилагођавање променама и новонасталим околностима је кључ успеха у предузетништву. Већина микро и малих предузећа и предузетника на Западном Балкану немају своје дугорочне стратегије развоја. Слабо планирање може бити резултат недостатка релевантних информација, као и неспособности сагледавања будућности, због нејасно дефинисаних циљева, као и због недостатка квалификација потребних за планирање. Већина МСП, углавном ради на решавању текућих проблема, насталих због промена у окружењу и на дуги рок постаје ограничавајући фактор раста и развоја. Стопа опстанка предузећа показује колико предузећа која су основана у N години преживи у N+1 години, односно у N+2 години, након чега се може очекивати да се предузеће прилагодило тржишним условима и да је заузело своју тржишну позицију. Према доступним подацима, стопе опстанка новонасталих предузећа у Северној Македонији у периоду од 2015.г. до 2018.г. континуирано расту. У 2018.г. евидентирана је стопа опстанка привредних субјеката у првој години пословања од 89,70%, другој години пословања 78,80% и трећој години пословања од 64,80%. Сектор МСПП има отежан приступ финансијским услугама с обзиром на препреке у понуди и потражњи за кредитима. Развој овог сектора се првенствено заснива на сопственим средствима у виду приватног или породичног капитала или капитала од пријатеља. Високи трошкови банкарских кредита (обезбеђење колатерала, каматне стопе, итд.) представља ограничење посебно за мала предузећа⁴⁵. МСПП у Северној Македонији доприносе знатно мање по запосленој особи од просека ЕУ због ниско растуће продуктивности. Наведено је последица недостатка менаџерских вештина, мањка софистициране технологије, ограничених производних капацитета и иновација као и неформална економија.

⁴⁵ Извор: Ministry of Finance. Draft chapter 5 – Structural reforms economic reform programme 2023-2025 Skopje 2022.

4.3. Институционални и регулаторни оквир

Институционални оквир за развој и подршку привреде у Северној Македонији чине следеће институције и организације: Министарство економије, Фонд за иновације и технички развој, Савез привредних комора Македоније и Занатска коморе Скопље. Ове институције доприносе успостављању позитивног пословног амбијента за развој привреде а самим тим стварање могућности за отварање нових радних места. Према последњим подацима Светске Банке а на основу "doing business index" Северна Македонија је рангирана на веома високом 17 месту од 190 земаља са резултатом који је износио просечно 80,7%. Када се погледа овај индекс са становишта запошљавања посебно су значајни параметри покретање посла и запошљавање радника. У сегменту покретања посла, процедуре, време, трошкови и уплаћени минимални капитал за оснивање друштва са ограниченом одговорношћу у Северна Македонија се налази на 78 месту. Према параметру запошљавања радника односно флексибилности у регулисању запошљавања и трошкови отпуштања, Северна Македонија је заузела високо 30 место. Правни оквир за вршење привредне делатности у Северној Македонији чини низ законских и подзаконских аката и то: Закон о изменама и допунама закона о привредним друштвима (Службени гласник Р.М. 99/2022). Закона о стратешким улагањима у републици Северна Македонија (Службен гласник. Р.М. бр: 14/2020). Закон о електронској трговини (Службени гласник Р.М, бр.133/2007 а). Закон о концесијама и јавно приватном партнерству (Службени гласник Р.М бр. 6/2012, 144/2014, 33/2015,104/2015, 215/2015, 153/2019, 261/2019). Закон о енергетици (Службени гласник Р.М. бр: 96/2018). Правно и регулаторно окружење у Северној Македонији остаје сложено за предузећа и инвеститоре, што доводи до неефикасности у пословној подршци и услугама развоја. Институционални фактори као што су време и трошкови извршења уговора, нелојална конкуренција и ограничена употреба механизма за алтернативно решавање спорова и даље негативно утичу на лакоћу пословања у привреди.

Табела 26. Северна Македонија - Start Up Пословање

№	Индикатор	2017	2018	2019	2020
1	Трошкови процедура покретања пословања (% БНД-а по глави становника)	0,10%	3,40%	3,30%	3,10%
2	Лакоћа пословања (0 = најнижи учинак до 100 = најбољи учинак)	80,59	80,33	80,65	80,75
3	Почетне процедуре за регистрацију предузећа (број дана)	6,00	6,00	6,00	6,00

Извор: The World Bank Database: World Development Indicators (<https://databank.worldbank.org>)

За раст привреде, поред законодавног оквира, неопходан је и адекватан стратешки оквир. У наставку су наведена само нека стратешка документа која имају значајни утицај на развој привреде Северне Македоније. Стратешки план 2023-2025,, Индустријска стратегија Републике Македоније 2018-2027, Стратегија за развој женског предузетништва у Републици Македонији 2019-2023 и Стратегија развоја енергетике до 2040.г. Према годишњем Извештају Европске Комисије за 2022 годину, Северна Македонија остаје умерено припремљена у области социјалне политике и запошљавања. Постигнут је одређен напредак даљим смањењем стопе незапослености, повећањем бенефиција за социјалну помоћ. У процес креирања и спровођења политике запошљавања и предузетништва младих укључени су следећи јавни актери: Министарство рада и социјалне политике (главни орган), Министарство просвете и науке, Агенција за унапређење предузетништва Републике Северне Македоније, Агенција за запошљавање Републике Северне Македоније (АВРСМ). Правни и стратешки оквир подстицаја запошљавања у Републици Северној Македонији чине: Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености („Службени гласник Р.М. бр. 27/2016 и 119/2016). Закон запошљавања и осигурања незапослености (Службени гласник Р.М. , бр.153/2012). Закон о запошљавању и раду странаца (Службени гласник Р.М., бр. 70/2007), Закон о радном односу (Службени гласник Р.М. бр. 134/2016.), Закон о приватним заводима за запошљавање, Закон о средњем образовању (Службени гласник Р.М. бр. 161/ 2019), Закон о партиципацији младих и омладинске политике (Службени гласник Р.М. бр: 10/2020 од 16.01.2020, Закон о образовању одраслих (Службени гласник Р.М. бр. 7/2008, 17/2011, 51/2011, 74/2012, 41/2014, 144/2014, 146/2015, 30/2016 и 64/18).

Последње наведеним законом уређена је организација, структура, финансирање и управљање системом образовања одраслих. Образовање одраслих је део јединственог система образовања Северне Македоније.). Стратешки оквир запошљавања ослања се на Националну Стратегију запошљавања 2021-2027 са Акционим планом запошљавања 2021-2023. Стратегија наводи три стратешка циља којима се треба тежити за промовисање пуне, продуктивне и слободно изабране запослености, а то су: (1) побољшање квалитета образовања и резултата обуке за све; (2) побољшати улогу економских политика и политика развоја предузећа у стварању пристојних радних места; и (3) ојачати инклузивност политика тржишта рада. Очекује се да ће спровођење оваквих циљева политике допринети смањењу вертикалне неусклађености вештина, повећању учешћа одраслих у обуци, смањењу незапослености међу младима и одраслима, смањењу родног јаза у запошљавању и смањењу удела људи у ризику од сиромаштва и социјалне искључености. Институционални оквир образовања у Северној Македонији чине следеће институције: Министарство за образовање и науке, Завод за развој образовања, Општине, Центар за образовање одраслих, Центар за стручно образовање и обука, Државни испитни центар, Национална агенција за европске образовне програме и мобилност, Државни просветни инспекторат, Дирекција за развој и унапређење образовања на језицима припадника заједница. Образовни систем Северне Македоније уређен је кроз низ закона и подзаконских аката који покривају различите сегменте: Предшколско васпитање и образовање (Закон о заштити деце); Основно образовање (Закон о основном образовању и васпитању, Закон о Заводу за развој образовања, Закон о образовању одраслих, Закон о просветној инспекцији, Закон о уџбеницима за основно и средње образовање, Закон о наставницима и сарадницима у основној и средњој школи, Закон о вишој школи). Образовне установе за наставно особље у предшколском васпитању и образовању и основном и средњем образовању и др.); Средње образовање (Закон о средњем образовању и васпитању, Закон о стручном образовању и васпитању, Закон о образовању одраслих, Закон о локалној самоуправи, Закон о Заводу за развој образовања, Закон о ђачком стандарду, Закон о уџбеницима за основно и средње образовање, Закон о наставницима и сарадницима у основним и средњим школама, Закон о високошколским установама за наставно особље у предшколском васпитању и образовању и Закон о основном и средњем образовању и васпитању о Државном испитном центру, Закон о просветној инспекцији и др.); Високо образовање (Закон о високом образовању, Закон о науци и истраживању, Закон о студентском стандарду и Закон о просветној инспекцији) и Образовање одраслих (Закон о образовању одраслих и Закон о отвореним грађанским универзитетима за доживотно учење).

4.4. Формално и неформално образовање

Образовни систем Републике Македоније састоји се од предшколског, основног (6-14 године), средњег (15-17/18 година) и високог образовања. Предшколско образовање обухвата бригу о образовању и васпитању деце предшколског узраста. Предшколско васпитање и образовање организују и пружају вртићи, центри за рани развој деце и агенције које се могу оснивати, у складу са Законом о дејој заштити (Службени гласник Р.М., бр. 164/17), као јавне или приватне установе. Према подацима Државног Завода за статистику у Северној Македонији функционишу 68 јавних и 24 приватне предшколске установе, 3 вртића у саставу приватних школа у својству правних лица, 2 центра за рани развој деце у својству јавног лица, 4 центра за рани развој детета у својству приватних правних лица, 1 јавни вртић у оквиру правног лица основаног за потребе запослених. Основно образовање у Северној Македонији траје 9 година и обавезно је и доступно свој деци без обзира на пол, социјално и културно порекло, веру, националну припадност и физичке и психичке способности. Свако дете узраста од 6 до 14 година има могућност да редовно похађа наставу у обавезној деветогодишњој основној школи. Према подацима Државног завода за статистику, у школској 2020/2021.г. у земљи је било 980 редовних основних школа са укупно 185925 ученика и 19.336 наставника; 41 специјална основна школа са 762 ученика и 280 наставника; 12 основних школа за одрасле са 453 ученика и 61 наставником. Средње образовање је такође обавезно и бесплатно, подељено је на: опште средње образовање (гимназија), средње стручно образовање, уметничке школе и образовање за ученике са посебним образовним потребама. На основу података Државног завода за статистику Републике Македоније 2020/2021.г. регистровано је 129 средњих школа са 71176 ученика и 7234 наставника; 181 Гимназија са 26339 ученика и 2018 наставника; Средњих стручних школа има 202 са укупно 43555 ученика и 4416 наставника; 9 уметничких школа са 1282 ученика; 4 специјалне средње школе са 232 ученика и 80 наставника и 2 средње верске школе. У Северној Македонији активно је 17 школа за додатно средње образовање (основне музичке и балетске школе) са укупно 4 857 ученика и 424 наставника. Настава у државним школама се одвија на македонском језику и на ћириличном писму, док за припаднике заједница на језику и писму дотичне заједнице (албанском и турском). Систем високог образовања обухвата студијске програме у оквиру три циклуса: основне, мастер и докторске студије. Акредитоване високошколске установе у Северној Македонији се могу посматрати у оквиру поделе на државне и приватне универзитете. Државних универзитета има 5, а приватних универзитета има 14. Акредитацију универзитета и студијских програма додељује Одбор за акредитацију и евалуацију високог образовања. Образовање одраслих је саставни део образовног система који омогућава ученицима да стекну компетенције неопходне за лакшу интеграцију у друштво, лакше запошљавање и флексибилније прилагођавање и улазак на тржиште рада. Он надокнађује недостатке у школовању оних ученика који нису завршили основно образовање или оних који треба да стекну стручне квалификације на нивоу средње школе или више. Такође, он пружа програме за одрасле (запослене или незапослене) за континуирани развој, нове квалификације за ново запошљавање. Поред тога, доприноси задовољавању других образовних и културних потреба грађана. Образовање одраслих у Северној Македонији се одвија у основним или средњим школама, отвореним грађанским универзитетима, институцијама за образовање одраслих, већим предузећима и њиховим удружењима. Центар за образовање одраслих је кључна институција за развој система образовања одраслих на националном нивоу и почео је са радом од 2009.г. Његови главни задаци су промовисање образовања одраслих и координација сарадње са међународним институцијама и другим организацијама за образовање одраслих, како би се обезбедио квалитет, посебно кроз успостављање стандарда и критеријума за формално и неформално образовање одраслих. Образовање одраслих је регулисано Законом о образовању одраслих и Законом о отвореним грађанским универзитетима за целоживотно учење. Приватне образоване институције су основане у свим областима образовања. За оснивање и функционисање ових приватних институција потребна је сагласност Министарства рада и социјалне политике. Средње образовање у Северној Македонији организовано и кроз приватне средње школе. Приватне високошколске установе оснивају се у складу са Законом о високом образовању. Приватне високошколске установе и њихови студијски програми су предмет акредитације од стране Одбора за акредитацију и евалуацију високог образовања.

За децу држављана Северне Македоније који бораве у иностранству настава је организована на македонском језику и култури, а за припаднике заједница које говоре језик који није македонски у складу са међународним уговорима ратификованим у складу са Уставом Републике Северне Македоније. Страни држављани или деца без држављанства, деца избеглице, тражиоци азила, деца са признатим избегличким статусом и деца под привременом заштитом која бораве у Северној Македонији имају право на основно образовање под истим условима као и деца држављани Северне Македоније. Северна Македонија, као земља кандидат за чланство у ЕУ, остварила је континуиран и значајан напредак у хармонизацији свог образовног система са образовним политикама и стандардима Европске уније. Валидација неформалног и информалног учења је у Стратегији образовања назначена као један од изазова и једна од мера се односи на подршку процесу успостављања и имплементације система валидације резултата у неформалном и информалном образовању. Напредак у реформи образовних наставних планова и програма и смањењу неусклађености вештина према тржишту рада отежан је недостатком финансирања и капацитета. Државна финансијска подршка образовању је недовољна, а координација између образовног сектора и предузећа је слаба. Издвајања за образовање у 2020.г. износила су 3,3% БДП-а, и мања су поређењу са просеком од 3,7% БДП-а у последњих пет година. Издвајања за образовање су испод нивоа просека ЕУ (5%). Недостатак финансирања отежава реализацију националне стратегије образовања (2018-2025). Наставни планови и програми стручних обука (ВЕТ) су у ревизији од 2019.г., како би се прилагодили потребама тржишта рада. Иако је остварен напредак ка побољшању стручног образовања евидентан је јаз у погледу стечених вештина и потреба тржишта рада, што узрокује дугу транзицију од школе ка запослењу. Приметна је спора модернизацију три центра за стручно образовање. Иновациона активност са издвајањима од 0,4% БДП-а је изразито ниска и значајно испод просека ЕУ⁴⁶.

⁴⁶ Извор: European Commission. North Macedonia 2022 Report

4.5. Тржиште рада

Тржиште рада у Северној Македонији константно побољшан у последњој деценији, упркос спољним и унутрашњим економским и политичким изазовима. Историјски посматрано од стицања независности до данас Северна Македонија постигла је велики напредак у повећању стопе запослености, односно смањењу стопе незапослености. Стопа незапослености у Северној Македонији у периоду од 1993. до 2019.г. у просеку је износила 30,73% од 1993. Највиша стопа незапослености забележена је у првом кварталу 2005.г. када она је износила рекордних 38,70%, што је и разумљиво ако се узму у обзир политички и привредни фактори у том периоду. Наредни период бележи константно смањивање стопе незапослености. Занимљиво је напоменути да је упркос пандемији проузроковане корона вирусом (2020.г.) стопа незапослености опала износила је 16,1%. У 2021.г. стопа незапослености наставила је да се смањује и према подацима Државног завода за статистику у трећем кварталу 2021.г. износила је 15,7%. Данас тржиште рада у Северној Македонији дефинише релативно ниска стопе запослености, и релативно високе незапослености, вертикална и хоризонтална неусклађеност између понуђене радне снаге и тражених вештина. Северна Македонија је у 2022.г. остварила стопу запослености од 56,7% која је нешто мања од просека земаља Западног Балкана (57.2%) и стопу незапослености од 14,5% која је нешто виша од просека земаља Западног Балкана (13.7%) и значајно виша од просека ЕУ (6.3%)⁴⁷.

Табела 27. Северна Македонија- Главни показатељи тржишта рада

№	Индикатор	Година		
		2018	2019	2020
1	Стопа економске активности за лица старости од 20 до 64 година: удео становништва старости од 20 до 64 година које је економски активно (%)	70,40%	71,50%	70,50%
2	Стопа запослености за лица узраста од 20-64 година: удео становништва од 20-64 година које је запослено (%)	56,10%	59,20%	59,10%
3	Стопа запослености мушкараца старости од 20 до 64 године (%)	66,60%	69,70%	68,90%
4	Стопа запослености жена старости од 20 до 64 године (%)	45,20%	48,40%	49,00%
5	Стопа запослености за особе узраста од 55-64 година: проценат становништва од 55-64 година које је запослено (%)	42,70%	45,10%	45,70%
6	Стопа незапослености: проценат радне снаге која је незапослена (%)	20,80%	17,30%	16,40%
7	Стопа незапослености мушкараца (%)	21,30%	16,50%	16,70%
8	Стопа незапослености жена (%)	19,90%	18,40%	15,90%
9	Стопа незапослености младих: проценат радне снаге између 15-24 година која је незапослена (%)	45,40%	35,60%	35,70%
10	Стопа дугорочне незапослености: проценат радне снаге која је незапослена 12 месеци или више (%)	15,50%	12,40%	12,40%
11	Стопа незапослености лица (старости од 25-64 године) са највише нижим средњошколским образовањем (Међународна стандардна класификација образовања нивои 0-2) (%)	23,10%	23,70%	21,40%
12	Стопа незапослености лица (старости 25-64 година) која су стекла терцијарно образовање (Међународна стандардна класификација образовања нивои 5-8) (%)	16,60%	13,30%	12,90%

Извор: European Commission. North Macedonia 2022 Report.

⁴⁷ Извор: Regional Cooperation Council's (RCC). Observatory on employment in the Western Balkans (<https://www.esap.online/observatory/home#annually-indicators>)

Према доступним статистичким подацима контингент радне снаге (15-64.г.) је у 2022.г. опао за 14,2% у односу на 2021.г. што указује на велики пад радно способног становништва. Број незапослених је опао чак и снажније од радне снаге, па је стопа незапослености смањена на 14,5%. Стопе учешћа на тржишту рада порасле су и за мушкарце и за жене⁴⁸. Стопа активности је благо повећана са 63,9% у 2012.г. на 66,4% у 2022.г.

Табела 28. Северна Македонија - Радна снага и стопе активности.

№	Индикатор	Година		
		2011	2016	2021
1	Радна снага	940048	948599	943004
1a	Мушкарци	569987	581295	565825
1b	Жене	370061	367304	377179
2	Стопа активности	56,80%	56,50%	56,00%
2a	Мушкарци	68,80%	69,20%	67,20%
2b	Жене	44,70%	43,80%	44,80%
3	Запослена лица	645085	723550	795087
3a	Мушкарци	388963	439717	472945
3b	Жене	256122	283834	322142
4	Стопа запослености	38,90%	43,10%	47,20%
4a	Мушкарци	47,00%	52,30%	56,20%
4b	Жене	30,90%	33,80%	38,30%
5	Незапослена лица	294963	225049	147917
5a	Мушкарци	181024	141578	92880
5b	Жене	113939	83471	55036
6	Стопа незапослености	31,40%	23,70%	15,70%
6a	Мушкарци	31,80%	24,40%	16,40%
6b	Жене	30,80%	22,70%	14,60%

Извор: SSO. North Macedonia in Figures, 2022. Скопје 2022.

Запошљавање младих бележи благи узлазни тренд. Стопа запослености младих је 15.5% у 2012.г. повећана на 19,2% у 2022.г. Међутим стопа незапослености младих је изразито велика и износила је 32,5% у 2022.г. што је двоструко виша у односу на просек ЕУ (14.5%)⁴⁹. Посматрано по полу, младе жене из руралних области и жене са нижим квалификацијама мање су активне на тржишту рада. Незапосленост младих у Северној Македонији представља главни изазов за земљу у економском, политичком и друштвеном смислу. Висока стопа незапослености младих изражава губитак улагања у образовање и обуку и утиче на смањене пореске основице и веће социјалне трошкове. У исто време, дуги периоди незапослености у раним фазама живота утичу на изгледе за посао током радног века младих људи. Имајући све ово у виду, Северна Македонија је покренула мере за смањење стопе незапослености младих. У току 2018.г. започет је пилот пројект "Гаранција за младе". Овом мером је предвиђено да свака млада особа млађа од 29 година мора добити адекватну понуду за посао, могућност да настави школовање или да буде укључена у неку од мера приправништва или обуке ради припреме за запошљавање. Гаранцијом за младе у 2022.г. обухваћено је 20185 младих незапослених лица од којих је 36,76% запослено, док је 1287 лица укључено у неку од активних мера запошљавања. Од укупног броја лица која су се запослила, 614 лица је запослено путем посредовања при запошљавању, 965 је запослено кроз неку од активних мера запошљавања. Од 1237 незапослених лица која су била укључена у неку од активних мера које не доводе до директног запошљавања, млади су имали највеће учешће у Програму стручне праксе (1063 лица)⁵⁰. Северна Македонија за разлику од Србије има искуство у реализацији гаранција за младе. Према извештају АВРСМ за 2022.г. успешност гаранције за младе је процењена на 43%.

⁴⁸ Извор: European Commission. North Macedonia 2022 Report.

⁴⁹ ibidem.

⁵⁰ Извор: Агенција за вработување на Република Северна Македонија. Годишен извештај за 2022 година. Скопје 2023.

Стопа активности је индекс који мери ниво запослености и представља веома важну променљиву у дугорочном економском расту земље и од једнаке је или веће важности од њене продуктивности. Према доступним подацима стопа активности становништва у Северној Македонији је у периоду од 2019 до 2021.г. опала за 1,20%. Пад је забележе у свим структурама образовања. Стопа активности становништва је највише опала код особа без образовања (1,4%) и код особа који имају трогодишње средње образовање где је опала за 4,8 %. Запослени у приватном сектору чини скоро 2/3 укупне запослености. Посматрано према секторима највећа запосленост је у сектору услуга. У периоду 2018-2020.г. забележен је пораст запослености у овом сектору. Са друге стране у пољопривреди и грађевинарству евидентан је пад запослености. За само три године пољопривреда бележи пад запослености од 3,7%. Што се односа запослености тиче у јавном и приватном сектору, тај однос је у корист запослених у приватном сектору с тим да запосленост у јавном сектору у посматраном периоду од 2018 до 2020.г. бележи благи пораст и то за 1.3%.

Табела 29. Северна Македонија- Запосленост по главним секторима

№	Сектор	Година		
		2018	2019	2020
1	Пољопривреда, шумарство и рибарство	15,70%	13,90%	12,00%
2	Индустрија	23,90%	24,10%	23,90%
3	Грађевинарство	7,40%	7,00%	6,90%
4	Услуге	52,90%	55,00%	57,10%
5	Запослени у јавном сектору као удео укупне запослености, лица старости 20-64 (%)	23,10%	23,20%	24,40%
6	Запослени у приватном сектору као удео укупне запослености, лица старости 20–64 (%)	76,90%	76,80%	75,60%

Извор: European Commission. North Macedonia 2022 Report.

Број послодаваца и запослење код послодавца показује тенденцију раста. Број послодаваца у 2021.г. је порастао за 7,25% у односу на 2019.г. За исти посматрани период број запослених код послодавца је повећан за 4,20%. Са друге стране број samozапослених лица бележи пад као и број неплаћених породичних радника. Најмање је запослено жена на позицији послодавца 19,17% од укупно запослених лица у 2021.г⁵¹. Посматрано према занимањима највећи проценат запослених лица обавља услужна, трговачка и стручна занимања. Евидентан је пад запослених административних службеника и пољопривредника.

Табела 30. Северна Македонија - Структура запослених лица према занимању и полу (%), 2021-2022.

№	Занимање	2021			2022		
		Укупно	Мушко	Женско	Укупно	Мушко	Женско
1	Војна занимања	0,90%	1,47%	0,00%	1,03%	1,71%	0,00%
2	Руководиоци, функционери и законодавци	2,84%	3,80%	1,44%	2,89%	3,81%	1,54%
3	Стручњаци и уметници	15,70%	10,97%	22,61%	15,91%	11,25%	22,76%
4	Инжењери, стручни сарадници и техничари	11,22%	9,87%	13,21%	12,25%	11,05%	14,01%
5	Административни службеници	6,71%	5,87%	7,96%	6,50%	5,62%	7,78%
6	Услужна и трговачка занимања	17,19%	16,32%	18,47%	17,66%	16,46%	19,43%
7	Пољопривредници, шумари, рибари и сродна занимања	7,29%	8,66%	5,31%	7,34%	8,81%	5,18%
8	Занатлије и сродна занимања	12,07%	17,80%	3,73%	11,71%	17,02%	3,92%
9	Руковаоци машинама и постројењима, монтери и возачи	15,32%	15,76%	14,68%	14,21%	14,83%	13,30%
10	Једноставна занимања	10,75%	9,48%	12,60%	10,51%	9,44%	12,08%
	Укупно	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Извор: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

⁵¹ Извор: SSO. North Macedonia in Figures, 2022. Skopje 2022.

Неформална запосленост у Северној Македонији бележи пад али је ипак висока. Иако је она са 18% у 2019.г. смањена на 12,18% у 2022.г. и даље је један од ограничавајућих фактора тржишта рада.

Табела 31. Северна Македонија - Удео формалне и неформалне запослености, по полу (%)

№	Сектор	2021			2022		
		Укупно	Мушко	Женско	Укупно	Мушко	Женско
1	Формална запосленост	87,91%	86,46%	90,03%	87,82%	85,67%	90,83%
2	Неформална запосленост	12,09%	13,54%	9,97%	12,18%	14,33%	9,17%

Извор: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Бруто и нето зараде у Северној Македонији последњих година бележе раст. У фебруару 2023.г. забележена је просечна бруто зарада од 818,91 еура, односно просечна нето зарада од 546,96 еура.

Табела 32. Северна Македонија - Просечне месечне зараде по областима делатности, 2022/2023.

Сектор	Просечне бруто зараде [EUR]					Просечне нето зараде [EUR]				
	2022 Октобар	2022 Новембар	2022 Децембар	2023 Јануар	2023 Фебруар	2022 Октобар	2022 Новембар	2022 Децембар	2023 Јануар	2023 Фебруар
A	636,90	623,78	628,95	674,90	649,39	426,69	418,21	421,62	456,65	435,21
B	1.080,46	1.067,40	1.141,32	1.169,64	1.056,45	717,96	709,37	756,90	775,11	702,00
C	704,53	697,63	747,45	712,72	713,58	471,63	467,17	500,75	477,46	477,92
D	1.104,87	1.052,66	1.085,40	1.145,13	1.100,58	730,11	696,24	717,51	756,63	731,95
E	642,39	630,81	651,51	653,02	633,32	430,41	422,90	436,71	437,64	424,91
F	796,36	781,58	837,26	797,76	807,51	531,73	522,13	559,32	532,65	539,09
G	758,83	771,30	804,21	785,67	772,55	510,50	521,84	544,45	526,88	519,01
H	775,71	756,01	831,57	839,32	754,05	517,59	504,64	555,96	558,73	503,50
I	609,24	585,95	596,42	613,96	599,06	408,88	393,80	400,88	412,20	403,50
J	1.563,43	1.546,07	1.620,50	1.674,19	1.710,67	1.031,21	1.019,62	1.068,43	1.108,97	1.130,01
K	1.147,12	1.172,97	1.224,43	1.204,17	1.202,17	758,74	775,38	811,51	795,97	794,63
L	778,10	764,73	831,09	815,27	771,47	526,61	517,68	569,58	555,79	520,78
M	986,19	962,57	1.030,96	1.010,67	1.011,91	656,38	640,44	686,68	672,47	674,26
N	619,97	623,70	643,60	633,31	619,81	415,56	418,06	432,92	425,12	416,17
O	819,74	837,51	808,67	806,45	830,98	545,48	557,04	538,28	537,28	553,17
P	774,32	776,19	778,41	794,10	791,73	516,48	518,04	519,17	529,33	527,77
Q	900,33	877,96	887,41	911,79	882,48	601,40	586,95	592,98	609,09	590,20
R	774,78	748,93	805,87	799,58	770,32	519,33	502,55	543,80	534,89	517,44
S	1.002,00	994,51	1.006,68	1.017,61	1.029,81	663,32	658,43	666,29	673,86	682,08
Просек	806,33	802,11	832,92	826,59	818,91	538,32	536,03	557,00	551,90	546,96

Легенда:

A	Пољопривреда, шумарство и рибарство	K	Финансијске делатности и делатност осигурања
B	Рударство	L	Пословање некретнинама
C	Прерађивачка индустрија	M	Стручне, научне и техничке делатности
D	Снабдевање електричном енергијом, гасом, паром и климатизација	N	Административне и помоћне услужне делатности
E	Снабдевање водом; управљање отпадним водама, контролисање процеса уклањања отпада и сличне активности	O	Државна управа и одбрана; обавезно социјално осигурање
F	Грађевинарство	P	Образовање
G	Трговина на велико и трговина на мало; поправка моторних возила и мотоцикала	Q	Здравствена и социјална заштита
H	Саобраћај и складиштење	R	Уметност; забава и рекреација
I	Услуге смештаја и исхране	S	Остале услужне делатности
J	Информисање и комуникације		

Извор: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Највећа просечна бруто зарада бележи се је као што се може и очекивати у сектору информисања и комуникација (1.710,67 еура). Најниже просечне зараде остварене су у сектору услуга смештаја и исхране. У овом сектору просечне бруто зараде су за 35,05% ниже од сектора информисања и комуникација. Сектори који бележе већу просечну бруто зараду од 1000 еура су рударство, сектор снабдевање електричном енергијом, гасом, паром и климатизација, сектор финансијске делатности и делатност осигурања, сектор стручне, научне и техничке делатности, и сектор осталих услужних делатности. Према подацима АВРСМ у Северној Македонији је на крају 2022.г. евидентирано 112733 незапослена лица у статусу активног тражиоца запослења и 47090 у статусу пасивног тражиоца запослења⁵². Фактор који у великој мери утиче на тржиште радне снаге јесте дужина тражења посла незапослених лица. Према дужини тражења више од две трећине незапослених лица (79,48%) посао траже дуже од једне године. Индикативан је велики број лица (50,47%) који запослење траже од 4 године. Када се упореде две узастопне године (2021/2022.г.) види се да је број лица која траже посао краће од 12 месеци смањен (-3,53%), док је број лица који траже посао дуже од две године повећан за 4,52%.

Табела 33. Северна Македонија - Незапослена лица према дужини тражења посла, 2021-2022.

№	Тражење посла	2021		2022		Просек	
		Број	%	Број	%	Број	%
1	Краће од 12 месеци	40013	24,05%	38021	24,38%	30352	20,52%
2	Од 12 до 24 месеца	30686	18,45%	25839	16,57%	25832	17,46%
3	Од 2 до 4 година	17275	10,38%	16499	10,58%	17085	11,55%
4	Дуже од 4 година	78388	47,12%	75589	48,47%	74648	50,47%
	Укупно	166362	100,00%	155948	100,00%	147917	100,00%

Извор: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

И поред значајних унапређења на тржишту рада, Северна Македонија заостаје за просечним вредностима основних показатеља тржишта рада у ЕУ. Европска Комисија у свом извештају о Северној Македонији за 2022.г. охрабрује Северну Македонију да настави са прилагођавањем правног оквира у складу са правним тековинама ЕУ о приступу радној снази тржишта као и да убрза потписивање споразума о координацији социјалног осигурања и здравственог осигурања са државама чланицама ЕУ. У погледу мобилности радне снаге главни миграциони центар унутар државе је главни град Скопље, док када је реч о прекограничној мобилности то су земље ЕУ.

⁵² Извор: Агенција за вработување на Република Северна Македонија. Годишен извештај за 2022 година. Скопје 2023.

5. Запошљивост и прекогранична мобилност у прекограничном региону

Прекогранични регион Србије и Северне Македоније (у даљем тексту: прекогранични регион) обухвата Јабланичку и Пчињску област у Србији и Североисточни регион и део Скопског региона у Македонији са укупно 30 градова и општина и 994 насеља. Јабланичка и Пчињска област налазе се на крајњем југоисточном делу Србије и према номенклатури статистичких територијалних јединица (NUTS) улазе у саставу региона Јужне и Источне Србије. Јабланичка и Пчињска област простиру се на површини од 6290 km² и заједно чине 7% укупне површине Србије. Јабланичка област обухвата територију града Лесковца и општина Бојник, Власотинце, Лебане, Медвеђа и Црна Трава. Пчињска област обухвата територију града Врања и општина Босилеград, Бујановац, Владичин Хан, Прешево, Сурдулица и Трговиште. Град Врање у свом саставу има две градске општине Врање и Врањска Бања. Прекогранични регион у Северној Македонији обухвата Североисточни регион који се простира дуж Пчињске и Криве Реке и део Скопског региона који лежи у скопском басену. У састав Североисточног региона улазе општине Кратово, Липково, Старо Нагоричане, Ранковце и Крива Паланка као и град Куманово. Део Скопског региона обухвата општине Арачиново, Чучер Сандево, Илинден, Петровец, Сопиште, Студеничани и Зелениково ко и три општине града Скопља (Бутел, Ђорче Петров и Сарај). Од укупног броја општина Скопског региона (17), у прекогранично подручје је укључено 10 општина (58,82%).

Табела 34. Прекогранични регион Србије и Северне Македоније -Основни индикатори

№	Индикатор	Србија		Северна Македонија		Прекогранични регион
		Јабланичка област	Пчињска област	Североисточни регион	Скопски регион ⁵³	
1	Површина, km ²	2770	3520	2310	1597	10197
2	Број локалних самоуправа	8	6	6	10	30
3	Број насеља	336	363	192	103	994
4	Становништво, према последњем попису	185952	197765	152982	201716	738415
5	Радно способно становништво (15-64) (15-64), 2021	125309	133068	127002	160033	545412
6	Млади (15-29 година), %	16,10%	20,27%	19,35%	19,96%	18,92%
7	Број активних привредних субјеката, 2021.	8933	8524	4105	5388	26950
8	Број запослених, 2021.	51456	42412	38561	57732	190161
9	Просечне нето зараде по запосленом у EUR, 2021	429,33	443,85	374,97	531,53	444,92
10	Број незапослених, 2021	23029	22366	14021	9295	68711

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>); SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

⁵³ Подаци се односе на 10 локалних самоуправа из Скопског регионг (Арачиново; Бутел; Чучер Сандево; Ђорде Петров; Илинден; Петровец; Сарај; Сопиште; Студеничани; Зелениково)

Према последњим пописима становништва (2022-РС и 2021-МК) на територији прекограничног региона живи 738415 становника⁵⁴. Из националних перспектива, 5,77% популације Србије живи у српском делу прекограничног подручја и 19,31% становништва Северне Македоније живи у македонском делу прекограничног региона. Од укупног броја становника у прекограничном региону 73,86% представља радно способно становништво узраста од 15 до 64 године. Млади узраста од 15-29 година чине 18,92% популације прекограничног региона. Скоро половина (45%) становништва живи у урбаним центрима као што су градови Лесковац, Врање и Куманово и три општине града Скопља (Бутел, Ђорче Петров и Сарај). Просечна густина насељености прекограничног региона износи 72 становника по km². Прекогранични регион карактерише неуједначеност демографских трендова. У српском делу прекограничног региона (Јабланичка и Пчињска област) последњих деценија карактерише популациона регресија која се огледа у смањењу укупног броја становника, паду наталитета, порасту просечне старости становништва, концентрацији становништва у градовима, демографско пражњење руралних подручја и миграциони процеси. За само 20 година (Попис 2002-РС/Попис 2022-РС) Јабланичка и Пчињска област су изгубиле 18,12% становништва. Просечна старост у Јабланичкој области износи 44 година а у Пчињској области 40,4 година. Просечна старост у Јабланичкој области је већа у односу на просек Србије (43,8 година). Пад броја становника је карактеристичан и за претежно рурални североисточни регион, док је број становника скопског региона расте углавном због нето миграција из других делова земље у главни град Скопље. Смањење популације је приметно у општинама Кратово, Ранковце и Старо Нагоричане, а са друге стране у општини Липково и граду Куманово број становника расте. Због ограничене могућности запошљавања, прекогранични регион је погођен емиграцијом младих из руралних делова у урбане центре унутар и ван територије прекограничног региона. Различити пејзажи (планине, долине, клисуре), водни ресурси, укључујући термалне изворе, шуме и минерална богатства су главни природни ресурси овог прекограничног региона. Природа са богатом био и гео диверзитетом, као и културна разноликост представљају потенцијал за развој⁵⁵.

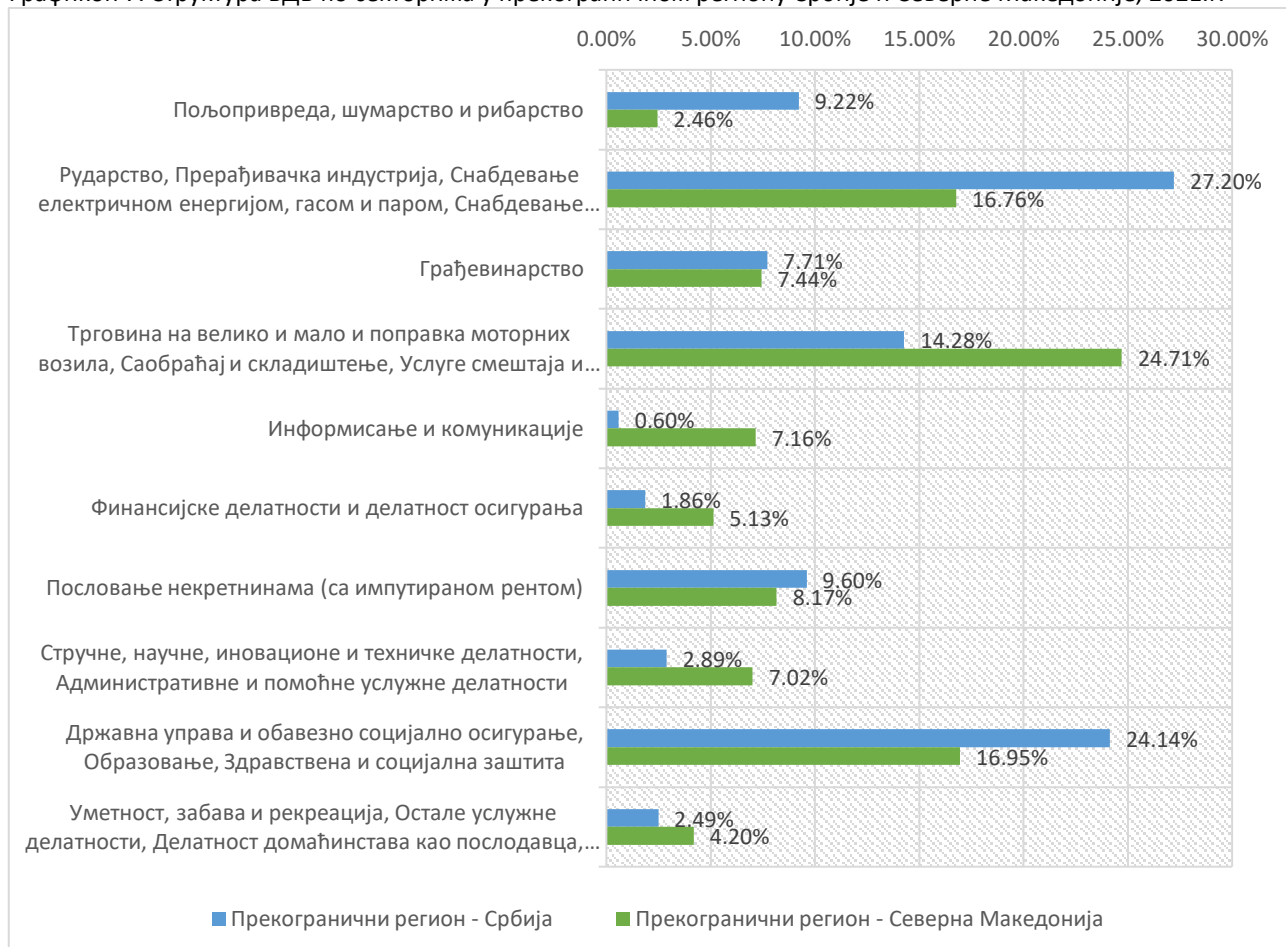
⁵⁴ Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>) - 2022 Census of Population, Households and Dwellings. SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>) - Total resident population, households and dwellings in the republic of North Macedonia, census 2021.

⁵⁵ Извор: European Commission. Commission implementing decision on the financing of the cross-border cooperation programme Serbia - North Macedonia for 2021-2027. C(2022) 3739 final. Brussels, 2022.

5.1. Предузетништво

Прекогранични регион карактерише разнолика економска структура и нивои развоја у односу на националне нивое и између области/управног округа и региона унутар прекограничног подручја. Ове диспропорције посебно су видљиве између руралних подручја и урбаних центара. Према степену развијености региона и јединица локалних самоуправа, 84.62% општина Јабланичког и Пчињског управног округа припада IV групи изразито недовољно развијених јединица локалних самоуправа чији је степен развијености испод 60 % републичког просека. Изузетак су град Врање (II група развијености) и град Лесковац (III група развијености). Од укупног броја локалних самоуправа 69,23% х општина припадају категорији девастираних подручја где је степен развијености испод 50% републичког просека⁵⁶. Са друге стране границе Скопски регион са главним градом представља најразвијенији регион у Северној Македонији, док је Североисточни регион најмање развијен у односу на национални просек. Привреду Србије карактерише велика диспропорција у нивоу економске развијености између региона и области што дугорочно посматрано представља велико развојно ограничење. Јабланичка и Пчињска област припадају региону јужне и источне Србије који спада у најнеразвијеније регионе у Србији. У структури стварања српског БДП овај регион учествује са само 15,3% у 2021.г. Када се посматра БДП изражен у паритету куповне снаге у односу на просек ЕУ види се да у 2021.г. сви региони у Србији не достижу границу од 75% просека БДП-а по становнику у ЕУ. Водећи Београдски регион је на нивоу од 72,8%, док је Регион Јужне и Источне Србије на нивоу од 32,3% просека ЕУ⁵⁷.

Графикон 7. Структура БДВ по секторима у прекограничном региону Србије и Северне Македоније, 2021.г.

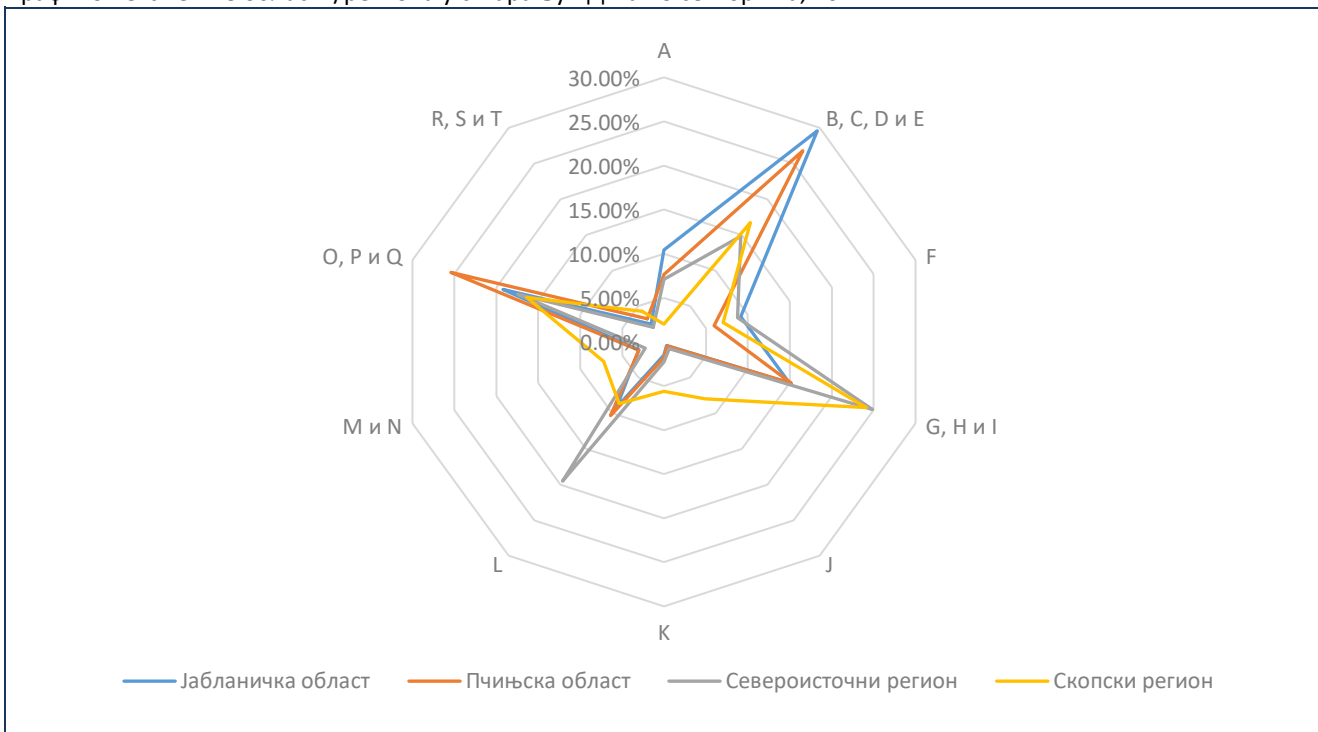
Извори: SORS. Regional gross domestic product. Regions and areas of the Republic of Serbia, 2021. SSO. Regions of the Republic of North Macedonia, 2022.

⁵⁶ Извор: Уредба о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе за 2014.г. "Службени гласник РС", бр. 104/2014.

⁵⁷ Извор: SORS Working paper, Regional gross domestic product-Regions and areas of the Republic of Serbia, 2021. Belgrade 2023.

Економска снага привреде и развојна позиција Јабланичког и Пчињског управног округа/области, посматрана преко укупног БДВ и оствареног БДВ по становнику у односу Србију је изразито неповољна. Према овим показатељима Јабланичка и Пчињска област је рангирана при дну развојне скале. Јабланичка област учествује у укупном националном стварању БДВ са 1,22% Пчињска област са 1,10% у 2021.г. Збирно посматрано може се констатовати да прекогранични регион Србије учествује у укупном БДВ Србије са 2,26%. У номиналном износу прекогранични регион Србије остварио је БДВ у 2019.г. од 946,38 милиона евра, у 2020.г. 1038,87 милиона евра и у 2021.г. 1028,48 милиона евра. Прекогранични регион Србије достиже БДВ по становнику само 41,06% националног нивоа.

Графикон 8. Учешће области/региона у стварању БДВ-а по секторима, 2021.г.

Легенда:

- A Пољопривреда, шумарство и рибарство
- B Рударство
- C Прерађивачка индустрија
- D Снабдевање електричном енергијом, гасом, паром и климатизација
- E Снабдевање водом; управљање отпадним водама, контролисање процеса уклањања отпада и сличне активности
- F Грађевинарство
- G Трговина на велико и трговина на мало; поправка моторних возила и мотоцикала
- H Саобраћај и складиштење
- I Услуге смештаја и исхране
- J Информисање и комуникације

- K Финансијске делатности и делатност осигурања
- L Пословање некретнинама
- M Стручне, научне и техничке делатности
- N Административне и помоћне услужне делатности
- O Државна управа и одбрана; обавезно социјално осигурање
- P Образовање
- Q Здравствена и социјална заштита
- R Уметност; забава и рекреација
- S Остале услужне делатности

Извори: SORS. Regional gross domestic product. Regions and areas of the Republic of Serbia, 2021. SSO. Regions of the Republic of North Macedonia, 2022.

Са друге стране границе Североисточни регион има учешће од само 4,8 % у укупном БДП и уједно то је најмање забележено учешће од свих региона у Северној Македонији. Насупрот томе Скопски регион имао је највећи БДП по глави становника у односу на остале регионе и учествовао је са 43,4 % у укупном БДП-у Северне Македоније⁵⁸.

⁵⁸ Извор: SSO. Regions of the Republic of North Macedonia, 2022. Skopje 2022.

Када се упореде 2019/2021 година види се да Североисточни регион бележи смањење БДВ за -2,66%, док Скопски регион бележи повећање за 4,72%. Посматрано у целини прекогранични регион Северне Македоније за период 2019/2021.г. остварио је повећање БДВ за 4,01%. Посматрано по секторима делатности у 2021.г. најзначајније учешће у формирању БДВ на нивоу Јабланичке и Пчињске области, односно српског дела прекограничног подручја имају следећи сектори: прерађивачка индустрија, енергетика, снабдевање водом и управљање отпадним водама (27,20%); јавна управа, образовање, здравствена и социјална заштита (24,14%); трговина на велико и мало, саобраћај, услуге смештаја и исхране (14,28%); пословање некретнинама (9,60%); пољопривреда (9,22%) и грађевинарство (7,71%). У Јабланичкој области пољопривреда (10,40%) и трговина (14,95%) имају значајнији допринос у формирању БДП-а. У Пчињској области поред трговине (15,20%) издваја се пословање некретнинама (10,33%) према доприносу у формирању БДП-а. Код најзначајнијег сектора српског прекограничног региона у оквиру прерађивачке индустрије претежни су производи ниске технолошке сложености, који стварају производе ниске додате вредности, мале диференцираности и слабе конкурентске позиције на тржишту. Доминантно учешће имају делатности као што су производња прехранбених производа, производња одевних предмета и прерада дрвета и производа од дрвета. Секторска структура оствареног БДВ у 2021.г за прекогранични регион Северне Македоније је следећа: трговина на велико и мало, саобраћај, услуге смештаја и исхране (24,71%); јавна управа, образовање, здравствена и социјална заштита (16,95%); прерађивачка индустрија, енергетика, снабдевање водом и управљање отпадним водама (16,76%); пословање некретнинама (8,17%); грађевинарство (7,44%); информисање и комуникације (7,16%) и стручне, техничке, административне и помоћне услужне делатности (7,02%). У односу на просек прекограничног региона Северне Македоније код Североисточног региона пољопривреда (7,09%), грађевинарство (8,80%), трговина (24,86%) и пословање некретнинама (19,52%) имају већи допринос у формирању БДВ. У скопском региону сектор информисања и комуникација (7,96%) и пословање некретнинама (8,66%) су изнад просека прекограничног региона. Генерално посматрано дистрибуција формирања БДВ између области/региона и са обе стране границе је подударна. На територији прекограничног региона, односно прекограничне сарадње Србије и Северне Македоније у 2021.г. укупно је пословало 26950 привредних субјеката и то 64,78% у српском делу и 35,22% у македонском делу прекограничног региона. У српском делу прекограничног подручја, односно у Јабланичкој и Пчињској области било је активно 17457 привредних субјеката у 2021.г. Према величини привредних субјеката у односу на број запослених 99,88% ових привредних субјеката припада категорији МСПП, а само 0,12% чине велике компаније. У структури МСПП доминирају предузетници (83,86%) и микро предузећа (13,47%). У овој структури мала и средња предузећа учествују са 2,55%. МСПП у Јабланичкој и Пчињској области запошљавају 37017 лица, односно обезбеђују запошљавање 69,60% лица у привреди. У прекограничном делу Северне Македоније у 2021.г. пословало је укупно 9493 привредних субјеката. Од овог броја 64,62% чине предузетници и микро предузећа, 33,03% мала предузећа, 1,49% средња предузећа и само 0,86% великих предузећа.

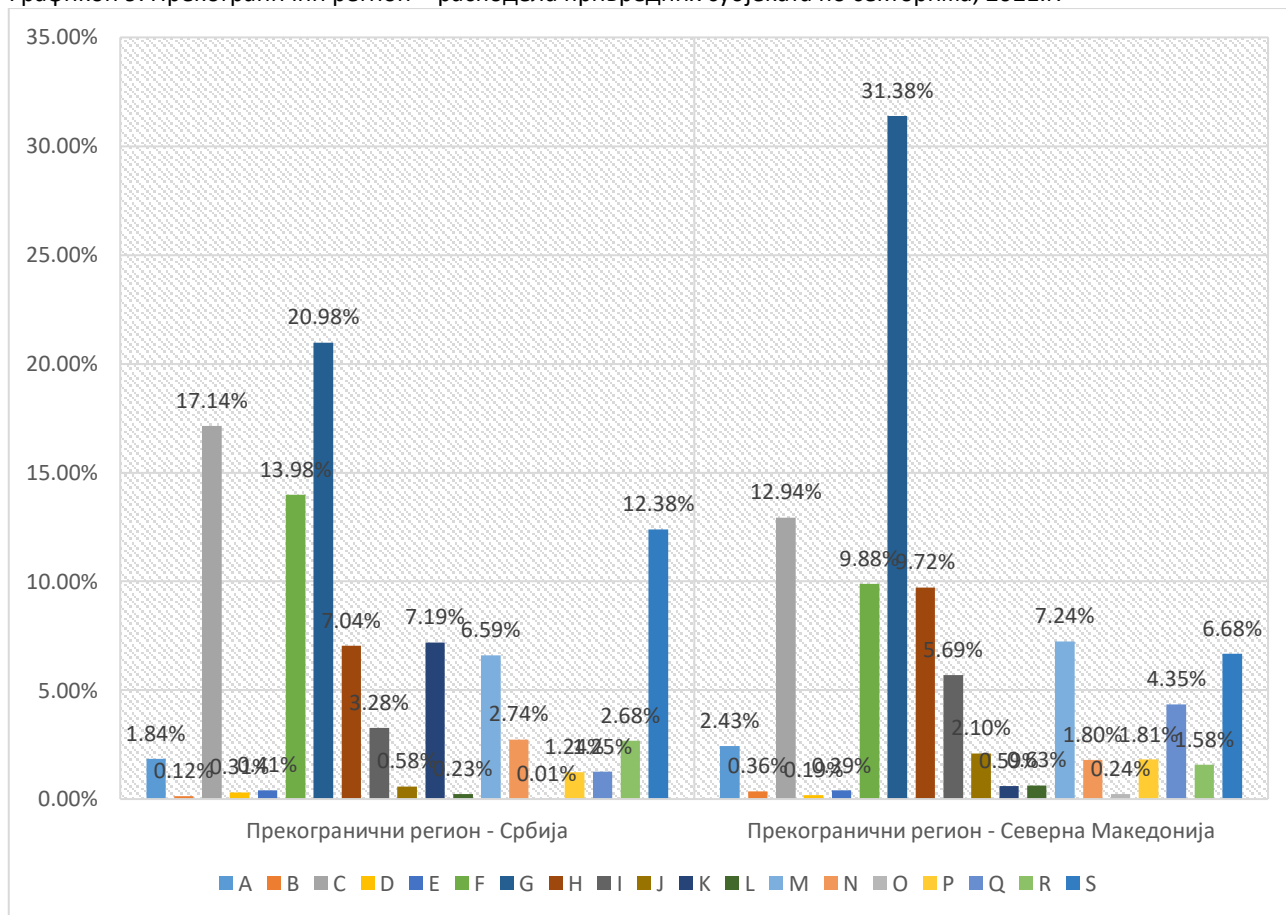
Табела 35. Прекогранични регион Северне Македоније - Број активних привредних субјеката по величини, 2021.

№	Величина предузећа	Североисточни регион			Скопски регион*			Прекогранични регион - Северна Македонија		
		2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
1	Микро	2995	2862	2864	3415	3238	3270	6410	6100	6134
2	Мало	1130	1179	1187	1737	1835	1949	2867	3014	3136
3	Средње	34	36	37	98	101	104	132	137	141
4	Велико	15	15	17	53	59	65	68	74	82
	Укупно	4174	4092	4105	5303	5233	5388	9477	9325	9493

Извор: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>) *Подаци се односе на део Скопског региона, односно 10 ЈЛС.

Према седишту 4105 привредних субјеката је пословало на подручју Североисточног региона и 5388 на територији Скопског региона који је обухваћен прекограничном сарадњом. На овој територији се налази се 19,80% привредних субјеката Скопског региона (27218) који укључује 17 ЈЛС. Када је реч о запослености може се видети слична тенденција јер од укупног броја запослених лица у Скопском региону (252366), на територији 10 ЈЛС које су обухваћене прекограничном сарадњом запослено је 22,88% лица⁵⁹.

Графикон 9. Прекогранични регион – расподела привредних субјеката по секторима, 2021.г.

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>); SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>). Легенда идентична као у претходном графику.

Према подацима за 2021.г. у српском делу прекограничног региона највећи број активних привредних субјеката регистрован је сектору трговине (20,98%), прерађивачке индустрије (17,14%), грађевинарству (13,98%) и осталим услужним делатностима (12,38%). За наведену годину највећа запосленост остварује прерађивачка индустрија (35,15%) и трговина (13,09%). Слично као за српски и у македонском делу прекограничног подручја највећи број привредних субјеката послује у сектору трговине (31,38%), прерађивачке индустрије (12,94%), грађевинарству (9,88%). У македонском делу прекограничног региона сектори прерађивачке индустрије и трговине остварују највећу запосленост (32,11%) а потом следе услужни сектори (26,19%) и грађевинарство (6,19%). Прекогранични регион бележи повећање обима спољнотрговинске размене. У Јабланичкој и Пчињској области спољнотрговинском активношћу у 2021.г. 607 предузећа се бавило извозом а 736 увозом. У односу на 2017.г. број привредних субјеката који се бави извозом порастао је за 14,10% као и број привредних субјеката који се бави увозом за 9,52%. У 2021.г. забележена је годишња стопа раста извоза од 7,08% и годишња стопе раста увоза од 24,52%. Међутим у укупном извозу Србије, Јабланичка и Пчињска област учествују само са 2,1% а у извозу са 1,4% у укупном увозу.

⁵⁹ Извори: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>). Number of active enterprises by regions and municipalities, according to size classes by number of employees, from 2021/ Total working age population aged 15 and over by age, sex and economic status, by municipalities, Census 2021.

Позитивна околност је да Јабланичка и Пчињска област бележе суфицит у спољнотрговинској размени у 2021.г. Посматрано по секторима делатности, највећи спољнотрговински робни промет у оквиру МСПП-а обављао се у секторима трговине (51,7%) и прерађивачке индустрије (37,3%). Са друге стране границе, у 2021.г највећи извоз у вредности од 4419 милиона USD остварен је у Скопском региону од чега око 20% на територији Скопског региона (10 ЈЛС) који је укључен у програм прекограничне сарадње. Најмањи обим спољнотрговинске размене остварили су привредни субјекти са седиштем у Североисточном региону. Највећи део извоза (67,25%) у прекограничном региону Србије и Северне Македоније реализују велика предузећа, док остатак реализују микро, мала и средња предузећа.

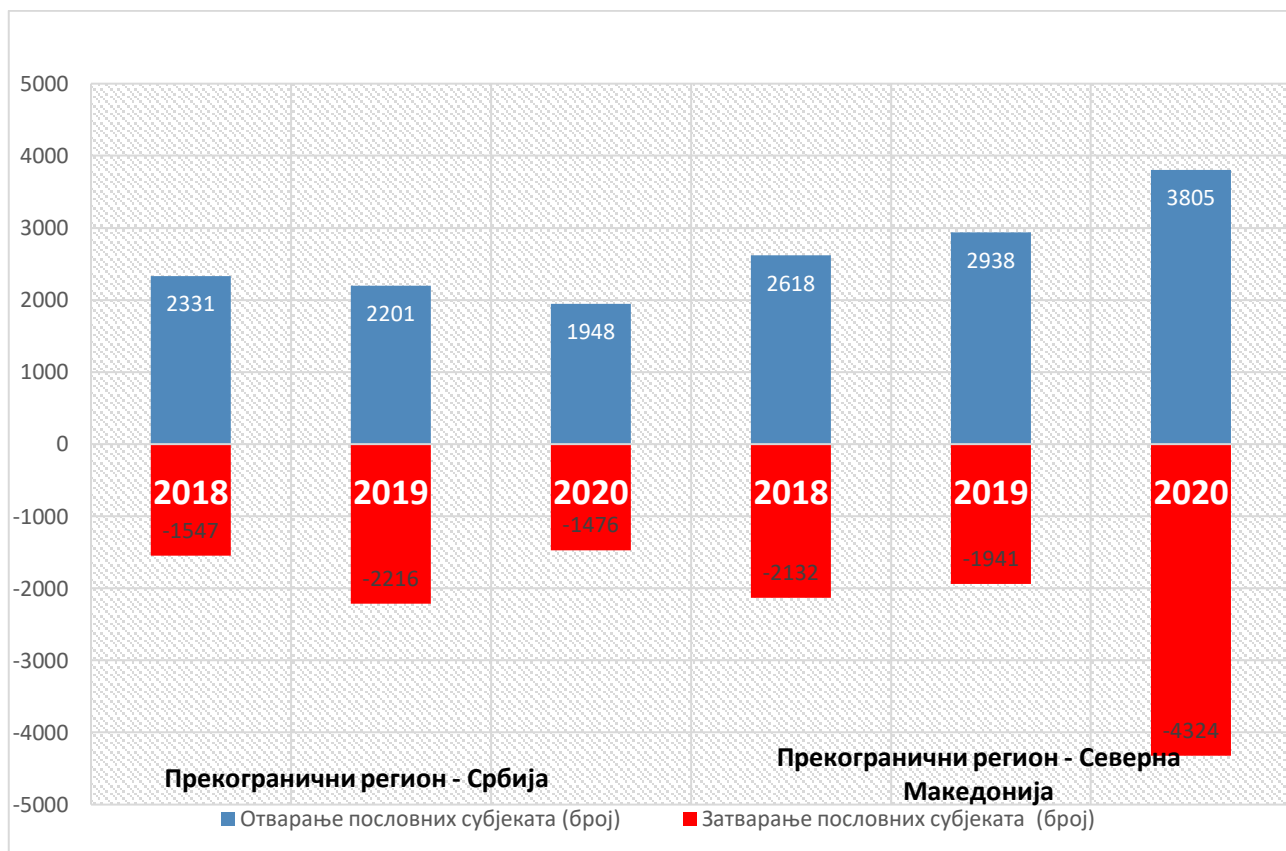
Табела 36. Прекогранични регион Србије и Северне Македоније -Активни привредни субјекти и запосленост по привредним секторима, 2021.

Сектор	Прекогранични регион - Србија				Прекогранични регион - Северна Македонија*			
	Број предузећа	Структура (%)	Број запослених лица	Структура (%)	Број предузећа	Структура (%)	Број запослених лица	Структура (%)
A	321	1,84%	3208	3,42%	231	2,43%	1398	1,45%
B	21	0,12%	842	0,90%	34	0,36%	255	0,26%
C	2992	17,14%	32990	35,15%	1228	12,94%	12761	13,25%
D	54	0,31%	718	0,76%	18	0,19%	2115	2,20%
E	72	0,41%	1976	2,11%	37	0,39%	1664	1,73%
F	2441	13,98%	5576	5,94%	938	9,88%	5963	6,19%
G	3662	20,98%	12292	13,09%	2979	31,38%	18163	18,86%
H	1229	7,04%	3689	3,93%	923	9,72%	5988	6,22%
I	572	3,28%	3002	3,20%	540	5,69%	3415	3,55%
J	102	0,58%	744	0,79%	199	2,10%	4445	4,62%
K	1256	7,19%	815	0,87%	56	0,59%	2751	2,86%
L	41	0,23%	127	0,14%	60	0,63%	622	0,65%
M	1151	6,59%	2521	2,69%	687	7,24%	25223	26,19%
N	478	2,74%	971	1,03%	171	1,80%	4518	4,69%
O	1	0,01%	6020	6,41%	23	0,24%	83	0,09%
P	217	1,24%	8094	8,62%	172	1,81%	786	0,82%
Q	218	1,25%	7206	7,68%	413	4,35%	2755	2,86%
R	467	2,68%	1622	1,73%	150	1,58%	1780	1,85%
S	2162	12,38%	1455	1,55%	634	6,68%	1608	1,67%
Укупно	17457	100,00%	93868	100,00%	9493	100,00%	96293	100,00%
Легенда:								
A	Пољопривреда, шумарство и рибарство				K	Финансијске делатности и делатност осигурања		
B	Рударство				L	Пословање некретнинама		
C	Прерађивачка индустрија				M	Стручне, научне и техничке делатности		
D	Снабдевање електричном енергијом, гасом, паром и климатизација				N	Административне и помоћне услужне делатности		
E	Снабдевање водом; управљање отпадним водама, контролисање процеса уклањања отпада и сличне активности				O	Државна управа и одбрана; обавезно социјално осигурање		
F	Грађевинарство				P	Образовање		
G	Трговина на велико и трговина на мало; поправка моторних возила и мотоцикала				Q	Здравствена и социјална заштита		
H	Саобраћај и складиштење				R	Уметност; забава и рекреација		
I	Услуге смештаја и исхране				S	Остале услужне делатности		
J	Информисање и комуникације				*Подаци се односе на део Скопског региона, односно 10 ЈЛС.			

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>); SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Предузетнички сектор прекограничног региона Србије и Северне Македоније карактеришу уситњеност, велика бројност, и велика нестабилност која се огледа у високој фреквенцији и гашења и оснивања нових предузетничких радњи. У Јабланичкој и Пчињској области забележен је позитиван тренд повећања броја предузетника и он је у 2021.г. у односу на 2016.г. повећан за 18,61%. Са друге стране за исти период евидентирано је смањење броја привредних друштава за 5,97%. Збирно посматрано број привредних друштава и предузетника је повећан за 13,16%. Позитиван тренд је настављен и у 2022.г. када је отворено 1171 нових привредних субјеката, а угашено 947 привредна субјеката. Пословна статистика за период 2018-2022.г. бележи позитиван биланс у броју отворених привредних субјеката. Предузећа у Јабланичкој и Пчињској области имају ниску стопу опстанка у поређењу са другим регионима, само 55.4% у односу на 62.7% колики је просек за Србију. Остварене стопе профитабилности за обе области приближне су националном просеку. Инвестиције у реконструкцију и одржавање су биле од мањег значаја од инвестиција у зграде и објекте.

Графикон 10. Прекогранични регион Србије и Северне Македоније - Пословна демографија 2018-2020.г.

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>); SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>).

Прекогранични регион Северне Македоније забележио је позитиван биланс у броју отворених у односу на број затворених привредних субјеката и он за период 2018-2020 износи +964. Негативи биланс у 2020.г. је последица глобалне кризе условљене пандемијом ковида-19. Позитивни ефекат у оснивању нових привредних субјеката у односу на број на број затворених привредних субјеката забележен је у наредним годинама, тако да нето биланс у 2022.г. износи + 1235. Када се погледа степен предузетништва мерен бројем привредних субјеката на 1000 становника он је за ниво македонске прекограничне области просечно 24 и нижи је од националног просека Северне Македоније. Са друге стране границе у Јабланичкој и Пчињској области евидентирани су следећи индикатори предузетништва: број привредних друштава на 1000 становника износи 8,54; број предузетника на 1000 становника износи 68,75; нето ефекат оснивања нових привредних друштава је 1,17 док је нето ефекат оснивања нових предузетника 1,43 и стопа настанка привредних друштава износи 6,55% а стопа настанка предузетника, 13,99%. Наведени показатељи су мањи од националног просека Србије. Јабланичку и Пчињску област карактеришу низак ниво реализованих инвестиција.

Са друге стране у укупним инвестицијама у основна средства у 2020.г. највеће учешће има регион Скопља са 59,4%, а најмање Североисточни регион са 2,9%. Посматрано по секторима делатности, највеће учешће у реализованим инвестицијама за посматрани период има сектор грађевинарства са 24,04%, затим трговина са 19,25%, прерађивачка индустрија и енергетика са 18,54% као и информисање и комуникација са 8,21%. Сектор пољопривреде учествује са 1,65% у структури реализованих инвестиција. Производне делатности које утичу на економску слику прекограничног подручја су рударство (олово и цинк), прерађивачка индустрија (прехранбена, хемијска и метална индустрија, производња намештаја, текстила) и пољопривреда. Пољопривреда је традиционална економска активност овог подручја, али мала величина пољопривредних газдинстава, старење власника фарми, низак ниво образовања и незаинтересованост младих да остану на фармама су ограничавајући фактори за развој овог сектора. Услови за раст пољопривреде су мање повољни у планинским деловима где доминира сточарство. Највећи део обрадивог земљишта налази се у долинама око Лесковца, Куманова и Скопља где се одвија производња житарица (углавном пшенице и кукуруза) и поврћа (углавном паприке, диња, парадајза, краставаца, купуса, лука, кромпира). У програмском документу прекограничне сарадње и планским документима јединица локане самоуправе из прекограничног региона туризам је препознат као сектор са потенцијалом за развој. Иако се последњих година бележе позитивни трендови у повећању броју посетилаца, прекогранична област је углавном транзитна. Процењује се да је у 2022.г. гранични прелаз Прешево-Табановце у правцу Северне Македоније прошло између 7 и 8 милиона људи. На овом прелазу у 2021.г. забележен је пролаз 618120 путничких превозних средстава и то путничких аутомобила и 9933 аутобуса. У наредној години (2022) дошло је до повећање броја прелаза путничких аутомобила за 25,61% (763924) и аутобуса за 70,42% (16928)⁶⁰. Привлачење и преусмеравање постојећих туристичких и путних токова је изразита потреба како би туристичка понуда прекограничног региона у потпуности валоризова. Расположиви природни и културни ресурси, могућности развоја одрживог туризма и његова симбиоза са другим привредним гранама (пољопривреда/органска пољопривреда) представљају солидну основу за економски развој прекограничног региона. Туризам је виђен као прилика за отварање нових радних места и samozapošljavanja и оснаживање жена и других угрожених група. Истраживање локалних ланаца вредности и повезивање локалне понуде (храна, занати, смештај и друге услуге) је добра основа за стварање одрживих туристичких производа.

⁶⁰ Извор: РЗС. Статистика саобраћаја и телекомуникација - Гранични промет путничких моторних возила и путника за I, II, III и IV квартал 2022.

5.2. Тржиште рада

Тржиште рада прекограничног региона услед нижег нивоа привредних активности карактеришу високе стопе незапослености. Унутар самог прекограничног региона (области у Србији и региони у Северној Македонији) евидентне су разлике у погледу тржишта рада. Када се дистрибуција институција које пружају услуге незапосленим лицима види се да Јабланичку и Пчињску област покривају две филијале НЗС које имају испоставе (организационе јединице) у свим локалним самоуправама. Са друге стране границе АВРСМ има четири центра за запошљавање (Скопље, Кратово, Крива Паланка и Куманово). Ови центри обављају стручне, организационе, административне и друге послове у вези са запошљавањем и осигурањем за случај незапослености и пружају подршку, помоћ и друге услуге учесницима на тржишту рада. Запосленост у прекограничном региону је директно у вези са економским активностима овог подручја као и великим утицајем миграција становништва. Овај утицај на српској страни остварује близина већег регионалног центра Ниша, док је много значајнији утицај на главног града Скопља на македонски део прекограничног региона. Показатељи запослености посматрани у периоду 2019 до 2021.г. у прекограничном подручју Србије показују да укупан број запослених показује тенденцију раста, и да је у 2021.г. повећан у односу на 2019.г. за 9.32%. Број запослених мушкараца је повећан за 3277 док је број запослених жена је повећан за 3799. Број запослених старости 15-29 година у укупној запослености такође показује благи пораст као и број запослених на 1000 становника.

Табела 37. Прекогранични регион Србије - Показатељи запослености, 2019-2021.

№	Индикатор	Јабланичка област			Пчињска област			Прекогранични регион - Србија		
		2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
1	Број запослених, укупно	51941	55481	57773	46617	47602	47863	98558	103083	105636
2	Број запослених, мушкарци	28647	30350	31336	27425	27915	28013	56072	58265	59349
3	Број запослених, жене	23295	25131	26437	19193	19687	19850	42488	44818	46287
4	Број запослених старости 15-29 година у укупној запослености	17,29%	17,62%	17,86%	16,16%	15,80%	15,63%	16,73%	16,71%	16,75%
5	Број запослених на 1000 становника	261	283	299	237	244	248	249	264	274

Извор: SORS. Municipalities and regions. <https://www.stat.gov.rs/>

Према подацима из пописа 2021.г. контингент радно способног становништва у прекограничном региону Северне Македоније износи 287035 лица, од чега 54,43% припада категорији неактивног становништва.

Табела 38. Прекогранични регион Северне Македоније -Показатељи тржишта рада, 2021

№	Индикатор	Североисточни регион	Скопски регион ⁶¹	Прекогранични регион - Северна Македонија
1	Радно способно становништво	127002	160033	287035
2	Укупно неактивно становништво	69206	87048	156254

Извор: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

⁶¹ Подаци се односе на 10 локалних самоуправа из Скопског регионг (Арачиново; Бутел; Чучер Сандево; Ђорде Петров; Илинден; Петровец; Сарај; Сопиште; Студеничани; Зелениково)

Запосленост у правним лицима бележи благи пораст у прекограничном региону Србија у посматраном периоду 2019 – 2021.г. Примећен је благи пад броја предузетника и пад броја запосленх у предузетничким радњама, док је значајан пад уочен код регистрованих индивидуалних пољопривредника (фармери), са 3,06% запосленост је пала на 2,51%. Пораст запослености евидентиран је и у прекограничном региону Северне Македоније, тако да је у 2021.г. достигао број од 96293 лица. Стопа радно способних становника (стопа активности) у прекограничном региону Србије има позитивну тенденцију и у 2021.г. и остварен је раст за 1,40% у односу на 2019.г. Стопа активности српског дела пограничног региона је 2021.г. била за 12,55% мања од националног просека Србије (66,40%). Када је стопа активности у питању прекогранични регион Северне Македоније бележи незнатна колебања у периоду 2019-2021.г. Забележено је да је стопа активности за македонски део прекограничног подручја у 2021.г. нижа за 6,05% у односу на национални просек Северне Македоније (60,50%). Наведени показатељи указују да тржиште радне снаге прекограничног подручја одликује мала искоришћеност расположиве радне снаге.

Табела 39. Прекогранични регион Србије – Показатељи тржишта рада, 2019-2021.г.

№	Индикатор	Јабланичка област			Пчињска област			Прекогранични регион - Србија		
		2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
1	Стопе активности	52,90%	55,10%	57,10%	52,00%	51,60%	50,60%	52,45%	53,35%	53,85%
2	Стопе запослености	55,40%	56,60%	56,60%	40,30%	41,90%	42,10%	47,85%	49,25%	49,35%
3	Стопе незапослености	11,90%	9,80%	8,70%	13,70%	11,10%	9,40%	12,80%	10,45%	9,05%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Нижи степен запослености је карактеристика прекограничног региона а релевантни подаци указују да је нижи од просека Србије и Северне Македоније и далеко испод просека ЕУ. Стопе запослености у прекограничном региону Србије су испод 50% док је национални просек за 2021.г. износио 62.2%. Прекогранични регион Северне Македоније бележи стопу запослености од 40,95% у 2021.г. и она је за 14,15% мања од националног просека Северне Македоније (55,10%) за посматрану годину. Иако регистрована незапосленост у прекограничном региону Србије у периоду Март-Мај 2023 године показује пад у броју незапослених лица за 1548, незапосленост остаје висока. Стопа незапослености у македонском делу прекограничног региона је у 2021.г. била за 9,30% већа од националног просека Северне Македоније (15,80%).

Табела 40. Прекогранични регион Северне Македоније- Показатељи тржишта рада, 2019-2021.

№	Индикатор	Североисточни регион			Скопски регион ⁶²			Прекогранични регион - Северна Македонија		
		2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
1	Стопе активности	55,20%	54,70%	52,90%	53,50%	55,20%	56,00%	54,35%	54,95%	54,45%
2	Стопе запослености	37,00%	37,00%	33,70%	45,60%	47,30%	48,20%	41,30%	42,15%	40,95%
3	Стопе незапослености	33,00%	32,40%	36,30%	14,70%	14,40%	13,90%	23,85%	23,40%	25,10%

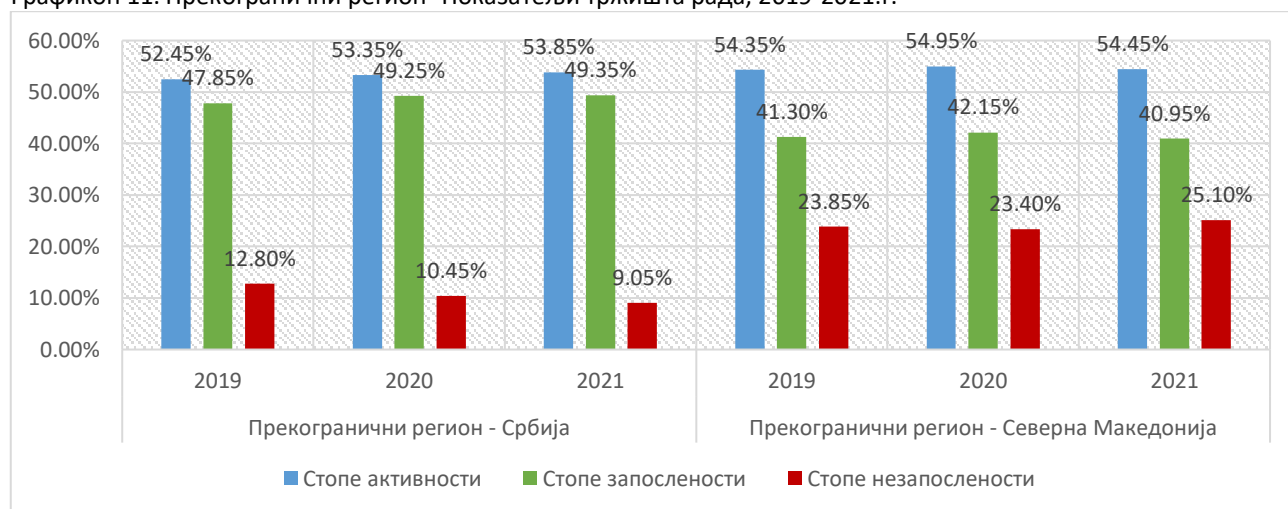
Извор: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Посматрано унутар прекограничног подручја приметне су разлике између Североисточног и Скопског региона. У 2021.г. у Скопском региону забележена је стопа незапослености од 13,90 % код Североисточног региона она износи чак 36,30%. Такође укупна незапосленост у североисточном региону у периоду 2019 до 2021.г. бележи пораст док у Скопском региону бележи пад. Североисточни регион бележи велики раст незапослености мушкараца, стопа незапослености је повећан за 5,1%.

⁶² Подаци се односе на 10 локалних самоуправа из Скопског регионг (Арачиново; Бутел; Чучер Сандево; Гјорде Петров; Илинден; Петровец; Сарај; Сопиште; Студеничани; Зелениково)

У Скопском региону пак, незапосленост мушкараца је повећана за 1,60%. Занимљиво је да је незапосленост жена у Североисточном региону остала иста и у 2019 као и у 2021.г. У Скопском региону је дошло до знатног пада незапослености код жена, и то за чак 4,10% у 2021.г. у односу на 2019.г. Очекивано, стопа незапослености у урбаним подручјима не показује велика колебања у посматраном трогодишњем периоду. У руралним подручјима, укупна стопа незапослености је изузетно велика и оно што је забрињавајуће у Североисточном региону у посматраном периоду показује тренд раста. Највећа стопа незапослености је забележена у руралним подручјима Североисточног региона 2021.г. и износила је 46%. Млади и они који први пут траже посао представљају велики део незапослених. У прекограничном региону млади узраста од 15-34 године чине 34% свих незапослених. Ову ситуацију делимично објашњава недостатак практичних вештина младих људи, али је могуће овај проблем сагледавати и из угла развијености привреде, која очигледно нема довољно капацитета или интерних механизам да апсорбује ову радну снагу. Млади се такође осећају искључено, а 77% њих разматра могућност да напусте прекогранично подручје⁶³. Омладински активизам и омладинска инфраструктура прекограничног подручја представља одличан механизам који може да допринесе побољшању ефеката мера за подршку запошљивости младих. Релативно низак ниво запослености становништва, висока стопа незапослености, висока прикривена незапосленост, ниске зараде и мала мобилност радне снаге одлике су тржишта рада у прекограничном региону. Незапосленост остаје један од највећих проблема прекограничног региона, што доводи до смањења животног стандарда и на крају до депопулације пограничних региона.

Графикон 11. Прекогранични регион -Показатељи тржишта рада, 2019-2021.г.

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>); SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>).

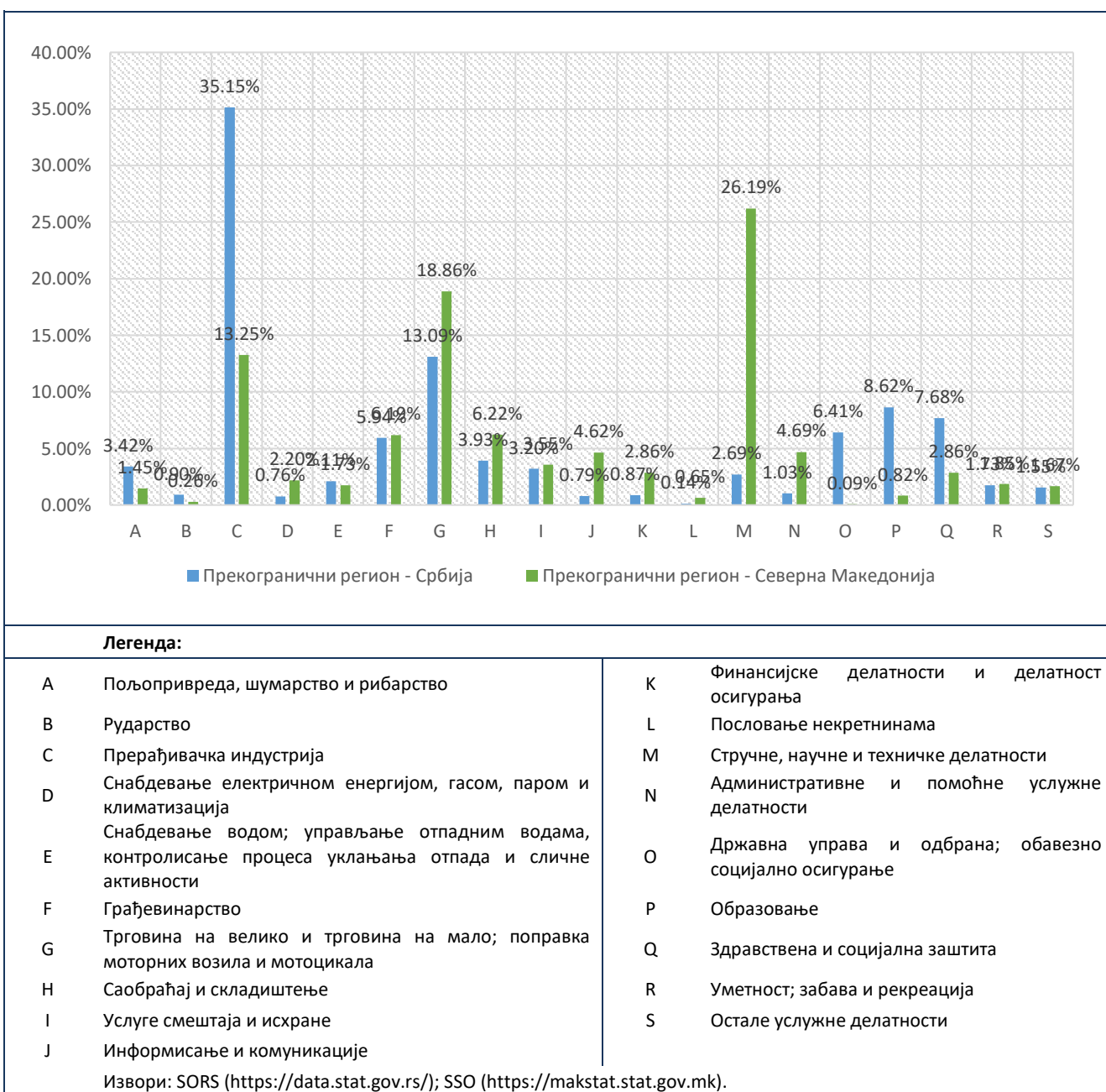
Квалификациона структура незапосленог становништва у прекограничном региону одликује се неуравнотеженошћу. И са једне и друге стране границе највећи број незапослених има непотпуно средње или средње образовање чија стечена знања и вештине не одговарају у потпуности потребама савременог и флексибилног тржишта рада. Према подацима АПР за 2021.г. у прекограничном региону Србије од укупног броја незапослених лица неквалификовани и полу-квалификовани радници чине 40,88% незапослености, потом следе радници са средњом стручном спремом (27%), квалификовани и високо квалификовани радници (22,34%) и на крају радници са вишом и високом стручном спремом (9,78%). У случају прекограничног региона Северне Македоније од укупног броја незапослених лица радници са средњом стручном спремом чине 55,85% док радници са нижим образовањем (основно и ниже средње образовање) учествују са 30,56%. Знато је мање радника са високим образовањем (12,30%). Поновно уравнотежење тржишта радне снаге захтева заједничке напоре свих актера на тржишту рада оријентисану како на страну понуде радне снаге, са циљем да подржи прилагођавање људских ресурса структуралним променама, тако и на страну потражње за радном снагом, са циљем стварања квалитетних и одрживих радних места.

⁶³ Извор: European Commission. Commission implementing decision on the financing of the cross-border cooperation programme Serbia - North Macedonia for 2021-2027. C(2022) 3739 final. Brussels, 2022.

5.3. Запошљивост и прекогранична мобилност

Прекогранична територија има урбано-руралну поделу у смислу густине насељености, запошљавања и доступности услуга. Иако су запосленост и нето зараде раселе у прекограничном региону, њихов темпо раста није пратио националне просеке. У 2021.г. прекогранични регион Србије достигао је 77,81% просечну висину нето зараде по запосленом, у односу на просек Србије, а за исту годину висина остварене просечне нето зараде по запосленом у Североисточном региону износила је 80,50% у односу на просек Северне Македоније. У номиналном износу висине остварених просечних нето зарада у прекограничном региону Србије (436,59 ЕУР по запосленом) и Северне Македоније (453,25 ЕУР по запосленом) су сличне. Запосленост по секторима делатности је такође идентична уз одступања када је реч о прерађивачкој индустрији, трговини и стручно-техничким делатностима. Запосленост у прерађивачкој индустрији на већа је у српском делу прекограничног подручја (35,15%) у односу на македонски део (13,25%) прекограничног региона. Са друге стране прекогранични регион Северне Македоније има већу запосленост у трговини (18,86%) и стручно техничким делатностима (26,19%).

Графикон 12. Прекогранични регион – Запосленост по секторима делатности, 2021.г.

Прекогранични регион Србије и Северне Македоније доживљава друштвене и демографске трансформације. Млађа популација и младе породице крећу се ка урбаним срединама (како унутар Србије/Северне Македоније тако и у иностранству). Становништво стари, а самим тим и пада број активних лица у руралним и удаљеним подручјима и мењају се потребе и социо-економски потенцијали ових подручја. Прекогранични регион карактеришу изразите унутрашње и спољне миграције. Подаци о унутрашњој миграцији Северне Македоније за период 2009 -2019.г. показују да је број лица која су мигрирала унутар земље и релативно мали и да регион Скопља има највеће учешће интерних миграната током целог периода. У Северној Македонији доминантан тип унутрашње миграције је рурално – урбана миграција. За наведени период забележен је негативан миграциони салдо у руралним подручјима који је био 10 пута већи од позитивног миграционог салда у урбаним срединама. Ово потврђује да део оних који су напустили рурална подручја није мигрирао у градове, већ је напустио Северну Македонију. Подаци из последњег пописа (2021 МК) о унутрашњој и спољној миграцији по општинама показују да је број досељених становника (300) двоструко мањи од броја одсељених становника (610) у Североисточном региону, док је у делу Скопског региона који је обухваћен прекограничном сарадњом (ЈЛС), однос досељених (482)/ према броју одсељених (487) приближан. Када се погледа нето миграција оба наведена региона имају негативан миграциони салдо. Правилно је претпоставити да највећи број имиграната одлази у град Скопље или иностранство. У Србији веома су изражене миграције ка урбаним насељима и развијенијим регионима (Регион Београд). Јабланичка и Пчињска област константно се суочавају са одливом становништва. Негативни миграциони салдо бележи свака година у протеклој деценији. Само у периоду 2017-2021.г. са територије обе области отишло је 6384 становника у друге развијене регионе Србије или иностранство. Социо-економски мотиви имају највећи утицај на унутрашње и спољне миграције у прекограничном региону. Незапосленост у комбинацији са нижим нивоом економске и друштвено социјалне активности утиче на животни стандард и квалитет живота и доводи до депопулације прекограничног региона. Подаци о тржишту рада у прекограничном подручју показују да је поред високе стопе незапослености изражена је дугорочна незапосленост. Према подацима НЗС (мај 2023), највећи број незапослених лица (63,88%) у српском делу прекограничног региона налази се на евиденцији незапослених лица дуже од једне године. Забрињавајући податак је да на поменутој евиденцији скоро трећина (27,47%) лица траже посао дуже од 5 година.

Табела 41. Прекогранични регион Србије - Незапослена лица према дужини тражења посла, 2023.

№	Дужина тражења посла	Јабланичка област			Пчињска област		
		Март 2023	Април 2023	Мај 2023	Март 2023	Април 2023	Мај 2023
1	Траже посао краће од 12 месеци	8246	7956	7633	7614	7420	7302
2	Траже посао од 12 до 24 месеца	3499	3246	3135	3492	3268	3187
3	Траже посао од 2 до 5 година	4224	4277	4292	4302	4384	4443
4	Траже посао дуже од 5 година	6682	6581	6580	4842	4785	4781
	Укупно	22651	22060	21640	20250	19857	19713

Извор: NES. Monthly statistical bulletin -Unemployment and employment in the Republic of Serbia number 247, 248 and 249.

Просечна месечна запошљивост у српском делу прекограничног региона износи 2,85% и представља број запослених са евиденције НЗС-а. Када се упореде (НЗС, мај 2023), број ново пријављених лица на евиденцији и број запослених са евиденције види се диспропорција која указује на већи број пријављених лица. Руралне општине у прекограничном региону Северне Македоније суочавају се са континуирано високом стопом незапослености младих (стопа незапослености 18% у руралним подручјима), жена (24% стопа незапослености у руралним подручјима) и дуготрајно незапослених лица (30% од укупног броја незапослених лица).

Стање у погледу људског капитала и вештина не одговара друштвеним и економским потребама прекограничног подручја. Недостатак квалификација и кључних компетенција ограничава запошљивост на послове који нису захтевни у погледу вештина (low skills jobs) и који су ниско профитабилни.

Табела 42. Прекогранични регион Србије - Запошљивост, 2023.

№	Индикатор	Јабланичка област			Пчињска област		
		Март 2023	Април 2023	Мај 2023	Март 2023	Април 2023	Мај 2023
1	Незапослена лица	22651	22060	21640	20250	19857	19713
2	Ново пријављени на евиденцији	1370	1111	1088	1270	997	1103
3	Запослени са евиденције	701	792	768	482	376	516
4	Проценат запошљавања/ Запошљивост %	3,09%	3,59%	3,55%	2,38%	1,89%	2,62%

Извор: NES. Monthly statistical bulletin -Unemployment and employment in the Republic of Serbia number 247, 248 and 249.

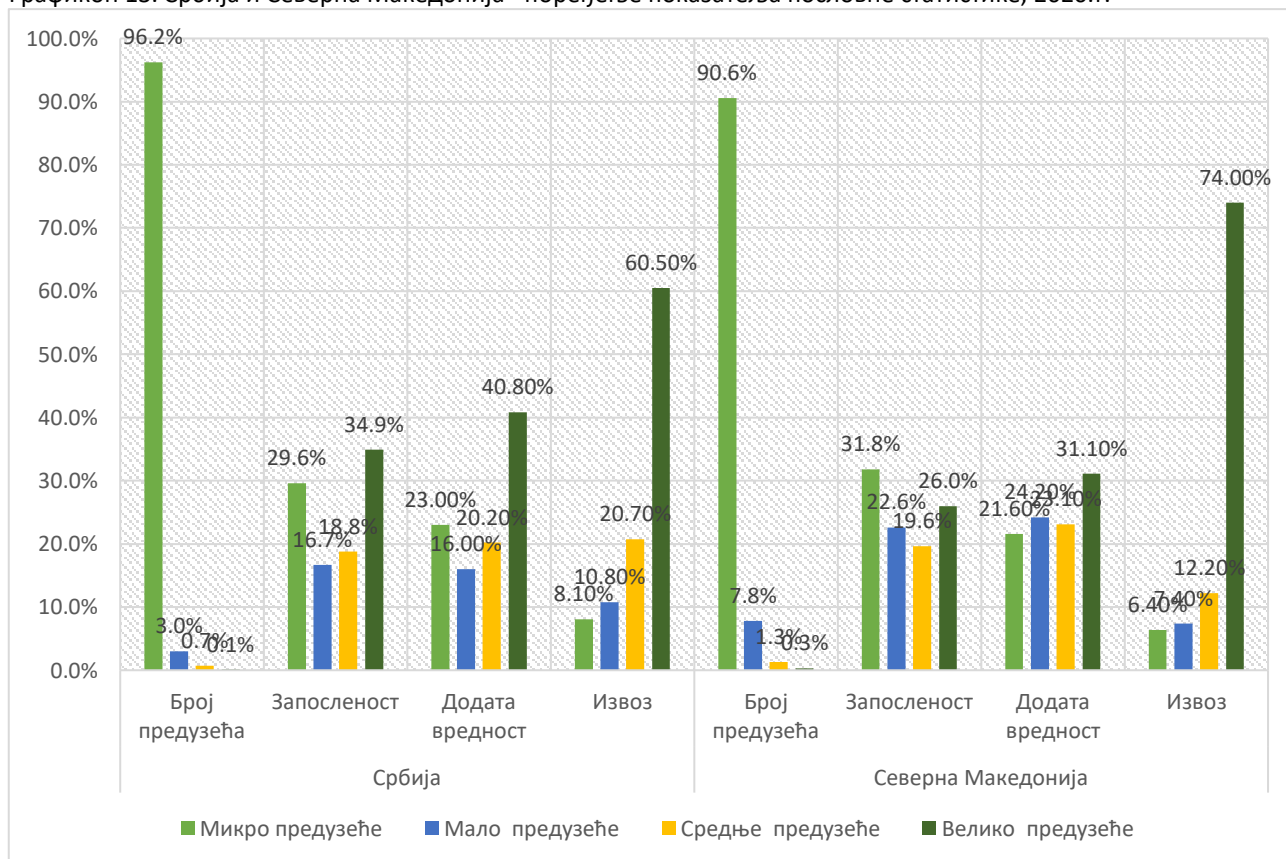
Према извештајима националних служби/агенција за запошљавање Србије и Северне Македоније економије ових земаља се суочавају са потешкоћама у обезбеђивању адекватних кадрова за попуну радних места. Посматрајући потражњу за радном снагом привреда прекограничног региона има потребе за програмерима, инжењерима, фармацеутима, лекарима, машинским, електро и грађевинским техничарима, конобарима, куварима, кројачима, продавцима, браварима, грађевинским радницима, возачима камиона, возач има аутобуса, пекарима, заваривачима, електричарима итд.⁶⁴. На тржишту рада недостају кандидати који поседују практична знања и вештине и имају мотивацију за обављање радних задатака. Мотивација се првенствено односи на понуђеним условима рада (висином зараде, обезбеђеним смештајем, превозом и др). Подаци о тржишту рада показују да се регион суочава са недостатком квалификоване радне снаге и због тога много радних места остају непопуњена. Подаци из спроведеног истраживања показују да привредници прекограничног подручја као највеће препреке приликом запошљавања радника наводе: недостатак одговарајућег образовног профила радника (45,45%), недостатак одговарајућег квалификованог особља/радника (20,45%) док је 25,00% испитаних привредника као препреку навело очекивања потенцијалних кандидата/радника (висина зараде, права, обавезе). Када говоримо о повећању запошљивости позитивна околност је чињеница да чак 78,26% испитаних привредних субјеката планира да повећа број запослених. Са друге стране посматрано, недостатак квалификоване радне снаге је могуће делимично превазићи већом активношћу образовних институција у прекограничном подручју који се баве обуком, преквалификацијом или доквалификацијом радне снаге. У том смислу, мрежа образовних институција у прекограничном подручју која се бави овим питањима захтева значајније интервенције и унапређење. Просторна мобилност радника између два прекогранична региона је изузетно ниска. Низак ниво прекограничне мобилности радне снаге унутар прекограничног региона постоји упркос постојећим законским прописима који омогућавају слободно кретање радне снаге између Србије и Северне Македоније. Обе државе су донеле прописе којима се регулише радна и боравишна дозвола, начини запошљавања страних држављана. Такође обе државе су практично подржале иницијативу "Отворени Балкан".

⁶⁴ Национална служба за запошљавање. Извештај о раду Националне службе за запошљавање за 2022. годину. Београд 2023. Агенција за вработување на Република Северна Македонија. Годишен извештај за 2021 година. Скопје, 2022 година.

6. Компаративна анализа запошљивости и прекограничне мобилности

Економски положај и ниво развијености привреда Србије и Северне Македоније резултат је сложене комбинације и узајамног деловања различитих фактора као што су географски и геополитички положај, природни услови и ресурси. До скора водећу улогу у развоју имали су природни и радни ресурси, док је данас све значајнија улога научно-техничког развоја и међународног тржишта. Србија и Северна Македонија спровode структурне реформе како би створила нова радна места, подстакла економски раст и приближила се европском животном стандарду. Међутим, спор темпо приближавања и значајан јаз у развоју у односу на друге европске земље наставили су да подстичу становништво обе земље да траже запослење и прилике за образовање ван националних оквира. Привредни раст као кључан макроекономски показатељ од ког зависи одрживо повећање животног стандарда становника у протеклих пет показује спор тренд раста. Србија и Северна Македонија да би убрзали економски развој и приближили се ЕУ морају у наредим годинама значајно повећати раст БДП-а и то по годишњој стопи раста од 5%. Привреду Србије и Северне Македоније чине приведени субјекти различите економске снаге, иновационих потенцијала и развојних могућности. Сектор МСПП је главни ослонац привредног развоја обе земље. Највећу запосленост остварује управо овај сектор (65,1% укупне запослености у Србији и 74% укупне запослености у Северној Македонији). У односу на земље Западног Балкана Србија и Северна Македонија унапредиле су оперативно окружење и квалитет услуга подршке за МСПП. Србија и Северна Македонија изградили су добар оквир за пружање услуга подршке пословању. Уведени су различити програми финансијске и нефинансијске подршке за МСПП, са циљем побољшања њихових капацитета и конкурентности као и запошљивости.

Графикон 13. Србија и Северна Македонија - поређење показатеља пословне статистике, 2020.г.

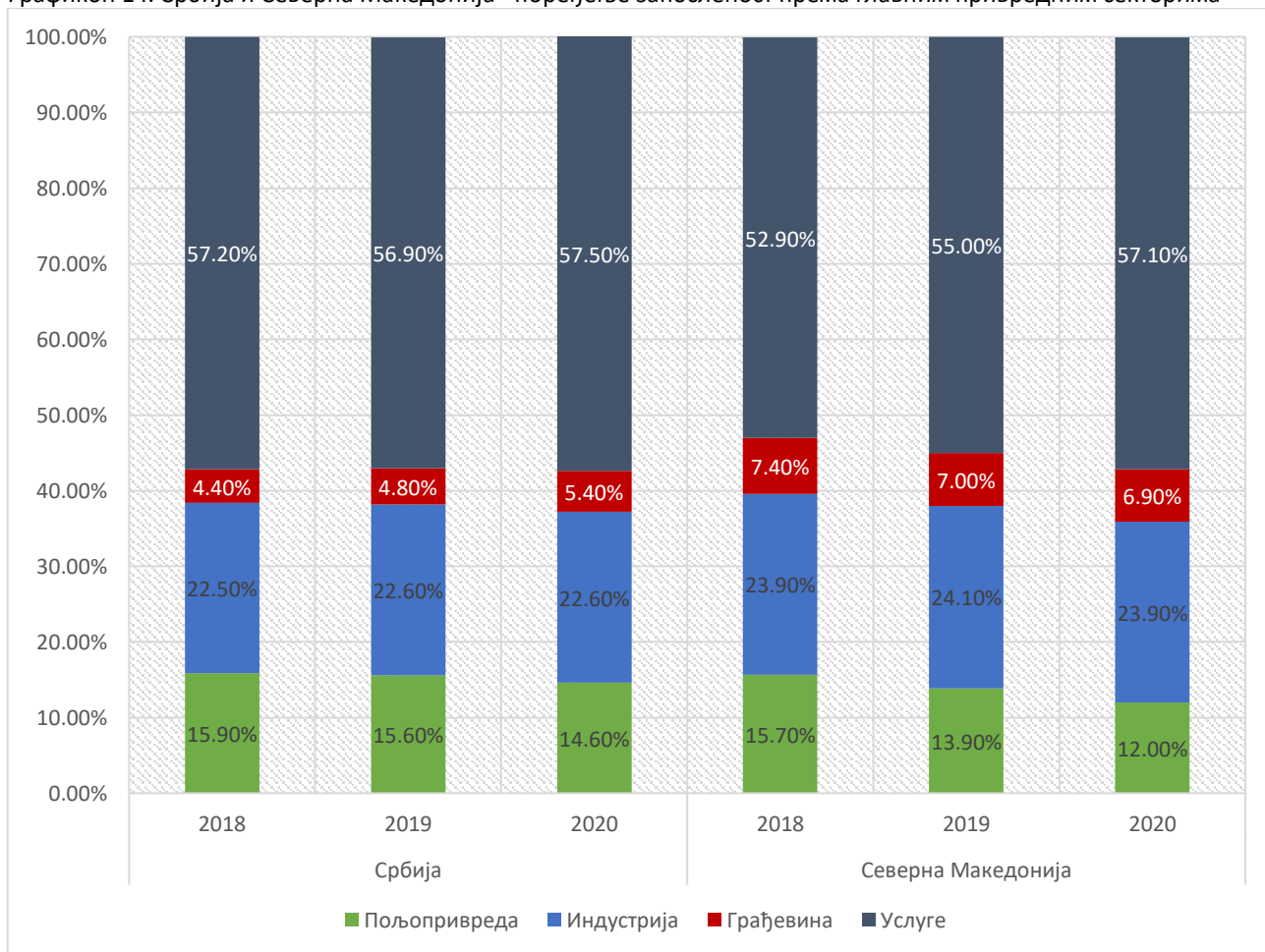
Извор: OECD (2022), SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2022

Предуслов за остваривање одрживог друштвено-економског развоја прекограничног региона је развој привреде, која своју дугорочну конкурентност гради на приватној предузетничкој иницијативи, знању, примени нових технологија и иновативности. Предузетнички сектор у прекограничном региону запошљава највећи број радника. Из перспективе унапређења запошљивости и развоја људских ресурса овом сектору је потребна додатна изградња капацитета и инвестиције.

6.1. Трендови запошљавања

Тржишта рада у Србији и Северној Македонији карактеришу структурна ограничења која ометају економску конкурентност и негативно утичу на запосленост и ниво плата, што заузврат подстиче емиграцију радне снаге. Између 2010. и 2020.г., продуктивност рада је порасла у просеку за само 3%. Раст продуктивности је ограничен недовољним иновацијама и усвајањем технологије. Споро укључивање дигиталних алата и процеса у пословну праксу утиче на продуктивност и конкурентност предузећа. Други фактор који доприноси ниској продуктивности је висок удео неформалне запослености. Процењује се да се стопе неформалне запослености крећу између 12 и 18% у Србији и Северној Македонији. Неформална запосленост је узрок повећане неједнакости и сиромаштва, јер су радници у неформалном сектору склони да имају ниже плате и нису добро покривени системом социјалне заштите у случају да изгубе посао. Запосленост на пословима ниске продуктивности и недостатак квалитетних могућности за запошљавање подстиче намере за емигрирање. Важан фактор у анализи продуктивности рада је запосленост у главним секторима као што су пољопривреда, индустрија, грађевина и услуге. Овако посматрана запосленост истиче разлике између развијених земаља и земаља у развоју. У структури запосленост према главним привредним секторима Србија и Северна Македонија у периоду 2018-2020.г. бележе промене. Обе земље оствариле су у 2020.г. у односу на 2021.г. позитивну промену запослености у сектору услуга (Србија 0,30% / Северна Македонија 4,20%) и негативну промену запослености у сектору пољопривреде (Србија -1,30%/ Северна Македонија -3,70%). За посматрани период у Србији је регистрована позитивна промена за 1,00% у грађевинском сектору и 0,10% у индустрији. С друге стране Северна Македонија бележи негативну промену запослености у сектору у грађевине за -0,50%.

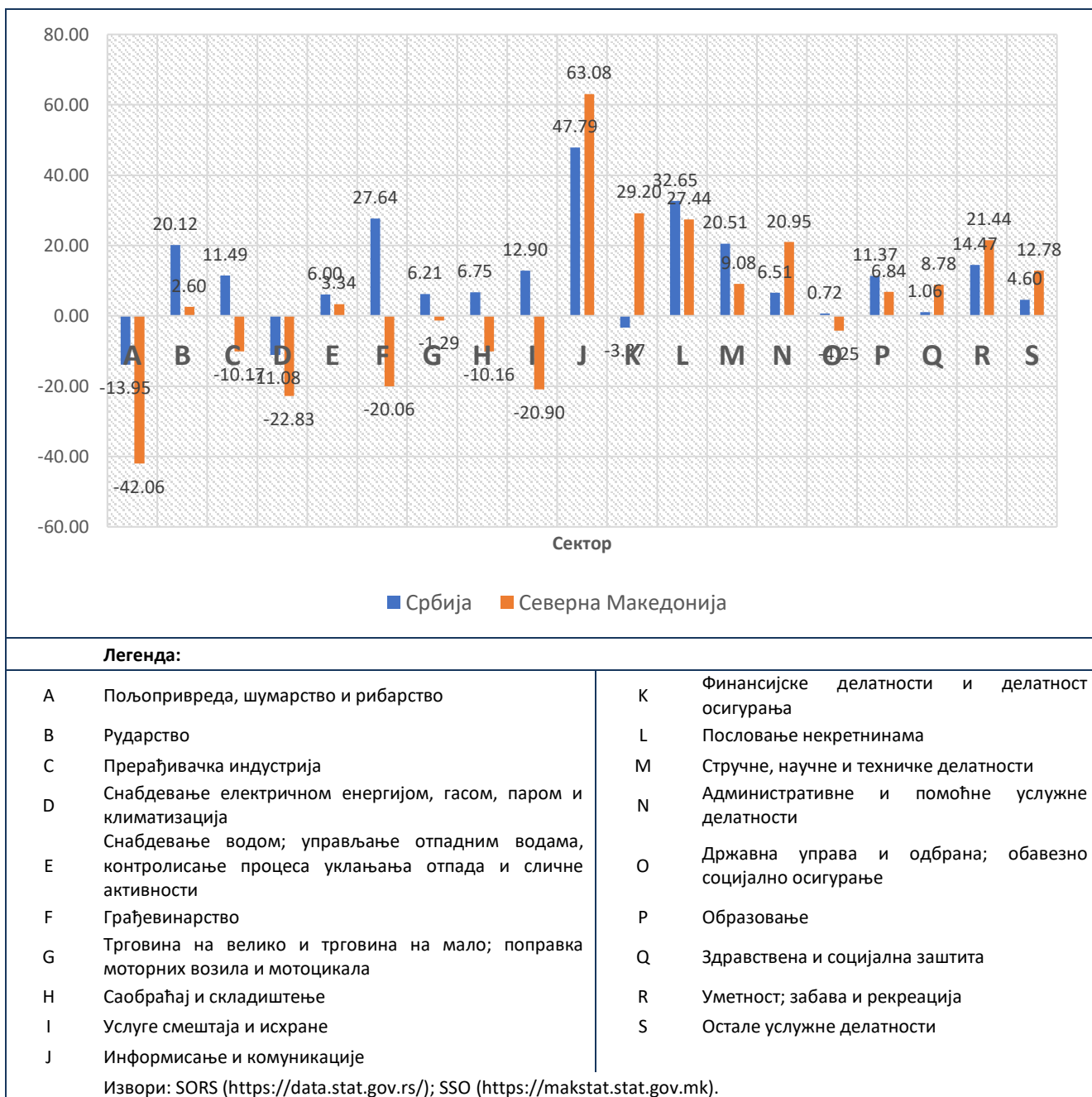
Графикон 14. Србија и Северна Македонија - поређење запосленост према главним привредним секторима

Извори: European Commission. Serbia 2022 Report. European Commission. North Macedonia 2022 Report.

Тржиште радне снаге у Србији и Северној Македонији показује изражене осцилације између понуде и потражње и у директној вези су привредним активностима. У периоду од 2018 до 2022.г. у Србији забележен је позитиван тренд раста запослености и он за наведени период износи просечно 4,93%. Иста тенденција карактерише и македонско тржиште рада за посматрани период, с тим што је просечан раст запослености нешто мањи 1,27%. На ниже забележи раст у Северној Македонији највише утиче номинално смањење броја запослених у 2022.г. за 65951 лица. Изузимајући наведену годину просечан раст запослености је 3,77%. Када је у питању запосленост по секторима у посматраном периоду забележене су промене које су сличне када се упореде Србија и Северна Македонија (графикон испод).

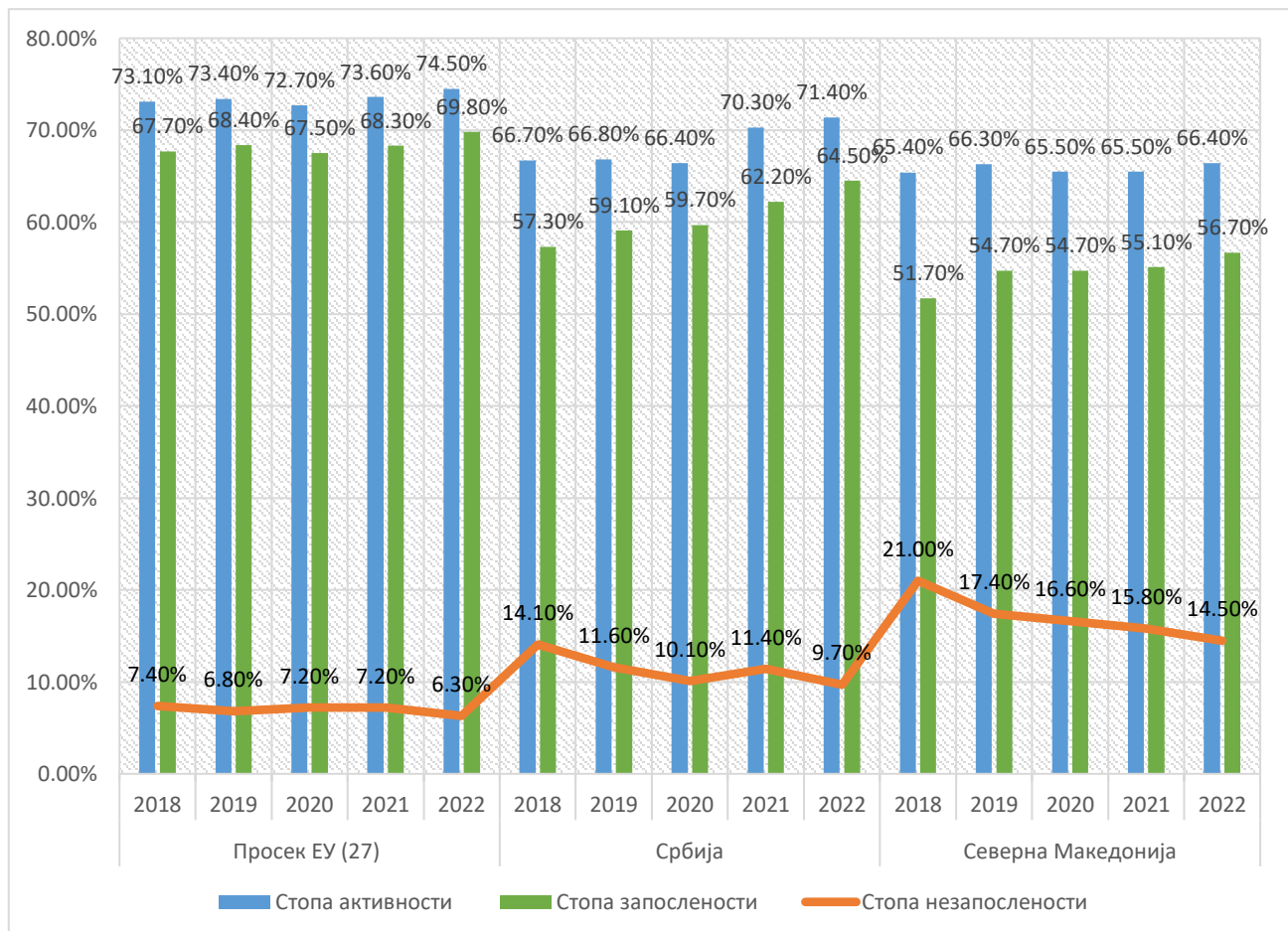
Графикон 15. Србија и Северна Македонија - Кретање запослености према привредним секторима (2022/2018).

Највеће позитивне промене регистроване у сектору услуга поготову у Северној Македонији. Неизражајнији раст забележен је у сектору информисање и комуникације. У овом сектору Северна Македонија евидентира раст од 63,08%, а Србија од 47,79% када се упореде број запослених у 2018 са бројем запослених у 2022. Овај сектор у обе државе годинама поред раста запослености остварује још већи раст додате вредности и извоза.

Поред сектора услуга, сектори који у Србији које бележе повећање запослености су грађевинарство (27,64%), рударство (20,12%) и прерађивачка индустрија (11,49%). Производне делатности у Северној Македонији бележе пад запослености. Највеће смањење запослености је забележено у сектору пољопривреде (Србија -13,95% и Северна Македонија -42,06%) и енергетике (Србија -11,08% Северна Македонија -22,83%). Из наведеног произилази да је квалитет запошљавања повећан је иде у правцу повећања запослености у услужним делатностима као и оним делатностима које се могу окарактерисати као модерне/савремене (попут ИТ сектора и сл.). Кад се погледају основни индикатори стања на тржишту рада (стопа активности, стопа запослености и стопа незапослености) они су за Србију и Северну Македонију, и поред позитивних помака у периоду 2018-2022.г. нижи у односу на просек ЕУ-27.

Графикон 16. Компарација трендова на тржишту рада, 2018-2028.

Извор: Observatory on employment in the Western Balkans (<https://www.esap.online/observatory/home#annually-indicators>)

Генерално посматрано тржиште рада у Србији и Северној Македонији карактерише неусклађеност понуде и тражње, коју додатно погоршавају дисбаланс квалификационе и старосне структуре радне снаге, висока дугорочна незапосленост, висока стопа незапослености младих, стопа незапослености ниско и средње квалификоване радне снаге, значајне разлике између регионалних тржишта рада и слаба мобилност радне снаге. Положај младих на тржишту рада у Србији и Северној Македонији традиционално је лошији у односу на младе у Европској унији. Због нивоа развоја у односу на ЕУ, сасвим је очекивано да млади бележе ниже стопе активности и запослености и вишу стопу незапослености. Јаз на тржишту рада између младог и одраслог становништва у Србији и Северној Македонији знатно је већи него у земљама чланицама ЕУ. Лош положај младих одређен је и квалитетом запослености, и има бројне личне, економске и шире социјалне последице које се односе на различите сфере, као што су одрживи раст, миграције, питања оснивања породице и многе друге.

Анализирајући кључне показатеље тржишта рада за прекогранични регион може се видети да они имају позитивне тенденције, што кореспондира са позитивним кретањима макроекономских показатеља и привреде обе земље. Прекогранични регион у 2021.г. бележи просечну стопу активности од 54,15% и она је повећана за 0,75% у односу на 2019.г. За посматрани период порасла је просечна стопа запослености за 0,57% и смањена стопа незапослености 1,25%. Просечна стопа запослености у 2021.г. је фиксирана на 45,15%, док је просечна стопа незапослености износи 17,08%. Прекогранично подручје Србије бележи повећање стопе активности за 1,4% и стопа запослености за 1,5% док је истовремено пала стопа незапослености за 3,75%. Са друге стране границе, односно у прекограничном подручју Северне Македоније забележен је веома благи раст стопе активности од 0,10% и пораст стопе незапослености за 1,25% и пад запослености за 0,35%. Унутар самог прекограничног региона Северне Македоније постоје знатне разлике. Стопа активности у Североисточном региону се за посматрани период смањила за 2,3% док се у Скопском региону повећала за 2,5%. Близина главног града, тенденције централизације, концентрација нових инвестиција у главном граду и значајне интерне миграције ка главном граду утичу на трендове запошљавања у прекограничном подручју Северне Македоније.

6.2. Прекогранична мобилност

Флексибилно тржиште рада, захтева висок степен мобилности радне снаге како би се запосленост повољно прилагодила променљивим условима потражње. Неефикасна алокација радних ресурса може негативно утицати на дугорочни ниво и стопу раста потенцијалне производње, док на кратак рок, ограничава темпо којим привреда може расти. Прекогранична мобилност односи се на токове радника који се крећу преко националних граница. Због тога слободно кретање радне снаге представља један од централних принципа ЕУ и важна је компонента заокруживања јединственог тржишта⁶⁵. Европска Комисија у годишњем извештају о мобилности радне снаге у оквиру ЕУ за 2022.г наводи да је број прекограничних радника износио 1,7 милиона и да је 46% прекограничних радника било запослено у производњи и грађевинарству у 2021.г. Услужни сектори попут транспорта, трговине и здравствена и социјална заштита запошљавају 30% прекограничних радника. Такође наведени извештај показује да је у периоду 2016-2021.г. дошло до значајног смањења удела мобилних радника са средњим степеном образовања и повећања удела оних са високим нивоом образовања⁶⁶. На основу налаза спроведеног истраживања у просеку 65,22% испитаника не разматра могућности запошљавања радника из суседних земаља. Овај проценат је потпуно разумљив када се има у виду да већина испитаних сматра да су препреке за запошљавање страних радних радника компликоване процедуре и ограничена количина информација о могућностима на тржишту рада суседних држава. Такође, истраживање је показало да 65.22% испитаних није упознато са могућностима запошљавања страних држављана преко иницијативе отвореног Балкана. Анализом резултата истраживања уочено је да знатно већи проценат привредних субјеката из прекограничног региона Северне Македоније разматра могућност запошљавања радника из суседних земаља. Прекогранична мобилност радне снаге и емиграције/имиграције су уско повезане. Већа мобилност радне снаге може имати бројне користи за земљу емиграције и за земљу имиграције. Постоји специфични однос између људског капитала, тржишта рада и миграција. У овом сложенем троуглу емиграција је променљива и уједно највише изазовна за разматрање⁶⁷.

Слика 2 Однос између људског капитала, тржишта рада и миграција

⁶⁵ Извор: Heinz F. and Ward-Warmedinger M. Cross-Border Labour Mobility Within An Enlarged Eu. European Central Bank, 2006

⁶⁶ Извор: European Commission. Annual Report on Intra-EU Labour Mobility 2022. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023

⁶⁷ Извор: Арандаренко М. Национална студија о Србији: Разумевање интеракције између миграције, људског капитала и тржишта рада. European Training Foundation, 2021.

Земље Западног Балкана карактерише смањивање становништва под утицајем ниских стопа наталитета, старења становништва и миграционих токова. Исељавање из региона упорно се наставља од деведесетих година прошлог века и еволуирало је од миграција радне снаге ниским или средњим квалификација, преко редовног спајања породица, до међународне покретљивости студената, а у новије време и до миграција високообразованих лица. Када се погледа миграциона слика Србије и Северне Македоније види се да је она сложена са мешовитим миграционим токовима који укључују емиграцију и повратну миграцију. За грађане Србије и Северне Македоније, основне одреднице унутрашње миграције и емиграције (спољне миграције) се значајно поклапају и одређене су пре свега степеном друштвено-економског развоја на националном и регионалном нивоу. Поред тога, емиграција је значајно обликована традицијом, миграционим мрежама и миграционим политикама земаља пријема. Основна слика о миграционим токовима и карактеристикама миграната указује да Србија и Северна Македонија са својим развојним процесима и потенцијалима не представљају значајне дестинације које привлаче имиграцију због бољих шанси за запошљавање и остваривање повољног економског стандарда, али представљају земље са великом емиграцијом. Последњих година стабилност привреде, отварање нових фабрика, и реализација инфраструктурних пројеката условили су да обе земље постану привлачније имиграцију и прекограничну мобилност радне снаге. За управљање миграцијама на националном нивоу задужена су министарства унутрашњих послова. У њиховом раду им помажу министарство иностраних послова, министарство за рад и запошљавање и институције за запошљавање. За потребе координације активности у Северној Македонији је образована међу-ресорна група за миграциону политику а у Србији координационо тело за праћење токова у области економских миграција.

Табела 43. Институције одговорне за радну миграцију

№	Институције	Одговорност	
		Србија	Северна Македонија
1	Министарство унутрашњих послова	Издаје боравишне дозволе; контролише проток нерегуларних имиграната	- Обавља граничну контролу приликом уласка/изласка лица у/из земље. - Контролише боравак и кретање странаца унутар земље. - Предузима активности на спречавању ирегуларних миграција. - Одговоран за политику азила и реадмисије
2	Министарство иностраних послова	Издаје радне визе преко конзулата Србије у земљи пошљаоца.	Одговоран за визни режим, закључивање уговора са другим државама (слободно кретање лица), учествује у поступку издавања радних дозвола
3	Министарство рада	Израђује нацрт закона о мобилности стране радне снаге. Одговоран за његову имплементацију.	- Влади предлаже годишње квоте за запошљавање странаца. - Учествује у спровођењу политика за азил, миграције и хуманитарну помоћ
4	Национална служба за запошљавање	- Издаје радне дозволе. - Прикупља делимичне податке о радницима имигрантима.	- Издаје радне дозволе странцима - Предлаже годишње квоте радних дозвола Министарству рада и социјалне политике Води статистичку евиденцију о издатим радним дозволама
5	Завод за статистику	Прикупља и систематизује податке о тржишту рада и миграцијама	Прикупља и систематизује податке о тржишту рада и миграцијама

Извор: OECD (2022) Labour Migration in the Western Balkans

Према доступним подацима имигранти из Северне Македоније заузимају удео од 7% укупној имигрантској популацији у Србији⁶⁸. Са друге стране у погледу места порекла имиграната у Северној Македонији (оних са привременим или сталним бораваком), имигранти из Србије у 2019.г. учествују са 12,98%⁶⁹. Према евиденцији НСЗ у Србији је у току 2022.г. укупно издато 35174 дозвола за рад страним држављанима које подразумевају радне дозволе за запошљавање, радне дозволе за упућена лица, радне дозволе за самозапошљавање и радине дозволе за оспособљавање и усавршавање. На евиденцији НСЗ, на дан 31.12.2022. године регистровано је 427152 незапослених лица, од којих је 0,13% странаца⁷⁰. Посматрано према образовној структури странаца који су се налазили на евиденцији НСЗ, највеће учешће чине лица без формалног образовања и лица са завршеном основном школом, укупно 82,37%. Исто је и код лица која су пријављена дуже од 12 месеци, а удео лица ове две категорије је 75,51% од укупног броја. У образовни систем Србије (углавном академске студије) укључено је 2131 странаца на привременом бораваку по основу школовања. Према подацима Агенције за запошљавање Републике Македоније (АВРМ) у периоду 2015 – 2019.г. регистровано је укупно 6616 запослених странаца. У односу на секторе делатности највећи број странаца у обе државе је био запослен у грађевинарству, прерађивачкој индустрији и финансијским услугама.

Табела 44. Запошљавање странаца по секторима (на основу издатих радних дозвола)

№	Сектор	Северна Македонија	Србија
1	Пољопривреда		✓
2	Грађевинарство	✓	✓
3	Трговина	✓	
4	Туризам		✓
5	Прерађивачка индустрија	✓	✓
6	Финансијске услуге и услуге осигурања	✓	✓

Извор: Labour Mobility as a Factor of Development in South-East Europe

Прекогранична мобилност радне снаге односи се на токове радника који се крећу преко националних граница и обично обухвата прекограничне мигранте (мобилне раднике), прекограничне путнике и упућене раднике. Према подацима Централног регистра обавезног социјалног осигурања за 2022. годину, 711 послодаваца из Србије је упутило укупно 7248 запослених лица на привремени рад у 94 земље. Међу упућеним запосленима претежно су запослени у радном односу на одређено време (6076) од чега су 59,04% старости од 41 до 65 година живота. Највише запослених упућено је на привремени рад у СР Немачку (4168), Руску Федерацију (296), Босну и Херцеговину (155), Италију (153), Црну Гору (132), Аустрију (129) и Северну Македонију (114). Национална служба за запошљавање Србије преко постојеће мреже миграционих сервисних центара (Београд, Ниш, Нови Пазар, Нови Сад, Краљево, Крушевац и Бор) пружа мигрантима и потенцијалним мигрантима информације о ризицима ирегуларне миграције, правима миграната, процедурама за добијање виза, радних и боравишних дозвола, могућностима за запошљавање и студирање у иностранству, приступу здравственој заштити и образовању у иностранству и итд. Постојећи подаци о емиграцији указују на значајан одлив становништва из Србије и Северне Македоније према развијенијим земљама ЕУ, Северне Америке, Аустралије и Новог Зеланда. Према подацима Светске Банке миграциони салдо Србије у 2022.г. износи -9999 док за исту годину он у Северној Македонији износи -1000.

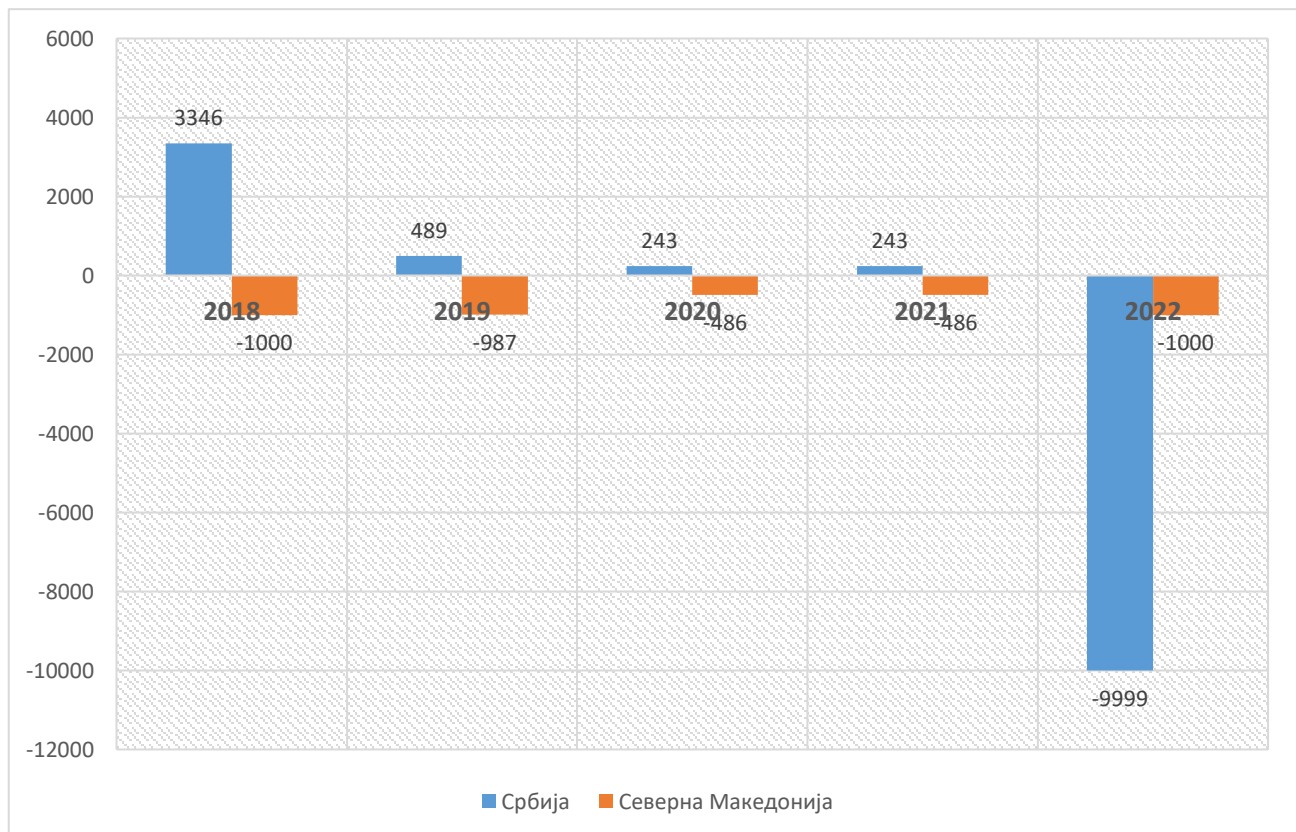
⁶⁸ Извор: Влада Републике Србије. Миграциони профил Републике Србије за 2022 годину.

⁶⁹ Извор: International Organization for Migration (IOM). Migration in North Macedonia - A Country Profile 2021. IOM, Geneva 2022.

⁷⁰ Извор: Влада Републике Србије. Миграциони профил Републике Србије за 2022 годину.

Миграција радне снаге из Србије и Северне Македоније у Европски економски простор и Швајцарску је значајно порасла од 2011. и ОЕЦД процењује да је стопа емиграције из ових земаља порасла је за 10%. Број боравишних дозвола издатих грађанима из Србије и Северне Македоније повећан је за пет пута у 2019.г. у односу на 2011.г. Број међународних студената је порастао за 2,5 пута, док је 2 пута увећана миграција ради спајања породица⁷¹. Према последњем миграционом профилу у току 2020 и 2021.г. укупно је 38371 српских држављана емигрирало⁷². Према проценама УН у периоду од 1990. до 2019.г. је више од 200000 Македонаца отишло у иностранство ради бољег живота, чиме је укупна емиграција достигла 32% укупног становништва. Подаци за обе земље су вероватно већи јер не укључују држављане Србије и Северне Македоније који имају хрватске, мађарске, румунске и бугарске пасоше.

Графикон 17. Србија и Северна Македонија- Нето миграције у периоду 2018. до 2022.г.

Извор: The World Bank Database: World Development Indicators (<https://databank.worldbank.org>)

Парадоксално повећање емиграционих токова ка ЕУ у периоду 2015-2019.г. поклопили су се са сталним растом запослености и растом БДП-а и побољшањем показатеља на тржишту рада и у Србији и Северној Македонији. Узрок је немачка "Уредба о Западном Балкану" из 2016.г. и растући недостатак радне снаге у нове државе чланице ЕУ које имају брз економски раст или којима становништво опада. Српски и македонски радници били су врло расположени да искористе нове пословне могућности брзином којом су се оне појављивале⁷³. Традиционална одредишта за високообразоване мигранте из Србије су англосаксонске земље. Све оне, осим делимично САД, усвојиле су миграционе политике које фаворизују имиграцију високообразованих и дискриминишу имиграцију ниже квалификованих. Европска унија остаје главна дестинација за српске мигранте. Македонски исељеници су углавном младе особе са различитим нивоом образовања.

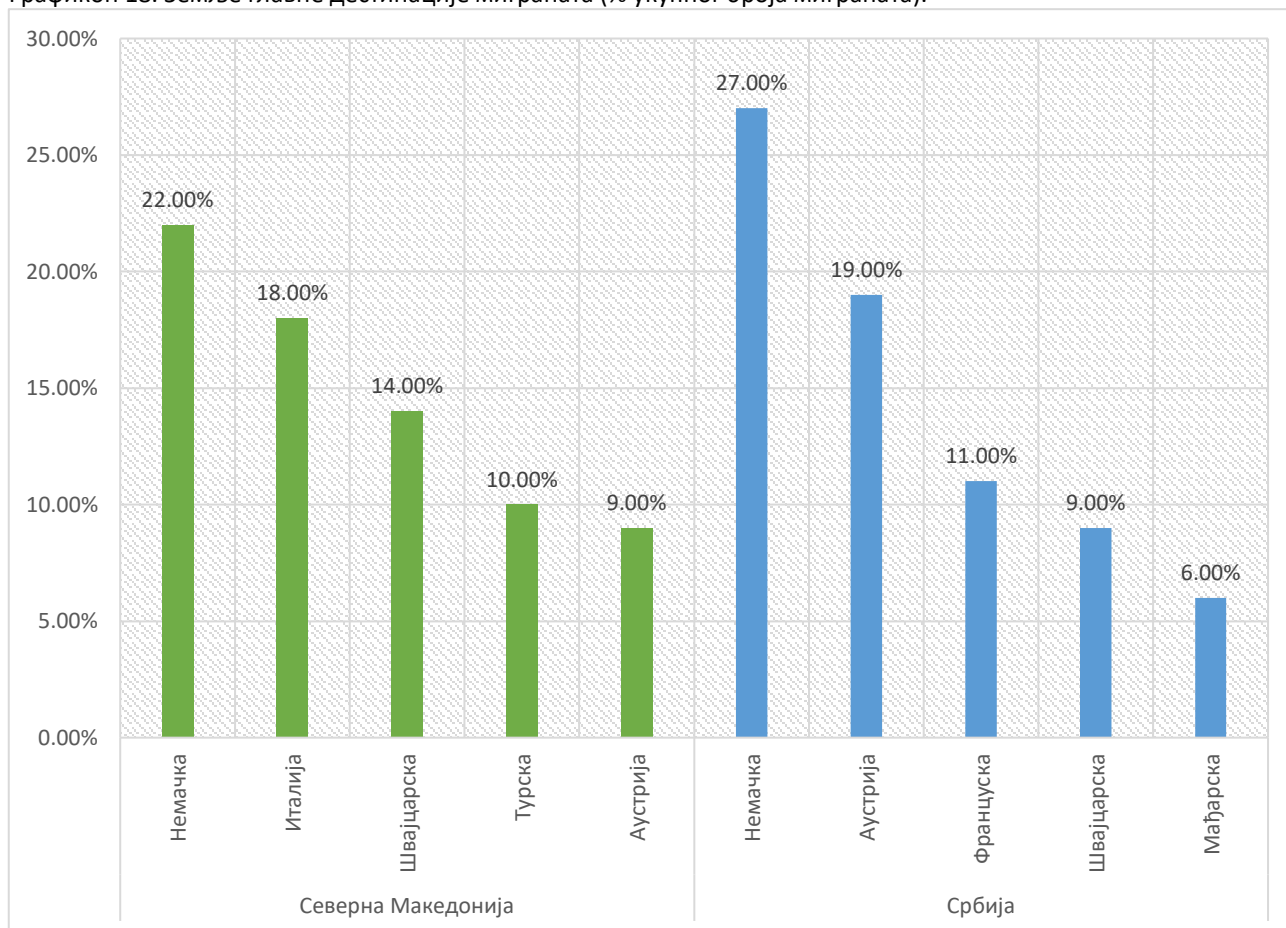
⁷¹ Извор: OECD South East Europe Regional Programme and the OECD International Migration Division. Labour Migration in the Western Balkans: Mapping Patterns, Addressing Challenges and Reaping Benefits. OECD 2022.

⁷² Извор: Влада Републике Србије. Миграциони профил Републике Србије за 2022 годину.

⁷³ Извор: Арандаренко М. Национална студија о Србији: Разумевање интеракције између миграције, људског капитала и тржишта рада. European Training Foundation, 2021

Према истраживању ОЕЦД из 2021.г. главни разлози за пресељења у другу земљу су боље прилике за запошљавање (55,4%), боље образовање (47,7%), боље могућности за сопствени бизнис (33%)⁷⁴. Боље могућности запошљавања су рангиране као други најважнији разлог за емиграцију, после корупције и политичке нестабилности. Боље јавне односно социјалне услуге рангиране су као четврте, бољи здравствени систем као седми, а бољи пензионери системи као девети најважнији разлог за миграцију. Високообразовани емигранти претежно живе у прекоморским земљама као што су САД, Канада и Аустралија, док ниже и средње квалификовани емигранти углавном живе у западноевропским земљама⁷⁵. Немачка има значајну улогу као кључни трговински и инвестициони партнер Србије и Северне Македоније. Број запослених миграната из Србије и Северне Македоније на немачком тржишту рада се значајно повећао у последњој деценији, посебно од 2015.г. и ова економија привлачи апсорбује 20% миграната из обе земље.

Графикон 18. Земље главне дестинације миграната (% укупног броја миграната).

Извор: OECD (2016), Database on Immigrants in OECD and non-OECD Countries

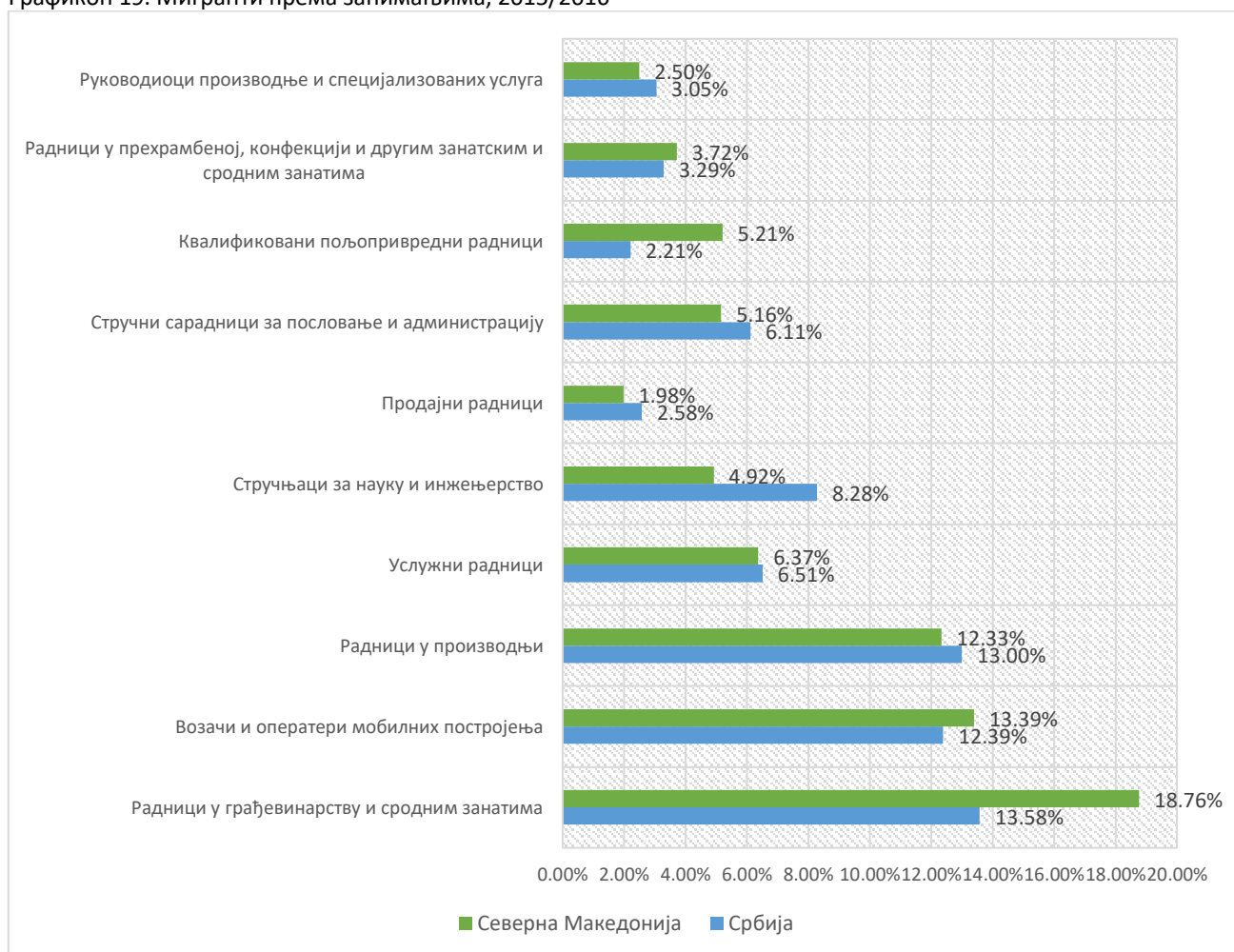
Запосленост миграната из Србије и Северне Македоније у Немачкој је порасла укупно за 11%, а код висококвалификованих радника за 13%. Мигранти на немачком тржишту рада најчешће раде у грађевинарству (19%), прерађивачкој индустрији (14%), услугама (12%), трговини (11%), угоститељству (8%), здравству (8%) и услуге социјалне заштите (8%). Највећи пораст броја запослених забележен је код професионалних и висококвалификованих стручњака. Више од половине свих миграната из Србије и Северне Македоније који су запослени ЕУ био је ангажован на пословима средње квалификације, док је само око једне петине њих било запослено на ниско-квалификованим и око једне петине на пословима са високом квалификацијом.

⁷⁴ Извор: OECD South East Europe Regional Programme and the OECD International Migration Division. Labour Migration in the Western Balkans: Mapping Patterns, Addressing Challenges and Reaping Benefits. OECD 2022.

⁷⁵ Извор: Петрески М. Каква е интеракцијата на миграцијата, човечкиот капитал и пазарот на труд во Северна Македонија. European Training Foundation, 2021.

Према занимањима најтраженији су радници у грађевинарству и сродним занатима (Србија 13,58% и Северна Македонија 18,76%), возачи и оператери мобилних постројења (Србија 12,39% и Северна Македонија 13,39%), радници у производњи (Србија 13,00% и Северна Македонија 12,33%) као и инжењери (Србија 8,28% и Северна Македонија 4,92%). Најчешћи сектори запошљавања мушкараца миграната су грађевинарство и сродни занати, као и послови у производњи, док су жене најчешће запослене као чистачице и помоћнице, радници у продаји, радници за личне услуге и неге и здравствени радници стручни сарадници. Са растућом глобализацијом и даљим интеграцијама унутрашњег тржишта ЕУ, потреба за мобилношћу квалификоване радне снаге је порасла. Ово је посебно случај са инжењерима, који су од кључног значаја и дају највећи допринос иновацијама и економском развоју. Велике корпорације и средња и мала предузећа, као и пружаоци инжењерских услуга све више су укључени у међународне пројекте. Неуједначеност расположивости инжењерског кадра широм Европе, појачавају потражњу за инжењерима који би могли да буду упослени широм земаља чланица ЕУ. Измено и допуном Директиве о професионалним квалификацијама 2013/55/EU Европска унија је направила значајан корак ка редукцији баријера који спречавају мобилност инжењера.

Графикон 19. Мигранти према занимањима, 2015/2016

Извор: Labour Migration in the Western Balkans: Mapping Patterns, Addressing Challenges and Reaping Benefits. OECD 2022

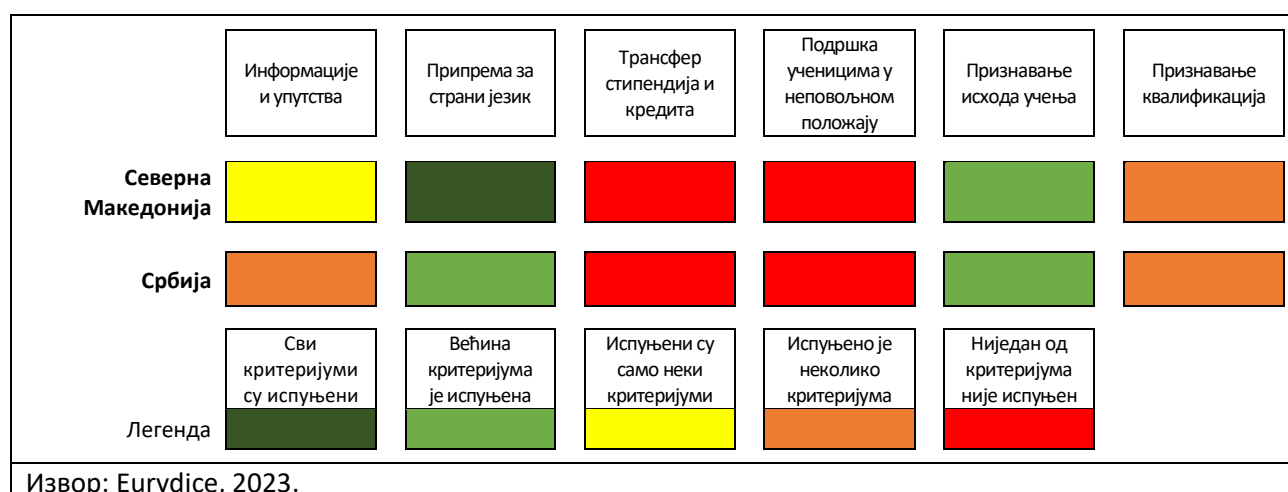
На први поглед чини да српска и македонска привреда пружају неограничену понуду радне снаге, али данас се све више јавља потреба за већим бројем дефицитарних занимања. Недостатак квалификација се среће у производњи (прерада метала, посебно), грађевинарству (захваљујући расту улагања у стамбену изградњу и нискоградњу) и друмском превозу (нпр. возачи камиона). Како српска и македонска привредна друштва постају сличнија онима у другим земљама Централне и Источне Европе, они се све више такмиче за исту врсту квалификованих радника и те сходно томе морају да понуде конкурентне зараде.

Друга кључна група занимања је медицинско особље (медицинске сестре и лекари), чије је главно одредиште током последње деценије била Немачка. Медицински сектор је један од сектора у којем су уочене високе стопе емиграције. У току 2017-2018.г., 2700 српских лекара и 1500 македонских лекара са националним стражом емигрирало је што представља стопу емиграције од око 8%, односно 22%. Са друге стране нису сви мигранти у могућности да нађу посао који одговара њиховим квалификацијама. Прекомерна квалификација, дефинисана као поседовање формалног образовања које је више од онога што је потребно за занимање које се обавља, широко је распрострањена међу мигрантима. Због тога се сваки трећи висококвалификовани мигрант суочава са захтевом за преквалификацију. Ови захтеви су последица језичких баријера и неспособност послодаваца да ефикасно процене квалификације или претходно стечено радно искуство мигранта. Анализа Светске банке, сугерише да је нето миграција за економије земаља западног Балкана током периода 2015-2019.г. довела до значајног губитка вештина, посебно пословних вештина и техничких вештина. У Србији и Северној Македонији овај губитак вештина углавном је утицао на интернет услуге, финансијске услуге, високо образовање, истраживање и међународне односе. Пет главних вештина које су изгубљене биле су стоматологија, генетски инжењеринг, развојни алати, медицина и рехабилитација и веб развој. Поред тога обе државе су изгубиле управљачке и трансверзалне вештине као што су решавање проблема, управљање временом и усмена комуникација. Резултати Балканског пословног барометра и Савета за регионалну сарадњу из 2021.г. показују да у просеку 44% послодаваца Западног Балкана није у могућности да попуни своја слободна радна места због недостатка вештина кандидата, док 37% сматра да је емиграција радне снаге је разлог непопуњених радних места. Према наведеном истраживању у Србији 30% послодаваца, а у Северној Македонији чак 50% послодаваца сматра да није у могућности да попуни своја слободна радна места због недостатка вештина кандидата и да је један од узрока емиграција радне снаге. За Србију, процена трошкова исељавања младих показује да је директно и индиректно изгубљено запослење генерисало годишњи губитак бруто додате вредности од око 2,1% БДП у 2018.г. Слична тенденција је у Северној Македонији јер дошло до раста потражње за стручним знањем и вештинама од стране предузећа, које је донела политика привлачења СДИ, а посебно од стране мултинационалних компанија. Иако се емигранти често сматрају губитком за своју земљу порекла, они такође могу играти важну улогу у подстицању економског развоја у земљи порекла. Према званичним прорачунима, дознаке из иностранства на годишњем нивоу за Северну Македонију износе око 4% БДП-а, а за Србију око 8% БДП. Удео дознака у БДП-у Северне Македоније је већи од просечног удела СДИ и званичне помоћи коју је земља примила у периоду након стицања независности. Релативно висок ниво дознака од 8% БДП за Србију указује на јаке везе између миграната и земље домаћина и указује на то да су мотиви за емиграцију преовлађујуће економске природе. Осим новчаних дознака, искуства и стечене вештине емиграната су од суштинског значаја за повећање конкурентности привреде и привлачење инвестиција. Академска мобилност је важан сегмент интернационализације и односи се на боравак студената или академског особља на другим установама у циљу академског или практичног усавршавања. Притом се превасходно мисли на боравак ван матичне земље који може подразумевати краћи или дужи период, у зависности од тога да ли се ради о програмима размене или пуним програмима који воде до стицања дипломе, односно квалификације. Према доступним подацима у периоду од 2009. до 2019. године, на универзитетима у Северној Македонији дипломирало је укупно 2873 страних лица, од којих је 995 особа стекло магистерије, а 56 доктора наука⁷⁶. Када је реч о одласку у иностранство на студирање за српске студенте главне дестинације су Мађарска (26%), Аустрија (22%), Немачка (12%), Словачка (11%) и Турска (10%), док су за македонске студенте то Америка (46%), Турска (23%), Немачка (13%), Аустрија (6%) и Аустралија (4%). Србија и Северна Македонија имају позитивну нето миграцију када је реч о студентима који образовање стичу у иностранству. Мобилност студената и наставника је значајна за институцију јер доприноси њеној интернационализацији, побољшању квалитета наставе и наставних програма, трансферу знања и вештина и видљивости и конкурентности дате институције. Мобилност у контексту појединца омогућава студентима да стекну трансверзалне вештине и компетенције (комуникационе, језичке, дигиталне, интеркултуралне, аналитичке, истраживачке, организационе и

⁷⁶ Извор: International Organization for Migration (IOM). Migration in North Macedonia - A Country Profile 2021. IOM, Geneva 2022.

др.) од значаја за изградњу каријере и запошљавање. Запосленима мобилност омогућава професионални развој, размену искуства из својих области, дељење примера добрих пракси, упознавање са иновативним педагошким методама и курикулумима и новим методама у организацији рада/наставе и процедурама у интернационалном окружењу. Искуства стечена у иностранству могу бити од користи земљи порекла, ако се мигранти враћају. Европска Комисија је испитивала утицај мобилности на вештине и запошљивост студената, као и на интернационализацију високошколских институција. Резултати истраживања показали да су трансверзалне вештине значајне из перспективе послодаваца. Према овом истраживању 92% послодаваца тражи од кандидата трансверзалне вештине (91%) и релевантно радно искуство (78%), док 64% послодаваца сматра међународно искуство подједнако важним приликом запошљавања. Ово истраживање је показало високу корелацију између квалитета стажирања и исхода који су везани за запошљавање. Значајан број приправника изразио да на запошљавање утиче квалитет и садржај програма стажирања⁷⁷. Србија и Северна Македонија препознали су да мобилност позитивно утиче на образовне системе и образовне институције. Према семафору мобилности за високо образовање за 2022/2023.⁷⁸ главне препреке које стоје на путу слободног кретања студената, научника и наставника у обе земље су трансфер стипендија и кредита, признавање претходних квалификација, доступност и релевантност информација и језичке вештине. На путу испуњења критеријума мобилности Србија и Северна Македонија највише подмакли у погледу припрема за страни језик и признавања исхода образовања. У Србији мобилност је предмет опсежније стратегије развоја образовања или могућности доживотног учења. Овде је акценат стављен првенствено на развоју вештина и компетенција појединаца као и развоју услуга које образовне институције нуде појединцима.

Слика 3 Семафор мобилности за високо образовање, 2022/2023

Мобилност студената је олакшана ЕУ програма мобилности, као што су ЕРАЗМУС+, Централноевропски програм размене за универзитетске студије и Европски регионални мастер програм. Универзитети у Србији и Северној Македонији су били активни у потписивању билатералних и мултилатералних споразума, што је допринело повећању мобилности студената. Програм ЕРАЗМУС+ који је успостављен 2015. омогућио је студентима изван ЕУ да студирају на страним универзитетима у трајању од 3-12 месеци и вероватно је допринео повећању броја међународних студената последњих година. Међународна мобилност омогућава студентима приступ висококвалитетном образовању и кроз трансфер знања изградњу капацитета и јачању људског капитала.

⁷⁷ Извор: Eurodesk. Kako mobilnost mladih u svrhu učenja može povećati njihovu zapošljivost?. Pregled relevantnih europskih istraživanja i podataka o projektima mobilnosti u svrhu učenja i kako oni mogu poboljšati zapošljivosti mladih ljudi. 2015.

⁷⁸ Извор: European Commission / EACEA / Eurydice, 2023. Mobility Scoreboard: Higher education background report 2022/2023. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Прекогранична мобилност у оквиру ЕРАЗМУС+ програма реализује се преко подршке за мобилност појединаца и ЕРАЗМУС за младе предузетнике. Мобилност појединаца је део програма који подржава мобилност ученика, студената, приправника и младих људе да стекну професионално искуство у другој земљи. Мобилност која подстиче запошљавање и предузетништво омогућава обављање праксе у предузећима, истраживачким институтима и организацијама у иностранству. У Србији не постоји посебан правни оквир за прекограничну мобилност младих радника, приправника и предузетника. У Северној Македонији не постоје посебне шеме или програми за подршку младима који раде у иностранству или започињу сопствени бизнис у иностранству. Међутим, Национална агенција за европске образовне програме и мобилност, у оквиру ЕРАЗМУС+ активност кључна акција 1 Мобилност појединаца и има програме за студенте и приправнике у којима они добију почетне стручне обуке. Правни оквир за прекограничну мобилност у Северној Македонији чине Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености и Закон о приватним агенцијама за запошљавање, који регулише и посредовање при запошљавању македонских држављана у иностранству.

6.3. Кључни пословни сектори раста и развоја

Привреде Србије и Северне Македоније су са сличним нивоом економског развоја и достигнутих развојних перформанси. Обе привреде су у протеклој деценији оствариле раст БДП и повећање запослености. Србија је у 2021.г. остварила повећање запослености за 7,80% а Северна Македонија за 4,97%. у односу на 2018.г. У случају Србије ово повећање је још веће у 2022.г. и износи 9,79% у односу на 2018.г. Посматрано на националном нивоу сектори са највећим потенцијалом су они чија је концентрација броја привредних субјеката и чији тренд запошљавања изразито расте. Када се погледа расподела запослености према привредним секторима види се сличност економија јер је највећа запосленост регистрована у сектору прерађивачке индустрије (Србија 22,3% и Северна Македонија 19,8%), трговини (Србија 16,2% и Северна Македонија 15,4%) и грађевинарству (Србија 5,5% и Северна Македонија 6,8%). Ови сектори заузимају централну позицију у односу на друге.

Графикон 20. Запосленост по секторима делатности, 2021.г.

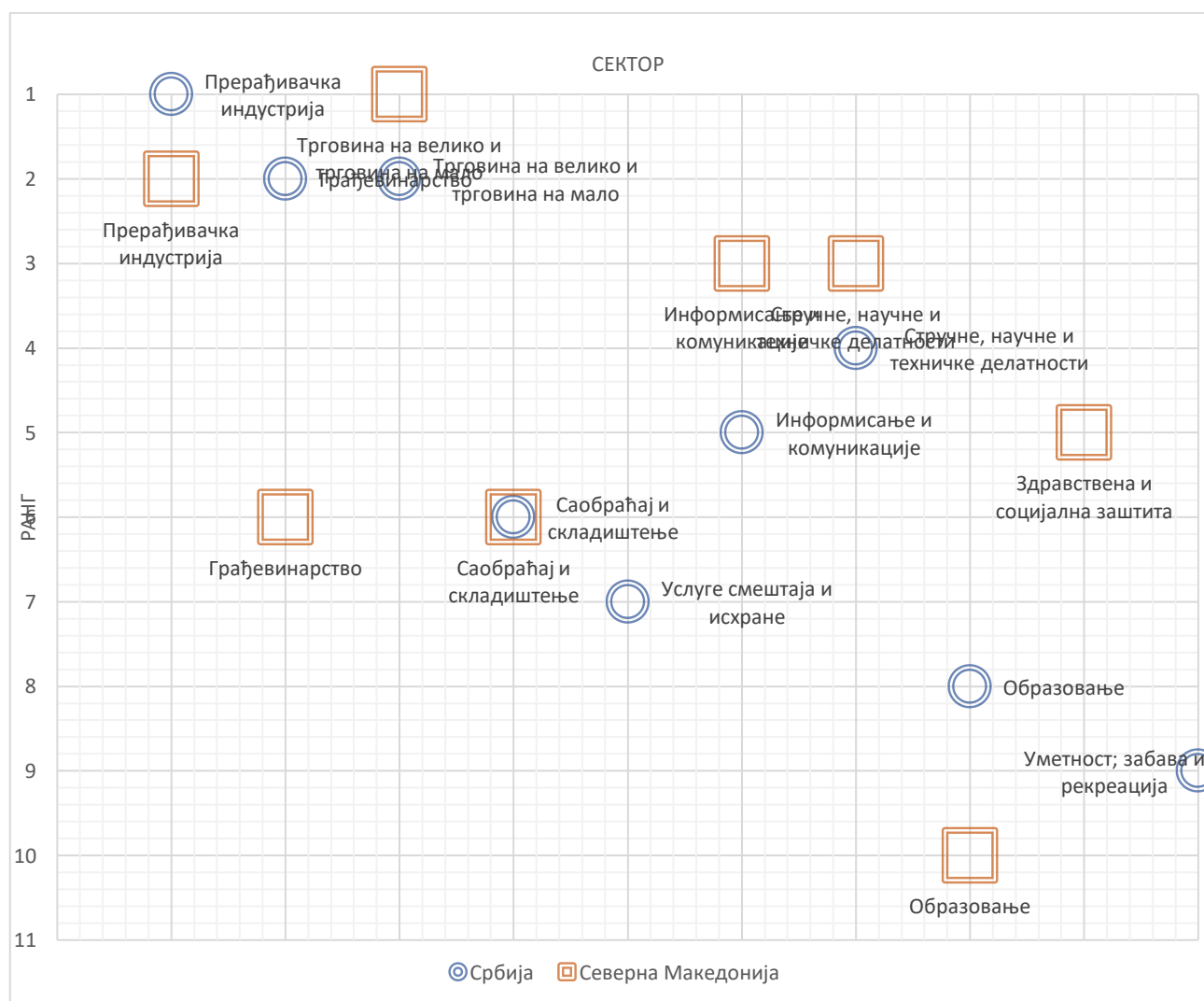
Раст запослености представља способност привреде да увећа број радних места и да креира квалитетна радна места. Број радних места које растући сектор може да креира зависи од величине сектора, брзине његове експанзије и расположиве радне снаге неопходне да тај раст подржи. Када се упреди број запослених по привредним секторима између две временске дистанце може се видети да ли сектор има раст или пад запошљавања. У случају Србије и Северне Македоније мерење раста запослености је извршено поређењем броја запослених по секторима у 2018.г. и 2022.г. Највећи раст запосленост у Србији за посматрани период остварен је у секторима информисање и комуникације (47,79%), пословање некретнинама (32,65%), грађевинарство (27,64%), стручне, научне и техничке делатности (20,51%) и рударство (20,12%). Пад броја запослених регистровано је у сектору пољопривреде (-13,95%) и енергетике (-11,08%). Сличан тренд раста запослености регистрован је и у Северној Македонији. Највећи раст запосленост забележен је у сектору информисање и комуникације (63,08%), финансијске делатности и делатност осигурања (29,20%), пословање некретнинама (27,44%), уметност и рекреација (21,44%) и административне и помоћне услужне делатности (20,95%). Интензиван пад броја запослених остварен је у сектору пољопривреде (-42,06%) и енергетике (-22,83%).

Графикон 21. Раст /пад запослености по привредним секторима (2022/2018)

Кључни пословни сектори раста и развоја одређени су према потенцијалу запошљивости. За ту сврху извршено је рангирање свих сектора према концентрацији (број привредних субјеката у сектору), учешћу сектора у укупној запослености (број запослених лица у сектору у односу на укупну запосленост) и као секторске динамике раста/пада запослености. Компаративна анализа привредних сектора Србије и Северне Македоније показује сличне параметре секторске концентрације привредних субјеката и запослености. Такође сличне су перформансе када је у питању раст/пад запослености по секторима. Извршене секторске анализе и финална рангирања показују да у Србији највећи потенцијал запошљивости имају: 1) прерађивачка индустрија, 2) грађевинарство, 3) трговина, 4) стручне и техничке делатности и 5) информисање и комуникације. Рангирање сектора у Северној Македонији показују да потенцијал запошљивости највише имају сектор прерађивачке индустрије и трговине као и сектор информисања и комуникација и сектор стручне, научне и техничке делатности. Упоредни преглед дат је на графикону испод.

Графикон 22. Србија и Северна Македонија - Потенцијал запошљивости према пословним секторима.

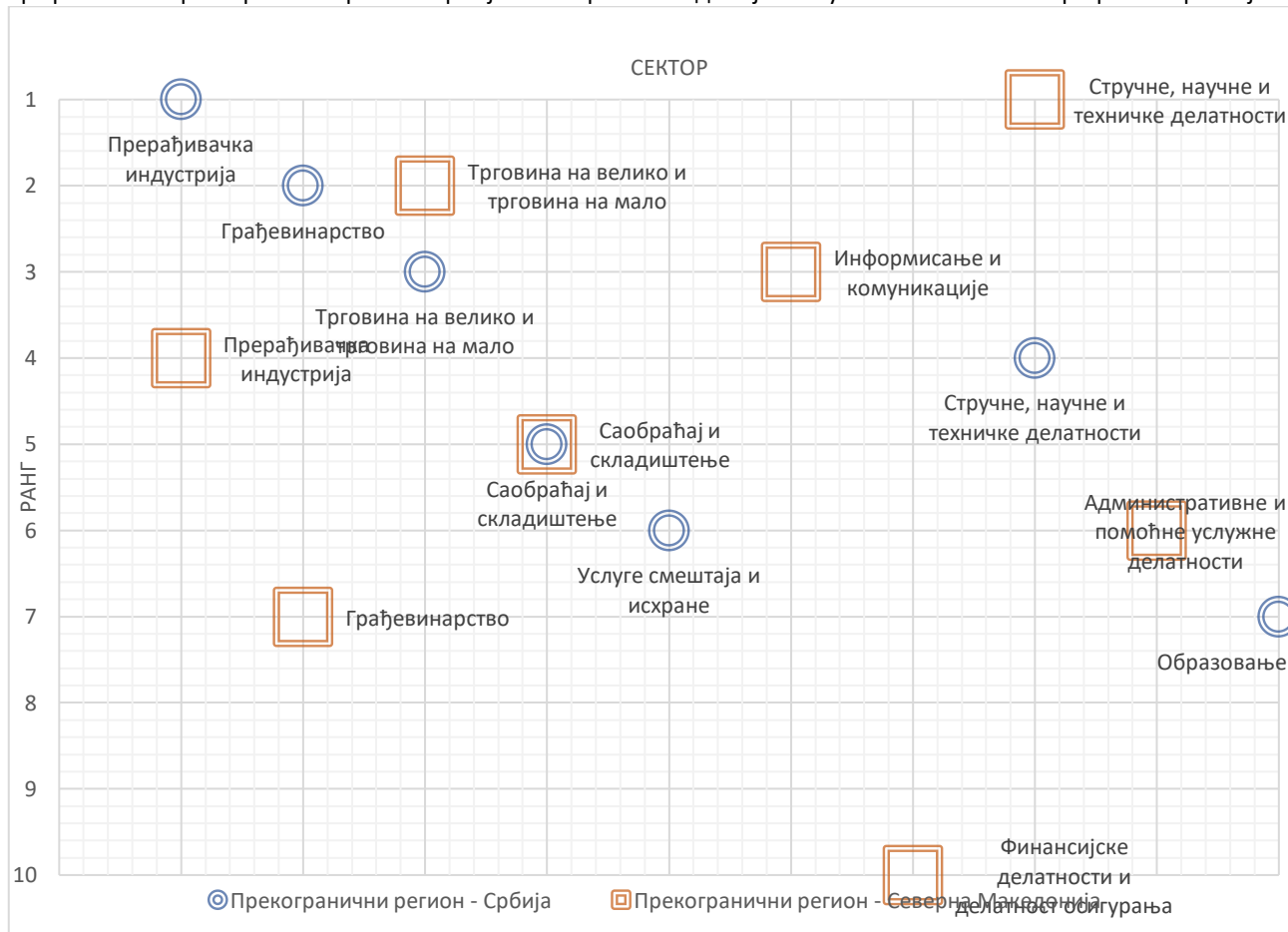

Финална ранг листа привредних сектора у Србији и Северној Македонији

Сличан методолошки концепт примењен је за одређивање кључних пословних сектора раста и развоја у прекограничном региону Србије и Северне Македоније. Потенцијал запошљивости одређен је за референтну годину (2021.г.) за коју су постојали подаци о броју привредних субјеката и броју запослених по секторима са обе стране границе. Прекогранични регион Србије и Северне Македоније обухвата Јабланичку и Пчињску област у Србији и Североисточни регион и део Скопског региона који покрива територију 10 локалних самоуправа/општина које су укључене у прекограничну сарадњу.

Наведени индикатори су одређени на области/региона и нивоу општина и њиховом агрегацијом за ниво прекограничног региона Србије и прекограничног региона Северне Македоније. Рангирање сектора извршено је према концентрацији (број привредних субјеката у сектору), учешћу сектора у укупној запослености у прекограничном региону Србије или Северне Македоније. Секторска динамика раста/пада запослености преузета је са националног нивоа Србије и Северне Македоније јер не постоји релевантна временска серија која обухвата кретање запослености по секторима за ниво општина. Компаративна анализа привредних сектор према описаном методолошком оквиру показује да у прекограничном региону Србије највећи запошљивост имају: 1) прерађивачка индустрија; 2) грађевинарство; 3) трговина на велико и трговина на мало; 4) стручне, научне и техничке делатности; 5) саобраћај и складиштење; 6) услуге смештаја и исхране; 7) образовање; 8) уметност и рекреација; 9) здравствена и социјална заштита; 10) остале услужне делатности; 11) информисање и комуникације. Редослед рангирања привредних сектора у прекограничном региону Северној Македоније је следећи: 1) стручне, научне и техничке делатности; 2) трговина на велико и трговина на мало; 3) информисање и комуникације; 4) прерађивачка индустрија; 5) саобраћај и складиштење; 6) административне и помоћне услужне делатности; 7) грађевинарство; 8) здравствена и социјална заштита; 9) остале услужне делатности; 10) финансијске делатности и делатност осигурања.

Графикон 23. Прекогранични регион Србије и Северне Македоније - Кључни пословни сектори раста и развоја

Финална ранг листа привредних сектора у прекограничном региону Србије и Северној Македоније

Привредни сектори у прекограничном региону Србије и Северној Македоније који се поклапају са обе стране границе и који имају највећи потенцијал за раст запослености и развој су прерађивачка индустрија, грађевинарство, трговина и стручне, научне и техничке делатности. За идентификоване секторе треба планирати развојне мере подршке као и конкретне активности које омогућавају повећање запошљивости и прекограничне мобилности радника имајући у виду да су поједини сектори развијенији на једној или другој страни. Другим речима сектори који се не поклапају а развијенији у једном делу прекограничног региона могу бити покретач запошљивости и прекограничне мобилности радника.

6.4. Кључни актери

Тржиште радне снаге у Србији и Северној Македонији одређено је понудом и потражњом радне снаге и утицајем институција које доприносе организацији овог тржишта. Уравнотежење тржишта рада на страни понуде захтева прилагођавање људских ресурса променама, а на страни потражње стварање услова за нове инвестиције. Поред приведе (послодавци) и радне снаге (запослени/незапослени) веома битни актери су организације подршке. Подршку запошљивости у прекограничном региону обављају различите институције и организације. Неке од њих су директно укључе у посредовању запошљавања и самозапошљавању а неке индиректно путем развоја пословања. Ове институције и организације мапирање су у табели испод.

Табела 45. Прекогранични регион Србије и Северне Македоније - Кључни актери на пољу запошљавања

Кључни актери	Прекогранични регион - Србија	Прекогранични регион - Северна Македонија
Службе за запошљавање	НЗС филијала Лесковац и филијала Врање са организационим јединицама Лесковац, Лебане, Власотинце, Бојник, Медвеђа, Црна трава (у оснивању), Врање, Владичин Хан, Бујановац, Трговиште, Прешево, Сурдулица и Босилеград	АВРМ - Центар за запошљавање Скопље, Куманово, Кратово и Крива Паланка.
Јединице локалне самоуправе	Град Лесковац, град Врање и општине Бојник, Власотинце, Лебане, Медвеђа, Црна Трава, Босилеград, Бујановац, Владичин Хан, Прешево, Сурдулица и Трговиште	Град Куманово и општине Кратово, Липково, Старо Нагоричане, Ранковце, Крива Паланка, Арачиново, Чучер Сандево, Илинден, Петровец, Сопиште, Студеничани и Зелениково и три општине града Скопља (Бутел, Гјорче Петров и Сарај).
Високошколске образовне институције	Државни факултети: Технолошки факултет у Лесковцу и Академија струковних студија Јужна Србија. Приватни факултети- испоставе: Алфа БК Универзитет, Београд; Универзитет Привредна академија, Нови Сад; Универзитет Унион, Београд; Универзитет Едуконс, Нови Сад и Универзитет Унион - Никола Тесла, Београд.	Приватна високо-образовна установа "Евро Колеџ" – Куманово
Образовање одраслих	Техничка школа Власотинце; Народни универзитет Врање; Техничка школа "Раде Металац" Лесковац и Пољопривредно шумарска школа "Јосиф Панчић" Сурдулица	Средња стручна школа "Киро Бурназ" Куманово, Средња стручна школа "Ѓорче Петров" Крива Паланка и Средња стручна школа "Наџе Буѓони" Куманово
Привредне Коморе	Регионална привредна комора Лесковац са подружницом Врање.	Привредна комора (Стопанската Комора на Македонија) регионално седиште у Куманову
Развојне Агенције	Центар за развој Јабланичког и Пчињског округа Лесковац и ВЕЕДА Врање.	Центар за развој Североисточног планског региона и Центар за развој Скопског планског региона.
Бизнис инкубатори	Бизнис Инкубатор Врање	

Кључни актери	Прекогранични регион - Србија	Прекогранични регион - Северна Македонија
Друге организације подршке	Унија послодаваца Лесковца	Фондација за развој малих и средњих предузећа-Куманово

Резултати квалитативног истраживања показују да кључни актери из приватног, јавног, образованог и невладиног сектора у прекограничном региону остварују добру сарадњу (50,98% испитаника). Евидентан је простор за унапређење сарадње на пољу повећања запошљивости између поменутих актера и треба га искористити путем заједничких пројеката.

6.5. Актуелни програми запошљавања на националном и локалном нивоу

Подршка запошљавању и самозапошљавању се Србији и у Северној Македонији пружа се кроз финансијску и нефинансијску подршку на националном и локалном нивоу. Финансијска подршка обухвата програме и мере релевантних институција и организација приказаних наставку, које директно помажу запошљавање и самозапошљавање или пружају индиректну подршку повећању запошљавања кроз програме који подржавају раст развој привредних субјеката. Програми нефинансијске подршке представљају комбинацију саветодавних услуга, обука и менторинга.

Табела 46. Актуелни програми и подстицаји у Србији

Институција/Организација	Програми	Лик
Национална служба за запошљавање	• Субвенције за запошљавање. • Програм приправника са средњим и високим образовањем. • Програм "Моја прва плата". • Програм стручне праксе. • Финансирање обука за незапослене на захтев послодаваца • Финансирање обука за запослене на захтев послодаваца • Субвенције за подршку особама са инвалидитетом. • Субвенција зараде особа са инвалидитетом.	https://nsz.gov.rs/
Развојна агенција Србије	• Субвенције за инвестиције по Закону о улагањима. • Бесповратна средства за набавку опреме за ММСП.	http://ras.gov.rs/
Фонд за развој Републике Србије	• Програм подстицања предузетништва кроз развојне пројекте. • Програм подстицања развоја предузетништва кроз финансијску подршку за почетнике у пословању. • Кредити за трајна обртна средства • Кредити за опоравак и развој. • Инвестициони кредити,	https://fondzarazvoj.gov.rs/
Филмски центар Србије	• Субвенције за аудио - визуелно дело	https://www.fcs.rs/
Фонд за иновациону делатности	• Програм трансфера технологије. • Програм Катапулт. • Програм раног развоја • Програм суфинансирања иновација. • Програм подршке раду иновационих STARTUP центара.	http://inovacionifond.rs/
Кабинет министра за иновације и технолошки развој	• Програм подршке раду регионалних STARTUP и SMART центара.	
Министарство привреде Србије	• Програм подршке развоју предузетништва	https://preduzetnistvo.gov.rs/programi-podrske/

Оквир политике запошљавања у Северној Македонији дефинисан је Програмом Владе Северне Македоније и Ревидираним програмом реформи запошљавања и социјалне политике. Оперативним и акционим плановима за запошљавање утврђене су мере на годишњем нивоу. Национална интенција је да се повећа запошљивост као и да се повећа обухват Рома активним мерама запошљавања и услуга увођењем квоте од 5% за обухват Рома.

Табела 47. Актуелни програми и подстицаји у Северној Македонији

Институција/Организација	Програми	Лик
Агенција за запошљавање Републике Северне Македоније (ABPM)	• Подршка самозапошљавању. • Подршка отварању нових радних места. • Додатно образовање и обука. • Обуке за развој дигиталних вештина • Стручна пракса. • Програм радног ангажовања. • Социјалне услуге. • Подршка отварању нових радних места кроз зелене инвестиције. • Исплата омладинског додатка. • Друга шанса (пилот мера).	https://av.gov.mk/programi-za-vrabetuvanje.nspk
Министарство економије	• Финансијска подршка женском предузетништву у туризму. • Субвенције у туристичке сврхе сеоским домаћинствима на селу. • Финансијска подршку активном туризму • Субвенционисање женског предузетништва за дигитализацију пословних процеса. • Субвенционисање МСПП. • Субвенционисање занатлија • Подршка повећању конкурентности привредних субјеката из прерађивачке индустрије - развој привредног субјекта, развој производа и развој тржишта • Суфинансирање пројеката развоја и промоције предузетништва и занатства, као и програмских активности мрежа пословних анђела	https://www.economy.gov.mk/
Фонд за иновације и технолошки развој	• Суфинансирање грантове за новооснована привредна друштва "START-UP" и "SPIN-OFF" • Суфинансирање грантова за технолошки развој за убрзани привредни раст • Дигиталном трансформацијом до иновације • Грантови за технолошки развој за убрзани привредни раст • Суфинансирање грантови за комерцијализацију иновација по редовним процедурама за комерцијализацију иновација	https://fitr.mk/
Агенција за страна улагања и промоцију извоза	• Подршка за самозапошљавању (предузетништво) • Ваучерски систем саветовања • Стандардизоване услуге менторства • Инфо пулт	https://investnorthmacedonia.gov.mk/mk/

Локални програм или план за запошљавање поседује 90,91% ЈЛС у српском делу прекограничног региона. Насупрот томе само 14,29% ЈЛС има усвојен план запошљавања у македонском делу прекограничног региона. На локалном нивоу у прекограничном региону Србије питањима запошљавања углавном се бави локални савет за запошљавање. Ово теле забележено је код 81,82% ЈЛС које су учествовале у истраживању. У надлежност савета за запошљавање спада припрема програма или плана запошљавања, односно локалног акционог плана запошљавања. Он се доноси на годишњем нивоу и обухвата низ мера које се финансирају из буџета ЈЛС-а. Када је локални ниво упитању у оквиру македонског дела прекограничног подручја је пракса је другачија. Овде је подршка запошљавању пројектно оријентисана. ЈЛС са обе стране границе истичу да је глави проблем за већу подршку запошљавања недостатак средстава за реализацију локалних мера (30,77%). У македонском делу прекограничног подручја код већине ЈЛС које су учествовале у истраживању недостатак људских и техничких ресурса за припрему и реализацију планова и мера за запошљавање представља значајно ограничење. Већина ЈЛС у прекограничном региону сматра да подршка отварању нових радних места/субвенције за запошљавање (41,39%) имају најбољу ефикасност и ефективност у погледу запошљавања. Потом следе стручна пракса/ приправништво (31,03%), стицање практичних знања/стручно оспособљавање (13,79%) и на крају јавни радови/социјалне услуге у заједници (13,78%).

7. Јачање запошљивости и прекограничне мобилности у прекограничном подручју

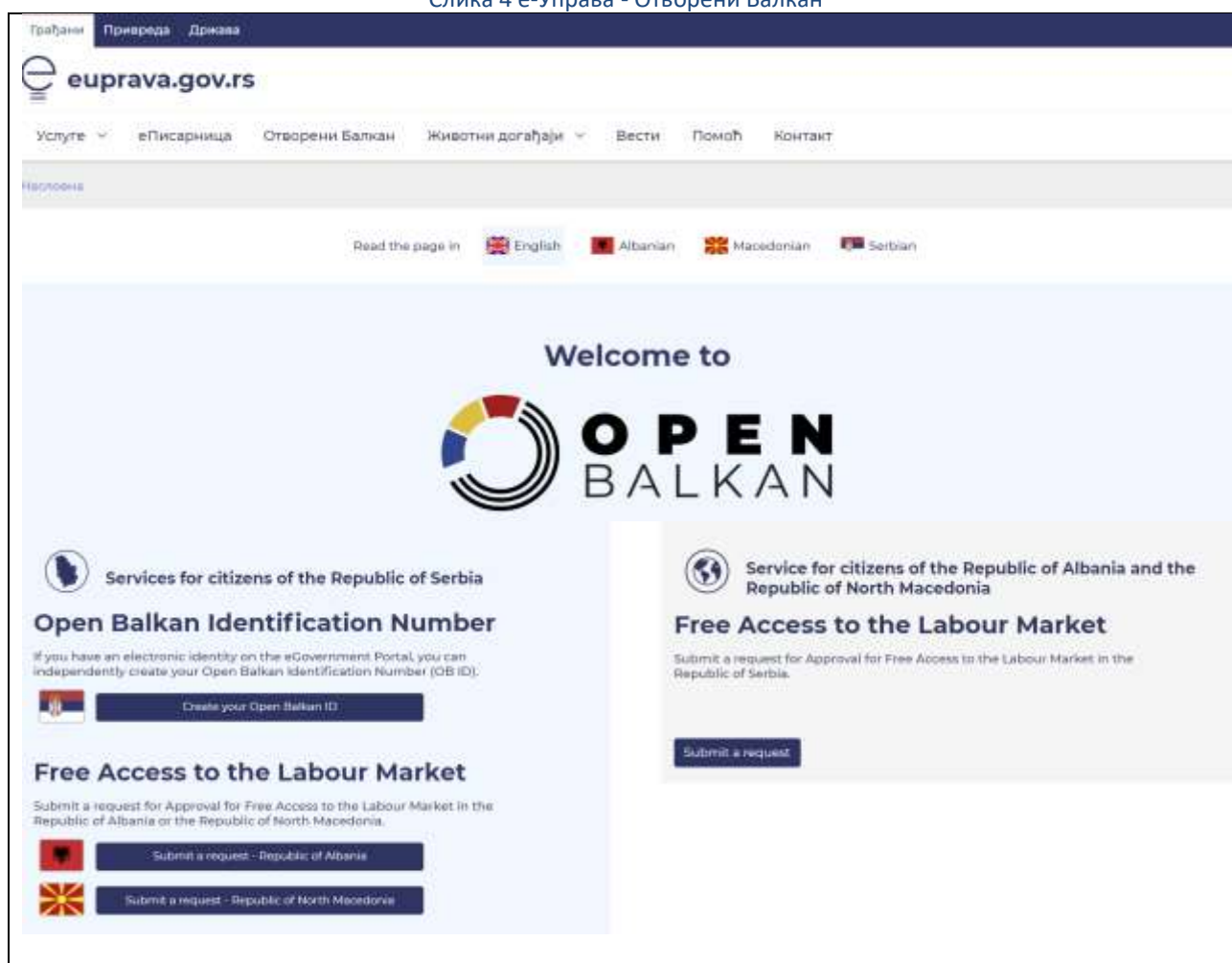
Модерна привреда данас почива на економији знања и информатичком друштву и захтева прилагођавање структуре запослености и успостављање флексибилног тржишта радне снаге. Јачање запошљивости је у директној корелацији са јачањем привреде односно са креирањем повољног пословног окружења за раст и развој привредних субјеката. Унапређење пословног окружења у подразумева висок квалитет јавних услуга, поједностављено обављање административних процедура за покретање пословања, подстицајни локални порески систем, и одређени квалитет институционалне и физичке инфраструктуре. Подстицање домаћих и страних инвестиција и њихово усмеравање у секторе који имају потенцијал за раст је од изузетног значаја за побољшање пословног окружења прекограничног подручја, привлачење приватних инвестиција, подстицај предузетништва, промоцију развоја МСП сектора. Слободно кретање роба, капитала, лица и пружања услуга представљају основне предуслове за одрживи економски и демократски развој. Модел јединственог европског тржишта повећао је свест о феномену мобилности. Прекогранична мобилност радне снаге односи се на токове радника који се крећу преко националних граница и обично обухвата прекограничне мигранте (мобилне раднике), прекограничне путнике и упућене раднике. Реалокација радника између региона омогућава експлоатацију комплементарних ресурса који су откривени на новим местима, док реалокација између сектора чини могућим коришћење нових технологија и раст нових индустрија. На индивидуалном нивоу, мобилност пружа могућност за побољшање економског статуса људи кроз налажење посла или простора који их задовољава. Млади су једна од циљних група са највећом склоношћу мобилности (знају језике, привлаче их иновативна радна искуства, немају породичне обавезе и сл.). Рад у другој држави и живот у туђем културном контексту може бити посебно користан за стицање нових вештина и компетенција. Запошљавањем, стажирањем или стручним стажирањем у иностранству, млади људи могу да унапреде своје језичке вештине и постану самопоузданији и прилагодљивији. Млади мобилни радници могу бити важан извор иновација у компанијама, флексибилнији за мобилност и често имају позитивнији став према променама. Континуирано висок ниво емиграције радне снаге, посебно младих талената, представља озбиљан развојни изазов за Србију и Северну Македонију. Иако ублажавају притисак тржишта рада и смањују ниво незапослености, одлазак радне снаге доводи до приметне неусклађености и недостатак вештина које су неопходне привреди. Такође смањују потенцијал раста МСПП и могу спречити потенцијалне инвеститоре да пронађу адекватне раднике. Према подацима ОЕЦД око две петине анкетираних послодаваца у шест земаља Западног Балкана указује да нису у могућности да попуне слободна радна места због емиграције радне снаге. Успостављање правих услова за привлачење инвестиција и отварање нових радних места са стимулативним изгледима за каријеру, уз стварање вештина које одговарају потребама тржишта рада је предуслов за изградњу отпорне економије и задржавање или привлачење талената. Јачање веза са дијаспором и капитализација њених вештина и инвестиционих ресурса могли би у великој мери допринети економском и друштвеном развоју. Ово посебно важно за Србију и Северну Македонију, имајући у виду велику емиграцију радника различитих нивоа вештина који су подједнако тражени на домаћем тржишту рада као и све већи број међународних студената који би могли да врате важна знања и вештине. Јачање запошљивости и прекограничне мобилности у прекограничном подручју није могуће остварити без активног учешћа кључних актера на пољу запошљавања. С тим у вези, службе за запошљавања, јединице локалне самоуправе, образовне институције, привредне коморе, развојне агенције и други регионални актери кроз унапређење својих капацитета људских и материјалних, кроз унапређење сарадње и информисаности заједнице о својим активностима, могу да утичу на креирање повољног окружења за раст запошљивости. У пракси би то значило да поменути актери блиско сарађују у припремању својих стратегија и планова на унапређењу запошљивости и да координирају своје активности на спровођењу истих. Оваква сарадња и координација би допринела бољој и ефикаснијој искоришћености пре свега материјалних средстава што је веома значајно за институције прекограничног подручја имајући у виду степен развијености прекограничног подручја и расположиве финансијске механизме како у Србији тако и у Северној Македонији.

7.1. Могућности и ризици

Прекогранична мобилност радне снаге повећава шансе за проналажење посла, побољшава економско благостање радника, смањује неусклађеност вештина и повећава задовољство запослењем. Подстицање запошљавања, мобилности радника и развој људског капитала у прекограничном региону може се остварити путем интегрисања прекограничних тржишта рада, подизањем капацитета и унапређењем сарадње између послодаваца и релевантних актера на тржишту рада пружањем информационих и саветодавних услуга као и реализацијом заједничких обука.

Интегрисање прекограничног тржишта рада: за прекогранично подручје Србије и Северне Македоније изузетно је значајна иницијатива "Отворени Балкан". Ово је регионална и заједничка иницијатива Републике Србије, Републике Албаније и Републике Северне Македоније која је покренута са циљем унапређења економске сарадње и билатералних односа. Споразуми потписани у Тирани 21.12.2021.г. омогућили су се уклоне баријере које ометају трговину и слободно кретање људи. Споразум о условима за слободан приступ тржишту рада на Западном Балкану и Споразум о повезивању шема [електронске идентификације грађана основа су на путу изградње јединственог тржишта рада.](#)

Слика 4 е-Управа - Отворени Балкан

<https://cms.test-uzda.gov.rs/openbalkan?>

Националне Скупштине Републике Србије и Републике Северне Македоније ратификовали су поменете споразуме и они имају правно дејство⁷⁹.

⁷⁹ Службени гласник РС - Међународни уговори број 27/2021 од 30.12.2021. и Собранието на Република Северна Македонија "Указ за прогласување на Законот за ратификација на Договорот за услови за слободен пристап до пазарот на трудот во Западен Балкан" од 13.02.2023).

Практична имплементација ових споразума започета је на званичним националним порталима електронске управе. На српском порталу еУправа (<https://cms.test-uzda.gov.rs/openbalkan?>) и на порталу електронске управе Северне Македоније (<https://eid-fed-test.demo-ns.com>) доступне су електронске услуге за добијање идентификационог броја Отвореног Балкана и одобрења за слободан приступ тржишту рада. Услуге су намењене држављанима Републике Албаније и Републике Северне Македоније. Основни услови за регистрацију и за слободан приступ тржишту рада јесте поседовање важеће личне карте или биометријске путне исправе, која важи најмање 90 дана, као и да не постоји забрана уласка и боравка на територији или да грађанин не представља претњу по јавни поредак, националну безбедност, јавно здравље или међународне односе друге државе. Отворени Балкан је прилика која може довести до повећања запошљивости и прекограничне мобилност становницима прекограничног подручја (нпр. запошљавање у МСПП, радне/стручне праксе у малим и средњим предузећима, омладинским организацијама и организацијама цивилног друштва, као и прилике за развој преносивих вештина). Да би та прилика у потпуности била искоришћена неопходно је обезбеђивање и дисеминација јасних и тачних информација о могућностима запошљавања и мобилности. Ове информације се односе на правне прописе (радне и боравишне дозволе, закони о раду, социјално и здравствено осигурање, порези, интелектуална својина и ауторско право) и пословне прилике.

Подизање капацитета и унапређење сарадње кључних актера на тржишту рада: континуирана размена добре праксе између социо-економских партнера са обе стране границе може отворити нове могућности за решавање заједничког изазова унапређења запошљивости у прекограничном региону. Промоција умрежавања, узајамно учење и сарадња кључних актера тржишта рада је једна од могућности за прекогранични регион. За ту сврху неопходно је у потпуности и оптимално користити финансијске инструменте који су на располагању организацијама и институцијама у прекограничном региону. Поред ИПА III Програма прекограничне сарадње Србије и Северне Македоније (2021-2027) прекограничној заједници стоје на располагању и други европски програми. Треба напоменути да је Северна Македонија била трећа а Србија пета земља кандидата за ЕУ које су се придружиле Програму Европске уније за конкурентност предузећа и малих и средњих предузећа (COSME). Од овог програма остварене су користи у виду подршке предузетништву и предузетничкој култури, приступа финансијама за МСП и приступ тржиштима. Северна Македонија и Србија су део програма Хоризонт 2020. Српска привреда је била посебно успешна у домену ИКТ и пољопривредних истраживања, као и научне сарадње у области енергетике. Учешће Србије у делу Хоризонта 2020 за мала и средња предузећа једно је од највећих у региону, са скоро 4 000 пријава, близу 600 учесника и преко 400 потписаних грантова за укупно 134,9 милиона евра ЕУ финансирања дистрибуираних првенствено истраживачким организацијама (36,9%), а затим следе приватна профитна предузећа (30,6%) и институције високог или средњег образовања (22,1%)⁸⁰. Учешће Северне Македоније у делу Хоризонта 2020 за мала и средња предузећа је посебно високо, са 909 пријава, 122 учесника и 92 потписана гранта за укупно 14,8 милиона евра ЕУ финансирања. Средства су дистрибуирана првенствено приватним профитним предузећима (35,4%), које су пратиле научно образовне установе (26,3%) и истраживачке организације (18,6%). На крају треба споменути програм за запошљавање и социјалне иновације (Employment and Social innovation Programme) који је директно релевантан за унапређење запошљивости у прекограничном региону. Заједничка припрема и реализација пројекта јесте изазова за актере у прекограничном региону али је изузетна прилика коју треба искористити.

Стварање нових могућности за стицање практичних знања: Партнерства на прекограничном и локалном нивоу између јавних служби, пружалаца услуга у области образовања и обука, као и послодаваца, могу успешно да утврде потребе за спровођење обука, повећају значај образовања и обуке и олакшају појединцима приступ даљем образовању и обуци. Организовање заједничких обука могу да омогуће изградњу капацитета кључних актера за припрему и спровођење различитих програма који унапређују запошљивост у прекограничном региону. ЕРАЗМУС+ програм је добра прилика за размену искустава и припрему и имплементацију програма образовања и обука.

⁸⁰ Извор: OECD (2022), SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2022

У домену повећања прекограничне мобилности ученика, студената, приправника, младих људи и предузетника добра могућност је ЕРАЗМУС+ програм и то преко подршке за мобилност појединаца и ЕРАЗМУС за младе предузетнике. Пројекти у оквиру ЕРАЗМУС за младе предузетнике подстичу запошљавање путем обављања праксе у предузећима, истраживачким институтима и организацијама у иностранству. Унапређење прекограничне сарадње између свих актера запошљавања је једна од идентификованих потреба која је одређена квалитативним истраживањем. У наредном периоду потребно је интензивирати сарадњу и омогућити размену искустава између ЈЛС у прекограничном подручју. ЈЛС из прекограничног региона Србије углавном имају формирана тела која се баве запошљавањем и имају планска документа на основу којих реализују своје активности и мере којима подстичу запошљавање на својој територији. Њихова искуства у припреми и реализацији мера могу бити драгоцене за њихове колеге са македонског прекограничног подручја. Истраживање показује да је унапређење рада ЈЛС у прекограничном подручју потребно у областима: модернизацијом услуга локалне самоуправе (града/општине) за пружање подршке страним држављанима; унапређење услуга привредницима везаним за мобилност радне снаге; упознавање са мерама подршке за запошљивости и мобилност радне снаге који постоје у Европској унији а коју спроводе ЈЛС. Реализовано истраживање показује да 78.26% испитаних привредних субјеката планира да повећа број запослених. Као највеће препреке приликом запошљавања радника привредни субјекти наводе недостатак одговарајућег образовног профила радника (45.45%), недостатак одговарајућег квалификованог особља/радника (20.45%) и само 25% очекивања потенцијалних кандидата/радника (висина зараде, права, обавезе). Оно на чему се у наредном периоду треба радити је јачање капацитета привредних субјеката у циљу систематизовања својих активности по питању запошљавања нове радне снаге. Највећи број привредних субјеката који су учествовали у истраживању (78,26%) нема интерни Програм обука за унапређења знања и вештина запослених као и програм стажирања ново запослених (86.96%). Охрабрујућа чињеница је да је две трећине (75.00%) привредних субјеката учесника истраживања заинтересовано за израду и увођење програма стажирања као и за добијање у виду менторинга за развој и примену програма стручног образовања за оспособљавање и усавршавање приправника и ново-запослених (65.22%).

Ризици: Програми запошљавања усмерени су највише на незапослене са циљем њиховог запошљавања, што је драгоцено, али не решава кључни проблем а то је недовољно радних места. Отклањање баријера за нова радна места односно за раст домаће привреде имало би дугорочне позитивне ефекте на запошљавање. Иако су многе мере везане за макроекономске услове, много могу да направе управо локалне заједнице стварајући повољније пословно окружење за започињање нових и раст постојећих предузећа. Предузетништво је у прекограничном региону препознато као значајно за развој, не само као облик самозапошљавања него уопште као предузетничка култура која негује проналажење бољих решења и задире у све секторе. Међутим мере за подршку нису довољне и свеобухватне, не улаже се у континуитет и не узимају се у обзир фактори вишеструке рањивости група младих чиме велики број оних којима је подршка најпотребнија изостаје (млади који на пример нису ни у формалном ни неформалном образовању нити раде). Поред изложеног ризици који утичу на запошљивост и прекограничну мобилност су: политичка нестабилност; негативна економска кретања; инфлација; интензивне демографске промене и миграција младих у развијеним земљама; недовољна координација и сарадња између релевантних актера на тржишту рада; изостанак ефективних повезивања и надоградње претходних и текућих иницијатива у области стручног образовања и обуке и образовања одраслих; ограничени ресурси и људски капацитети (многе релевантне институције имају мањак људских ресурса потребних за имплементацију мера); недостатак средстава за спровођење мера запошљавања.

7.2. Препоруке

Препоруке за унапређење запошљивости у прекограничном подручју су резултат анализе реализованог квантитативног и квалитативног истраживања као и спроведене анкете међу представницима циљних група и директних корисника са обе стране границе. Препоруке се не односе на кључне актере запошљавања са националног нивоа, већ на оне чиниоце који имају могућности своје активности прилагоде потребама прекограничног подручја.

Препоруке за ЈЛС из прекограничног региона:

- Интензивирати сарадњу и омогућити размену искустава између ЈЛС у прекограничном региону (нпр. организација тематских радионица размене искустава и узајамног учења).
- Унапредити плански оквир за локалну политику запошљавања (нпр. припрема и реализација краткорочних и дугорочних програма/планова запошљавања).
- Промовисати механизме координације припреме локалних политика запошљавања путем социјалног дијалога и укључивања у радне групе приватног, образовног и невладиног сектора.
- Иновирати и диверсификовати постојеће локалне мера запошљавања и мере за подстицај и привлачење инвестиција и отварање нових радних места.
- Увести нове и модернизовати постојеће услуге за подршку запошљивости и прекограничној мобилност радне снаге (нпр. организовати информативне радионице са привредницима и незапосленима о могућностима Отвореног Балкана у погледу запошљавања радника или проналажења запослења).
- Омогућити пренос европских искустава подршке запошљивости и прекограничне мобилности (нпр. учешће представника ЈЛС на међународним конференцијама, радионицама и студијским посетама у ЕУ).
- Изградити капацитети организационих јединица које се баве политиком запошљавања (нпр. реализација специфичних обука за запослене у ЈЛС и техничко опремање организационих јединица).
- Интензивирати активности које доприносе стварању повољних услова за оснивање нових предузећа, проширење капацитета постојећих, подстицај иновативног и предузетничког понашања и развој предузетништва.
- Истражити могућности припреме и реализације заједничких прекограничних пројеката на тему запошљавања из доступних програма ЕУ.
- Подстицати развој предузетништва и социјалног предузетништва.

Препоруке за пословни сектор прекограничног региона:

- Повећати информисаност привредних субјеката у вези доступних локалних и националних фондова за подршку пословању и повећању запошљивости у прекограничном подручју.
- Унапредити информисаност привредних субјеката о могућностима које иницијатива "Отворени Балкан" пружа привредницима.
- Унапредити сарадњу пословног сектора са образовним сектором и осталим кључним актерима запошљавања.
- Изградити капацитете привредних субјеката за системско планирање запошљавања (нпр. оспособљавање привредних субјеката за идентификацију потреба квалификоване радне снаге, дефинисања интерних процедура за запошљавање нове радне снаге и приправника и волонтера, припрему интерног програма обука за унапређења знања и вештина запослених и програма стручног образовања и оспособљавање/усавршавање приправника и ново-запослених лица)
- Користити могућности спољне подршке (менторинг) за развој и примену програма стручног образовања за оспособљавање и усавршавање приправника и ново-запослених.
- Истражити могућности припреме и реализације пројеката из програма ЕУ који су намењени сектору МСП (COSME, социјално предузетништво).

- Партиципација на прекограничном сајму запошљавања у циљу промоције привредног субјекта и обезбеђивање недостајуће радне снаге.

Препоруке за образовне институције прекограничног региона:

- Промовисати дуално образовање као средство за нивелисање понуде и потражње на тржишту рада.
- Повећати флексибилност у оквиру образовања и обука на локалном нивоу како би се осигурало да се институције и програми прилагођавају потребама послодаваца и локалног тржишта рада.
- Интензивирати сарадњу са привредом и осталим кључним актерима запошљавања.
- Интензивирати међусобну сарадњу образовних институција прекограничног подручја.
- Унапредити учешће у образовних установа у ЕРАЗМУС + програмима мобилности.
- Истражити могућности припреме и реализације заједничких прекограничних пројеката на тему запошљавања из доступних програма ЕУ.
- Прекогранично повезивање у циљу размене примера добре праксе који се могу адаптирати и пренети на локални ниво.

Препоруке за невладин сектор прекограничног региона:

- Интензивирати сарадњу са кључним актерима запошљавања у циљу повећања броја пројеката који подржавају запошљавање и/или мобилност радне снаге.
- Активно учешће у процесима креирања политика запошљавања у прекограничном подручју и промоцији иницијативе Отворени Балкан.
- Промовисати стицање преносивих вештина и доживотног учења, код свих категорија незапослених а посебно код младих.

Динамика промена које доносе нове технологије у свету рада, као и друштвене промене, указују на потребу за развојем компетенција за остваривање нових послова и занимања, али и развој компетенција за прихватање и прилагођавање новонасталим променама. Вештине су постале све важније у глобалној економији. Стручне и техничке вештине су значаје, али послодавци траже кандидате који имају више од тога. Поседовање трансверзалних вештина је један од кључних фактора запошљивости. Трансверзалне вештине надограђују и јачају вештине развијене кроз основно образовање и техничке вештине потребне за одређена занимања, односно обављање специфичних задатака или дужности. Ове вештине су критичне за раднике и за предузећа која их запошљавају, омогућавајући радницима да постигну пристојан посао, док предузећима омогућавају да усвоје нове технологије и уђу на нова тржишта. Из угла послодавца, трансверзалне) вештине значе да су запослени способни да лакше реагују на промене на радном месту. Запослени са овим вештинама брже уче и раде ефикасније и брже се прилагођавају технолошким променама и организационом реструктурирању. Предузећа у већини случајева својим запосленима обезбеђују обуке за послове и вештине које су специфичне за производни процес. Међутим, знатно мање обезбеђују обуке за трансверзалне вештине, као што су вештине комуникације и презентације или решавање проблема, јер постоји већи ризик да обучени радници напусте предузеће и да примењују ове новостечене вештине у другим фирмама. Прилагодљивост радне снаге (како радника тако и оних који траже посао) треба подстицати кроз развој преносивих вештина, широк стручних профила и обуке засноване на компетенцијама које се пружају кроз програме који укључују учење кроз рад. Развој преносивих вештина повезан је са циљевима Европске уније у погледу веће проходности кроз занимања и повећања запослености кроз активности предузетништва. Осим тога, развој ових вештина компатибилан је са начелом целоживотног учења за које се залаже Европска унија. Развијање преносивих вештина и обезбеђивање доживотног учења представља велики изазов за системе обуке јер захтевају већи нагласак на учењу кроз рад, рад у тиму и креативно размишљање и потребу за поузданим и ефикасним методама процене како би се развијене вештине могле правилно препознати од стране послодаваца.

Према учесницима анкетног истраживања вештине и радна етика представљају пресудне факторе за добијање посла. Због тога не изненађује чињеница да 86,11% незапослених лица и студената учесника истраживања у прекограничном региону је заинтересовано за унапређења знања у домену трансверзалних вештина. Из њиховог угла потребно је обезбедити обуке за развој вештина које повећавају запошљивост, организовати квалитетне програме праксе, приправништва и волонтирања као и повећати информисаност о прекограничној мобилности (иницијатива Отворени Балкан и могућности размене у оквиру ЕРАЗМУС+ програма).

Табела 48. Потребна знања и вештине за 21 век

1		Интерперсоналне вештине и тимски рад
2		Критичко размишљање и решавање проблема
3		Одговорност и учење
4		Прилагодљивост и отпорност на стрес
5		Лидерство и управљање
6		Креативност и отворен начин размишљања
7		Основне, научне, економске и технолошке писмености
8		Предузетништво
9		Пословна писменост
10		Емоционална интелигенција и емпатија

Извор: Baseline report. Building an Ecosystem for 21CS Education in STEM.

8. Литература

- 1) Агенција за вработување на Република Северна Македонија. Годишен извештај за 2022 година. Скопје 2023.
- 2) Агенција за привредне регистре. Годишни извештај о пословању привреде 2021. Београд 2022.
- 3) Арандаренко М. Национална студија о Србији: Разумевање интеракције између миграције, људског капитала и тржишта рада. European Training Foundation, 2021
- 4) Арнаудов К. Улога Отвореног Балкана у актуелним регионалним односима из перспективе стратешке политике и европских интеграција Институт за меѓународну политику и привреду. Београд, 2023.
- 5) Бурзановић М. Предузећа по величини и предузетници у Републици Србији 2018–2020. Републички завод за статистику. Београд, 2022.
- 6) Влада Републике Србије. Миграциони профил Републике Србије за 2022 годину.
- 7) Влада Републике Србије. Програм економских реформи за период од 2023. до 2025. године. Београд, 2023
- 8) Влада Републике Србије. Стратегија запошљавања у Републици Србији за период од 2021. до 2026. године ("Службени гласник РС", бр. 18 од 1. марта 2021, 36 од 9. априла 2021 – исправка)
- 9) Влада Републике Србије. Стратегија индустријске политике Републике Србије од 2021. до 2030. године. ("Службени гласник РС", број 35 од 18. марта 2020.)
- 10) Влада Републике Србије. Стратегија паметне специјализације у Републици Србији за период од 2020. до 2027. године ("Службени гласник РС", број 21 од 6. марта 2020).
- 11) Инфостуд (<https://poslovi.infostud.com/vesti/Prethodna-godina-u-znaku-deficita-i-uvoza-radne-snage/56404>)
- 12) Министерство за економија. Национална стратегија за мали и средни претпријатија (2018-2023). Скопје 2018.
- 13) Министерство за економија. Стратешки План 2023-2025. Скопје 2023.
- 14) Национална служба за запошљавање. Извештај о раду Националне службе за запошљавање за 2022. годину. Београд 2023.
- 15) Николић М. и Филиповић М. Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву 2020. Министарство привреде. Београд, 2022.
- 16) Петрески М. Каква е интеракцијата на миграцијата, човечкиот капитал и пазарот на труд во Северна Македонија. European Training Foundation, 2021.
- 17) Привредна комора Србије. Привреда Србије - Макроекономски осврт (<https://pks.rs/strana/makroekonomski-okvir>)
- 18) Привредна комора Србије. Привреда Србије - Макроекономски осврт 2022. Београд 2023.
- 19) Привредна комора Србије. Привреда Србије - Макроекономски осврт I квартал 2023. Београд 2023.
- 20) Републички завод за статистику. Анкета о радној снази-Кретања на тржишту рада у првом кварталу 2023. Београд 2023.
- 21) Републички завод за статистику. Региони и области Републике Србије, 2021. Регионални бруто домаћи производ (радни документ). Београд 2023.
- 22) Републички завод за статистику. Саопштење -Тржиште рада – Зараде (26.06.2023) (<https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/statisticalrelease/?p=14044&a=24&s=2403?s=2403>)
- 23) Републички завод за статистику. Статистика саобраћаја и телекомуникација - Гранични промет путничких моторних возила и путника за I, II, III и IV квартал 2022.
- 24) Републички завод за статистику. Анкета о радној снази-Кретања на тржишту рада у првом кварталу 2023. Београд 2023
- 25) Ристановић В. и Барјактаревић С. Динамика тржишта радне снаге у Србији Економски погледи Vol. 16, број 3/2014. Београд 2014.
- 26) Светска банка Економски профил Србије 2020 (Economy Profile of Serbia Doing Business 2020 Indicators)
- 27) Уредба о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе за 2014.г. "Службени гласник РС", бр. 104/2014.

- 28) Badescu M. key indicators on education, skills, and employment 2022. European Training Foundation, 2022.
- 29) Eurodesk. Kako mobilnost mladih u svrhu učenja može povećati njihovu zapošljivost? Pregled relevantnih europskih istraživanja i podataka o projektima mobilnosti u svrhu učenja i kako oni mogu poboljšati zapošljivosti mladih ljudi. 2015.
- 30) European Commission / EACEA / Eurydice, 2023. Mobility Scoreboard: Higher education background report 2022/2023. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union
- 31) European Commission. Annual Report on Intra-EU Labour Mobility 2022. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023
- 32) European Commission. Commission implementing decision on the financing of the cross-border cooperation programme Serbia - North Macedonia for 2021-2027. C(2022) 3739 final. Brussels, 2022.
- 33) European Commission. North Macedonia 2022 Report. Accompanying the document. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2022 Communication on EU Enlargement policy. Brussels, 12.10.2022 SWD(2022). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022SC0337>
- 34) European Commission. Serbia 2022 Report. Accompanying the document. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2022 Communication on EU Enlargement policy. Brussels, 12.10.2022 SWD(2022). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022SC0338>
- 35) Fondacija Tempus. Novi Erasmus+ program 2021-2027 Mogućnosti za učešće (www.tempus.ac.rs). Beograd 2022.
- 36) Government of the Republic of North Macedonia. Growth Acceleration Plan 2022-2026. Skopje, 2021.
- 37) Government of the Republic of North Macedonia. Ministry of Finance. Draft chapter 5 – Structural reforms economic reform programme 2023-2025 Skopje 2022.
- 38) Government of the Republic of North Macedonia. Ministry of Finance. Monthly Newsletter – May 2023. Skopje 2023. (<https://finance.gov.mk/monthly-newsletter/>)
- 39) Government of the Republic of North Macedonia. Ministry of Labour and Social Policy. National Employment Strategy 2021-2027 with Employment Action Plan 2021-2023. Skopje, 2021.
- 40) Group of authors. Analysis of the investment activity of SMEs in North Macedonia. Annals - Economy Series, Constantin Brancusi University, Faculty of Economics (vol. 3). 2022.
- 41) Group of authors. Baseline report. Building an Ecosystem for 21CS Education in STEM. The Be21Skilled project. <https://be21skilled.eu/baseline-report/>
- 42) Group of authors. Identifying employee skills in SMEs in the Republic of North Macedonia (DOI: <https://doi.org/10.31410/EMAN.S.P.2020.93>). EMAN Skopje 2020.
- 43) Group of authors. Labour Mobility as a Factor of Development in South-East Europe- Regional Overview
- 44) Group of authors. Screening of the labour force in the cross-border region Bulgaria-Serbia. Sofia 2014.
- 45) Heinz F. and Ward-Warmedinger M. Cross-Border Labour Mobility Within an Enlarged Eu. European Central Bank, 2006
- 46) International Organization for Migration (IOM). Migration in North Macedonia - A Country Profile 2021. IOM, Geneva 2022.
- 47) Ivana A. Institutional cooperation and coordination in skills development in Serbia. The Ministry of Education, Science and Technological Development, the Vojvodina ICT cluster, and the ETF. European Training Foundation, 2017
- 48) OECD (2022) Labour Migration in the Western Balkans: Mapping Patterns, Addressing Challenges and Reaping Benefits. OECD Publishing, Paris 2022.
- 49) OECD (2022), SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2022: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe, SME Policy Index, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b47d15f0-en>.
- 50) OECD Southeast Europe Regional Programme and the OECD International Migration Division. Labour Migration in the Western Balkans: Mapping Patterns, Addressing Challenges and Reaping Benefits. OECD 2022.
- 51) Parenti A. and Tealdi C. Cross-Border Labour Mobility in Europe: Migration Versus Commuting. The Economic Geography of Cross-Border Migration. Footprints of Regional Science 2021.

- 52) Petreski M. How migration, human capital and the labour market interact in North Macedonia. European Training Foundation, 2021.
- 53) Regional Cooperation Council's (RCC). Observatory on employment in the Western Balkans (<https://www.esap.online/observatory/home#annually-indicators>)
- 54) SORS. Working paper, Regional gross domestic product-Regions and areas of the Republic of Serbia, 2021. Belgrade 2023.
- 55) State Statistical Office (SSO). Census of population, households and dwellings in the Republic of North Macedonia, 2021. Skopje 2022.
- 56) State Statistical Office (SSO). North Macedonia in Figures, 2022. Skopje 2022.
- 57) State Statistical Office (SSO). Statistical Yearbook of the Republic of North Macedonia. Skopje 2023.
- 58) Statistical Office of the Republic of Serbia. Municipalities and regions, 2018-2022. (<https://www.stat.gov.rs/en-us/publikacije/>)
- 59) State Statistical Office (SSO). Regions of the Republic of North Macedonia, 2022. Skopje 2022.
- 60) The Employment Service Agency of the Republic of North Macedonia. Operational Plan for active employment programs and measures and services on the labor market for 2021. Skopje 2022.
- 61) The World Trade Organization (WTO) Trade Policy Review: North Macedonia (WT/TPR/S/390). WTO 2019.
- 62) World Bank Group. Country partnership framework for the republic of North Macedonia 2019 – 2023 (Report No. 135030-MK). International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank 2019.

Интернет извори:

Агенције за привредне регистре Републике Србије – Мере и подстицаји регионалног развоја	https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/
Аналитички сервис јединица локалне самоуправе Републике Србије	https://rsjp.gov.rs/cir/analiticki-servis/
База података Светске Банке (World Development Indicators)	https://databank.worldbank.org
Државни завод за статистику Републике Северне Македоније	https://makstat.stat.gov.mk/
ЕуроСтат база података	https://ec.europa.eu/eurostat/
Републички завод за статистику Србије	https://data.stat.gov.rs/
Семафор мобилности	https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/mobility-scoreboard .
УН база података UNdata	http://data.un.org
Централен Регистар на Република Северна Македонија - Статистички билтен	https://www.crm.com.mk/mk/otvoreni-podatotsi/statistichki-bilten
DevInfo база података за Србију -ниво општина	http://devinfo.stat.gov.rs/Opstine/libraries.aspx/Home.aspx .
Observatory on employment in the Western Balkans	https://www.esap.online/observatory/home#annually-indicators
OECD database	http://stats.oecd.org/

Прилог I: Заједничка база знања

- 1) Статистички подаци о запошљивости и прекограничној мобилност у Србији и Северној Македонији
- 2) Статистички подаци о запошљивости и прекограничној мобилност у прекограничном региону Србија Северна Македонија
- 3) Компаративна анализа: Идентификација кључних пословних сектора раста и развоја
- 4) Листа кључних актера и програма запошљавања (Србија/Северна Македонија)
- 5) Законодавство и политике запошљавања (Србија/Северна Македонија)

Прилог II: Упитници

- 1) Упитници за интервјуе (српски/македонски језик)
 - Локалне самоуправе
 - Пословни сектор
 - Образовне установе
 - ОЦД и пословна удружења
- 2) Анкетни упитници (српски/македонски језик)
 - Незапослена лица
 - Запослено лица.
 - Студенти
- 3) Нумеричка и наративна анализа упитника